

**AZ EGYÉNI GAZDASÁGOK ELTARTÓ-
KÉPESSÉGE, MEGÉLHETÉSBEN BETÖLTÖTT
SZEREPE**

**Budapest
2006**

Kiadja:

az Agrárgazdasági Kutató Intézet

Főigazgató:

Udovecz Gábor

Szerkesztőbizottság:

Dorgai László, Kamarásné Hegedűs Nóra (titkár), Kapronczai István, Kartali János,
Kovács Gábor, Popp József, Potori Norbert
Udovecz Gábor

Készült:

a Vidékfejlesztési Igazgatóság
Vidékpolitikai Osztályán

Témafelelős:

Tóth Erzsébet

Szerzők:

Hamza Eszter

Tóth Erzsébet

Közreműködött:

Ady István

Farsang Andrea

Ludvig Katalin

Mazúr Károlyné

Opponensek:

Dr. Csátori Bálint geográfus, igazgató
MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete

Dr. Vörös Mihály, tagozatvezető
Modern Üzleti Tudományok Főiskolája

HU ISSN 1418 2122
ISBN 963 491 486 1

Tartalomjegyzék

Bevezetés	5
1. A kutatás célja, módszere és adatbázisa	7
2. Az egyéni gazdaságok szerepe a mezőgazdasági termelésben, a vidéken élők foglalkoztatásában Magyarországon	11
2.1. A mezőgazdasághoz kötődő népesség és az ágazatban foglalkoztatottak aránya	11
2.2. Az egyéni gazdaságok birtokméret és gazdálkodási cél szerinti változása	13
2.3. Az egyéni gazdaságok termelési profil és gazdasági teljesítmény szerinti összetétele	20
2.4. A családi munkaerő birtokméret és gazdálkodási cél szerinti jellemzői	23
2.4.1. A családi munkaerő kor és képzettség szerinti összetétele.....	26
2.4.2. A gazdasági aktivitás sajátosságai	31
2.4.3. A jövedelemszerzés (megélhetés) forrásai	33
2.5. A mezőgazdaságból élő népesség életkörülményei.....	36
2.6. A piaci versenyben résztvevők és az árutermelésből kimaradók	37
3. Az egyéni gazdaságok eltartó- és jövedelem-termelő képessége	41
3.1. Az eltartó- és jövedelem-termelő képesség összetevői és indikátorai	41
3.2. Az egyéni gazdaságok ökonómiai méret szerinti jellemzői.....	42
3.3. Az egyéni gazdaságok helyzetének, eltartó-képességének empirikus vizsgálata.....	48
3.3.1. A gazdaságok fontosabb jellemzői	48
3.3.2. A családi munkaerő sajátosságai	52
3.3.3. A családi jövedelemforrás és felhasználás szerinti összetétele	58
3.3.4. Fejlesztési lehetőségek, szándékok	64
3.3.5. A gazdaságok külső kapcsolatai	66
Összefoglalás	69
Summary	77
Kivonat.....	85
Abstract	86
Irodalomjegyzék	87
Mellékletek	93
Függelék.....	119
A sorozatban eddig megjelent tanulmányok	131

Bevezetés

A gazdasági-társadalmi rendszerváltás részeként – az elmúlt másfél évtized alatt, sok más tényezővel együtt – a tulajdonviszonyok, az üzemi struktúra gyökeres átalakulása jelentősen módosította a mezőgazdaság teljesítményét és munkaerő-lekötését, valamint a vidéki foglalkoztatásban, a vidéki népesség megélhetésében, megtartásában betöltött szerepét. A korábbi gazdasági szervezetek (nagyüzemek) területi mérete, foglalkoztatási részesedése töredékére apadt, a kisgazdaságokkal kiépült, jól működő, jövedelem kiegészítést nyújtó integrációs kapcsolataik felbomlottak. A megmaradt, illetve az átalakult szervezetek évről évre csökkenő létszámú (2004-ben 204,9 ezer fő) „főhivatású” mezőgazdasági foglalkoztatottnak nyújtanak megélhetést. A mezőgazdasági termelés másik pólusát a döntően kisméretű – számukban ugyancsak mérséklődő – egyéni gazdaságok alkotják, amelynek igen népes (766 ezer gazdaság) és változatos (heterogén) táborához különböző gazdálkodási, jövedelemszerzési céllal, több mint 1,3 millió fő, zömében vidéken élő népesség kötődik.

A kialakult helyzetet eltérő irányú változások és ezek különböző súlypontjai jellemzik. Miközben az agrárágazat relatív gazdasági teljesítménye a nemzetközi tendenciákkal egyezően, hazánkban is csökken a mezőgazdaság és a hozzá kapcsolható tevékenységek változatlanul fontos szerepet töltenek be a vidéki népesség megőrzésében, megélhetésében, életformájában, jövedelem kiegészítésében, vagyis a vidék fenntartásában. A kézenfekvő lehetőségként kínálkozó mezőgazdasági termelés a foglalkoztatás, a munkahelyteremtés minden nemzetgazdasági ágat érintő nehézségei miatt a **vidéken élők körében** jelentős társadalmi, szociális feszültséget csökkentő (de azokat korántsem megoldó) tevékenység is egyben. Az uniós csatlakozást követően a mezőgazdaság termelői, gazdasági funkciója mellett – a vidékfejlesztés integráns részeként – mindinkább előtérbe kerül az agrár-környezetgazdálkodás, a kultúrtáj megőrzése, a vidékhez kapcsolódó tevékenységek bővítése, diverzifikálása. Nagyon lényeges kérdés tehát, hogy a különböző célú és méretű mezőgazdaságtól mekkora gazdasági teljesítmény várható, illetve a **mezőgazdasági termelés milyen szerepet tölt (tölthet) be az egyes népességcsoportok megélhetésében**, realizálható jövedelmében. E tekintetben a lehetőségek igen széles – az alapvető élelmiszerek megtermelése révén a szociális feszültségek mérséklésétől, a versenyképes, jövedelmező árutermelésig terjedő – skálája figyelhető meg.

Az uniós csatlakozást követően az igénybe vehető agrár-vidékfejlesztési támogatások ellenére **sem könnyű feladat a mezőgazdaság versenyképességének növelése** és az agrárágazathoz köthető **vidékfejlesztés, a tevékenység bővítés**, a szokásostól eltérő gazdálkodási módszerek, formák **egyidejű megvalósítása**. A folyamat az egyéni gazdaságok fogadóképességétől, alkalmazkodó képességétől, valamint attól függ, hogy az egyes gazdaságok, gazdaságcsoportok szerepváltozása, differenciálódása hogyan befolyásolja a vidéken élő, főként a mezőgazdasághoz kötődő népesség megélhetését, vagy éppen az ágazatból való kikerülését.

Tanulmányunkkal a fenti kérdések megválaszolásához szeretnénk hozzájárulni az egyéni gazdaságok fontosabb jellemzőinek, eltartó-képességének, átalakulóban lévő, differenciálódó szerepkörének elemzésével. A tanulmány első fejezetében körvonalazzuk a vizsgálat célját, ismertetjük és értelmezzük a használt fogalmakat, bemutatjuk az alkalmazott módszer fontosabb jellemzőit. Ezt követően azokat az **információs és adatforrásokat**, megközelítési módokat tekintjük át, amelyek több tényezőt érintve választ adnak arra, hogy

a mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságcsoportok **mekkora hányada** tehető ki a piacgazdaság hatásainak, melyek tekinthetők a **fenntartható vidék** szereplőinek, illetve melyek szolgálják a vidéken élő népesség **szociális feszültségeinek** mérséklését.

A tanulmány második fejezete az egyéni gazdaságok eltartó-képességét két tényezőcsoport alapján vizsgálja. Elsőként az egyéni gazdaságok **méret és gazdálkodási cél** szerinti jellemzőit, **termelési profil és jövedelemtermelő-képesség** szerinti csoportjait, a különböző típusú gazdaságok számát, összetételét elemezzük. A továbbiakban pedig a mezőgazdasági tevékenységet végző népesség (esetünkben **a családi munkaerő**) **menyiségi, minőségi sajátosságait**, gazdasági aktivitás szerinti megoszlását, a megélhetés **jövedelemforrásait** tekintjük át. Ebben a fejezetben nyílik lehetőség a vidéki népesség, illetve ezen belül a vidéken élő mezőgazdasági népesség és az árutermeléssel foglalkozó családi munkaerő **életkörülményeinek** (lakáshelyzet, közmű ellátottság) összehasonlítására is.

A tanulmány harmadik fejezete ugyancsak két irányban vizsgálódik. Egyrészt az Agrárgazdasági Kutató Intézet által gondozott **tesztüzemek adatai alapján** kísérletet teszünk a különböző méretű **egyéni gazdaságok** mezőgazdaságból, illetve a gazdaságon kívüli munkavégzésből származó **családi jövedelemének** (munkajövedelmének), lényegében **eltartó-képességének meghatározására**. Másrészt az előzőekben már áttekintett számszerű elemzéseket kérdőíves felmérésre alapozott, **empirikus vizsgálattal** egészítjük ki. Ezzel a módszerrel próbáltunk információt szerezni a **gazdálkodók „közérzetéről”**, az eltartó-képesség, a megélhetés biztonságának, színvonalának megítéléséről, a gazdálkodás körülményeiről, a fejlesztési szándékokról és lehetőségekről.

Míg a számszerű elemzések a gazdálkodás célja szerint elkülönülő, valamennyi gazdaságcsoportot érintik, addig a kérdőíves felmérésben az árutermelő gazdaságokból „merített” minta alapján vizsgáljuk az eltartó-képesség minőségi jellemzőit. Reményeink szerint, a jelenlegi kutatás során szerzett tapasztalatok alapján a közeljövőben lehetőség nyílik a meglehetősen heterogén, inkább háztartásoknak tekinthető, kisméretű, egyéni gazdaságok főbb típusainak megfigyelésére is.

Munkánkhoz a tesztüzemi adatok feldolgozása révén értékes segítséget kaptunk az Intézet Vállalkozáselemzési Osztályától, valamint a kérdőíves felmérés megszervezését, lebonyolítását végző könyvelőirodák¹ munkatársaitól, amelyért ez úton is köszönetünket fejezzük ki.

¹ Hitelesítő Kft. Szolnok; Patent-coop Bt. Kaposvár; Trendcoop Bt. Dabas

1. A kutatás célja, módszere és adatbázisa

A kutatás célja annak nyomon követése, hogy az agrárágazat különböző méretű, tevékenységű, és termelési célú gazdaságcsoportjai milyen mértékben járulnak hozzá a gazdálkodók biztonságos megélhetéséhez, mely gazdaságok tekinthetők csupán kiegészítő jövedelemforrásnak, és melyek teremtenek méltányos létalapot, fejlesztési lehetőséget. Az elemzés során feltárjuk az egyéni gazdálkodás perspektivikus, vagy perspektivikussá tehető tényezőit, körvonalazzuk a fejlődésre, az uniós támogatások hasznosítására képes gazdaságok körét és típusait, illetve azokat a gazdaságokat, ahol a megélhetés csak diverzifikált, a mezőgazdasági termeléshez csak közvetetten, lazán kötődő, vagy az ágazathoz egyáltalán nem kapcsolódó tevékenységre alapozható.

A kutatás több, igen egyszerűnek tűnő, de a hazai mezőgazdaság sajátosságai miatt nehezen megválaszolható kérdésre keres választ, nevezetesen:

- Valójában hány egyéni gazdaság és milyen minőségben tekinthető a mezőgazdasági termelés részének?
- Ezekhez a gazdaságokhoz milyen létszámú (munkaerő-felhasználású), és összetételű családi munkaerő kötődik?
- A mezőgazdasági tevékenység mekkora súllyal szerepel az érintettek megélhetésében?
- Milyen mezőgazdasághoz kötődő, vagy attól teljesen elkülönülő tevékenység bővítés (diverzifikáció) révén javítható a vidék, illetve a mezőgazdaság eltartó képessége?

A fenti kérdések vizsgálatát több módszertani, értelmezési probléma nehezíti. Elsőként a **gazdaság fogalmának meghatározását**, egyértelmű – de a valóság sokszínűségét is kifejező – használatának dilemmáit említjük. A mezőgazdasági tevékenységet végző gazdaságok esetében az Európai Unió nem alkalmaz egységes mérethatárt, azt viszont előírja, hogy a gazdálkodási egységek statisztikai számbavétele legyen eleget a Standard Fedezeti Hozzájárulással² (SFH-értékkel) mért ágazati teljesítmény 99%-os „lefedettségi” kritériumának. A statisztikai megfigyelés körén kívül tehát csak az összes SFH-érték kevesebb mint 1%-át előállító gazdasági egységek maradhatnak. A jelentősen eltérő birtok-, és termelési szerkezet miatt a lefedettség elérése érdekében **országoként más-más küszöbértéket (mérethatárt) alkalmaznak, amely fölött – statisztikai értelemben – minden termelési egység gazdaságnak tekintendő.** Az uniós módszer szerinti számbavétel közös és kötelező jellemzője, hogy minden egy hektárnál nagyobb mezőgazdasági hasznosítású területtel rendelkező, vagy bizonyos termékmennyiséget értékesítő gazdaságra terjedjen ki.

A különböző országok termelési szerkezetétől, birtokstruktúrájától tehát nagymértékben függ az előírt lefedettséget biztosító, tehát gazdaságnak tekinthető termelési egységek alsó küszöbértéke. Több uniós tagországban (Dánia, Belgium, Hollandia, Finnország, Írország) viszonylag magas küszöbértékkel is elérhető az a gazdaságszám, amely a termelés előírt hányadát képes előállítani. A tagoltabb, elaprózott birtokszerkezetű országokban (Görögország, Olaszország, Lengyelország), így **hazánkban is igen nagyszámú (2003-ban 766 ezer, 2005-ben 707 ezer) termelőegység minősül statisztikai (adatszolgáltatási)**

² Standard Fedezeti Hozzájárulás (SFH): a gazdaságok által előállított termékek és szolgáltatások termelési értékének és a változó költségek különbsége (lényegében a gazdaságok jövedelemtermelő kapacitása), amely a mezőgazdasági termelőtevékenység egységnyi méretére (hektár, állat létszám) meghatározott, normatív fedezeti hozzájárulás.

értelemben gazdaságnak, annak ellenére, hogy **nagyobbik hányaduk** inkább csak **háztartásnak** mondható. Ez utóbbi „gazdaságcsoport” szinte kizárólag önellátásra termel, de nagy számuk miatt az általuk előállított termékek, termelő kapacitások (földterület, állatállomány) számbavételétől nem lehet eltekinteni. Sőt azt is figyelembe kell venni, hogy a mezőgazdasággal foglalkozók és a gazdaságok nagy száma miatt **a valóságosnál erőteljesebbnek tűnik (tűnhet) az agrárágazat gazdasági súlya.**

Az igen népes, az **adatszolgáltatási küszöb**³ feletti alapsokaság eleget tesz a lefedettség feltételének, és megbízható információt nyújt a mezőgazdaság erőforrásairól, teljesítményéről is. Ezen az igen változatos sokaságon belül viszont, feltétlenül szükséges meghatározni az **európai értelemben vett gazdaságküszöböt is**, amely felett már többnyire árutermeléssel (is) foglalkozó, a piaci versenynek kitehető gazdaságok találhatók. A **statisztikai-, és a gazdaságküszöb közé eső termelési egységek** pedig – több uniós tagország (Anglia, Svédország) gyakorlatához hasonlóan – **kisgazdaságok** (minor holding) csoportját alkotják, amelyről szintén rendszeres statisztikai felmérések tájékoztatnak (Laczká-Szabó, 2000). A három különböző méretű gazdaságcsoport elkülönített vizsgálata a jelenleginél realisabb képet nyújtana a mezőgazdaságról, javítva ezzel az agrárpolitikai, területfejlesztési döntések megalapozottságát, összességében a vidék megítélését, valamint megkönnyítené a nemzetközi összehasonlítást is.

Vizsgálatunkban **a teljes adatszolgáltatási küszöb feletti sokaságból indultunk ki**, amelyeket különböző szempontok szerint elkülönített csoportokban elemeztünk. Az egyéni gazdaságok birtokméret, gazdálkodási cél, termelési profil szerinti vizsgálata, csoportosítása több statisztikai adatbázis – Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ 2000), Gazdaságszerkezeti Összeírás (GSZÖ 2003) és ez utóbbi alapján készült unió-konform Gazdaságtipológia alapján történt. A gazdaságok termelési cél szerinti megfigyelésén túl ezek az adatközlések adtak lehetőséget az egyéni gazdaságok családi munkaerejének számbavételére, minőségi jellemzőik, jövedelemforrásaik elemzésére is. Az adatállomány főként a létszám szerinti összetételt követi, ma még nem lehetséges az eltartó-képességet jelentősen befolyásoló munkaidő-felhasználás különböző állománycsoportok szerint részletezett vizsgálata.

A gazdaságok teljes körű összeírása mellett előrelépést jelentett az AKI által gondozott **tesztüzemi rendszer** 1995-ben megkezdett kiépítése, 2001-től pedig az országos kiterjedésű működtetése (Keszthelyi-Kovács, 2004.). A tesztüzemek (az Unióban alkalmazott statisztikai módszereknek megfelelően) azokat **a gazdaságküszöb feletti, árutermelő gazdaságokat reprezentálják**, amelyek SFH értékkel kifejezett jövedelemtermelő-képessége, gazdasági teljesítménye hazánkban eléri vagy **meghaladja a 2 Európai Méretegységet**⁴ (EUME).

A tanulmány birtokméret szerinti vizsgálatokat is tartalmaz. A **birtok fogalmát** az egyes üzemtani iskolák és szakirodalmi források különféle ismérvek szerint határozzák meg (Fehér Alajos, 2005.). E tekintetben két markáns definíció terjedt el. Az egyik értelmezés a mezőgazdasági üzem alaptökéjét – művelési ágak, telkesítések, épület-, és ültetvénytőke – tekinti birtoknak, míg a másik, ennél szűkebb meghatározás a gazdálkodók által használt és/vagy tulajdonukban lévő földterületet tekinti birtoknak. A kilencvenes évektől kezdődően a birtok fogalmát egyre inkább **a gazdaság által művelt földterület méretével fejezik ki** (Fehér A. 1994.; Szűcs I. 1998.). Tanulmányunkban mi is ezt az értelmezést használjuk.

³ Az a gazdaság (háztartás), amelynek 1500 m²-nél nagyobb termőterülete, 500 m²-t elérő ültetvénye, vagy egy állategységnek megfelelő állatállománya van.

⁴ 1 EUME = 1200 euró (306 ezer Ft) SFH érték

A gazdaság és a birtok fogalmához hasonlóan módszertani problémát jelent **az eltartó-képesség meghatározása**, mérése is. A közgazdasági szakirodalom a nyílt piaci verseny körülményei között értelmezi az **eltartó-képesség**, **az életképesség és a versenyképesség fogalmát** és ezek kölcsönhatásait. Ennek részletes kifejtése egy nemrégiben megjelent intézeti tanulmányban található (Potori edit., 2004.), itt csupán a három definíció lényegét érintjük, miszerint

- azok a vállalkozások tekinthetők eltartó-képesnek, amelyek piaci körülmények között legalább a minimálbér fedezetének „kitermelésére” képesek,
- az életképesség a vállalkozások előzőnél szűkebb körére jellemző, ugyanis a piaci feltételek között folytatott tevékenység „a társadalom számára elfogadható és a szokványostól nem különböző” profitot képes realizálni,
- versenyképesnek pedig azok a vállalkozások mondhatók, amelyek tartósan képesek gazdasági teljesítményük növelésére, illetve a „szokványosnál magasabb haszon” elérésére.

A fentiekből következik, hogy az eltartó-képességtől a versenyképességig haladva egyre szűkül a vállalkozások száma. A szóban forgó jellemzők meghatározása pedig gazdasági paraméterek (például: a felhasznált erőforrások költségei, az előállított és határparitáson számolt hozzáadott érték) és mutatószámok alapján történik.

Vizsgálatunkban az eltartó-képességet – némiképp leegyszerűsítve és kibővítve – több (döntően nem számszerűsíthető) tényező halmazának tekintjük, amelyre inkább a szociológiai közelítés jellemző, mérőszámának pedig az elérhető személyes jövedelem, tehát a megélhetés és a fejlesztés forrása tekinthető. Az általunk használt fogalom bővebb a tekintetben is, hogy nem csupán a gazdaság (vállalkozás) mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelmét, hanem a család összes bevételét figyelembe vesszük a megélhetés minősítésénél. Az eltartó-képesség általunk használt értelmezésének részleteit a 3. fejezetben – a konkrét vizsgálatok eredmények elemzése előtt – ismertetjük.

Az **eltartó-képesség** vizsgálatát a tényezők **komplexitása**, a számos összetevő egzakt megfigyelésének problémái, **az „üzleti titoknak” minősülő adatközlések teljes hiánya** igen megnehezíti. A rendelkezésre álló adatok ugyanis csak részben, közvetetten adnak választ a gazdaságok, gazdaságcsoportok eltartó- és jövedelemtermelő-képességére. Igen bizalmas, sőt többnyire elérhetetlen az egyéni gazdaságok realizált jövedelmére, a jövedelem eredetére, összetételére vonatkozó információ is. Az elemzést nehezíti az egyéni gazdaságok, (társas vállalkozásoktól eltérő) bruttó jövedelemmel mérhető teljesítménye is. Az eltartó-képesség „mérése” a gazdaságok számának és erőforrásainak számszerű elemzésén túl az érintettek közvetlen, kérdőíves megkérdezésével történt. A két egymástól gyökeresen eltérő módszer – kiegészítve egymást – többoldalú közelítést tett lehetővé, valamint növelte a levonható következtetések biztonságát is.

A különböző adatforrások, feldolgozási szintek és módszerek miatt a témakör tárgyalásakor **a teljes sokaságtól haladunk az egyre szűkebb gazdálkodói kör vizsgálatáig**. Az eltartó-képességet befolyásoló tényezőket – termelési erőforrások (földterület, munkaerő), a termelési profil, a gazdasági teljesítmény – a rendelkezésre álló **statisztikai adatközlések** lehető legszélesebb körére⁵ alapozva vizsgáltuk. (Ahol erre lehetőség volt figyelembe vettük a 2005. évi GSZÖ előzetes adatait is.) Ezeket a tényezőket az egyéni gazdaságok **birtokkategóriáihoz rendeltén – külön**, erre a célra **összeállított adatbázis** alapján – is

⁵ ÁMÖ 2000; GSZÖ 2003, GSZÖ 2005 Előzetes adatok.

elemztük. Ezek az elemzések jól tükrözik az egyéni gazdaságok összetételét, típusait, az erőforrások megoszlását, de csak áttételesen, közvetett módon alkalmasak az eltartó-képesség jellemzésére.

Némiképp **részletesebb**, az eltartó-képességet közvetlenebbül befolyásoló tényezők elemzésére **a tesztüzemi rendszerben megfigyelt, árutermelő egyéni gazdaságok** adatai adnak lehetőséget. Ezek alapján a gazdaságok munkaerő felhasználását (foglalkoztatási szerepét), valamint a gazdálkodás eredményéhez viszonyítva, a munkabérigénnyel korrigált munka-jövedelmezőséget vizsgáltuk, és figyelembe vettük a családtagok gazdaságon kívülről származó, az eltartó-képességben szerepet játszó jövedelmét is.

Az általánostól a részletek felé haladva, következő lépésként **kérdőíves felmérés** alapján **359** a tesztüzemekhez tartozó főként **árutermelő gazdaság** eltartó- és jövedelemtermelő-képességét elemeztük, négy – a mezőgazdaság szerepe és jellege szerint eltérő – megyében (Győr-Moson-Sopron, Tolna, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád). A kérdőívek segítségével többek között a gazdálkodási körülmények minőségére, a család és a családi jövedelem összetételére, a megélhetés színvonalára, biztonságára, a gazdálkodás távolabbi céljaira kerestünk választ. Kérdéseink a 2000-2005 közötti időszakra vonatkoztak. A reprezentatívnak ugyan nem mondható felmérés eredményei részletes információkat adtak a gazdálkodás valós helyzetéről, kiegészítették, árnyalták, kontrollálták az egész sokaság számszerű elemzéséből levonható következtetéseket. Kirajzolódtak a kutatás lehetséges folytatásának irányai is. Ezek közül – a komplex vidékfejlesztéssel összefüggésben – az egyéni gazdaságok 2000-2005 közötti változásainak összegző elemzése, valamint a csak saját fogyasztásra termelő és a felesleget értékesítő gazdaságok (háztartások) igen népes táborának tipizálása, jellemzőik kérdőíves felmérése tűnik legérdekesebbnek.

Tanulmányunkban nagyon fontosnak tartottuk az egyéni gazdaságok többoldalú, több adatbázist felhasználó számszerű elemzését, annak érdekében, hogy az eddiginél tisztább, a valóságot tükröző kép alakuljon ki erről az egyre meghatározóbb gazdálkodási formáról. Az ellentmondások, problémák jelzésén, értelmezésén, magyarázatán túl nem tekintettük feladatunknak a lehetséges megoldások részletes kifejtését, ugyanis ezek kialakításához határozott, egyértelmű agrárpolitikai döntések szükségesek, amelyek megalapozásához – reményeink szerint – a tanulmány információi és megállapításai is hozzájárulhatnak.

2. Az egyéni gazdaságok szerepe a mezőgazdasági termelésben, a vidéken élők foglalkoztatásában Magyarországon

Az egyéni gazdaságok mezőgazdasági termelésben, a földterület hasznosításában, a foglalkoztatásban betöltött szerepét az utóbbi években több intézeti tanulmány⁶ elemezte. Ezek az elemzések egyértelműen jelezték a területi arányaiban növekvő egyéni gazdálkodás kritikus pontjait (például: tagolt birtokstruktúra, kedvezőtlen kor és képzettség szerinti összetétel, leegyszerűsödött termelési szerkezet, alacsony jövedelmezőség).

A vizsgálatok eredményeinek ismeretében most az **eltartó-képességet** különböző erősséggel és módon **befolyásoló fontosabb tényezők elemzésére**, főként a változások érzékeltetésére térünk ki. Áttekintjük a mezőgazdasághoz kötődő népesség, illetve a mezőgazdasággal hivatásszerűen foglalkozók létszámának – területi egységenként eltérő – változását. A birtokszerkezet (**birtokméret**) és a **gazdálkodási cél** szerint elkülönülő gazdaságcsoportok elmozdulásait ugyancsak vizsgáljuk, sőt a két tényező – külön adatgyűjtésen és feldolgozáson alapuló – **összefüggésére is rávilágítunk**. Az egyéni gazdaságok eltartó-képességét befolyásolják a gazdálkodók és a gazdaságban dolgozó családtagok minőségi jellemzői, koruk, szakképzettségük, gazdasági aktivitásuk. Ezeket a „tulajdonságokat” a gazdaságok méret és termelési cél szerint képzett csoportjaiban, a 2000-2003 közötti változások irányát és mértékét is jelezve elemezzük.

2.1. A mezőgazdasághoz kötődő népesség és az ágazatban foglalkoztatottak aránya

A vidéken élő népesség mezőgazdasági termeléshez való kapcsolódása tartalmát és biztonságát tekintve, a rendszerváltás utáni években gyökeresen átalakult. A korábbi (nem csupán mezőgazdaságban dolgozó) kistermelők nagyüzemek által integrált kapcsolatrendszerét az egyéni gazdálkodás függetlensége és kockázata váltotta fel. Ezzel a folyamattal párhuzamosan zajlott az ágazat szervezeti átalakulása, a teljesítmények drasztikus csökkenése, amely az érintettek mindkét csoportjában jelentős – régióként differenciált – létszámcsökkenést idézett elő (1. táblázat).

A mezőgazdasághoz kötődő népesség két, létszámában és összetételében jelentősen eltérő csoportból áll. Az egyik, népesebb csoportot a termeléshez lazábban, igen változatos céllal kapcsolódó **mezőgazdasági tevékenységet végző népesség** alkotja. Ők azok, akik az egyéni gazdaságok családi munkaerejét jelentik. A másik, az előzőnél lényegesen kisebb csoporthoz a mezőgazdasággal fő jövedelemforrásként, élethivatásszerűen foglalkozó munkaerő, a **mezőgazdasági foglalkoztatottak** tartoznak. A két csoport meghatározása egymástól eltérő statisztikai számbavétel alapján történik, köztük azonban átfedés van, hiszen az egyéni gazdaságokban dolgozó családtag egyben főállású mezőgazdasági alkalmazott is lehet.

A mezőgazdasági összeírások utóbbi másfél évtizedet átfogó adatai szerint **1991-2003 között a mezőgazdasághoz különböző céllal kötődő népesség aránya a felére csökkent**. Mezőgazdasági termeléssel 2003-ban a (15 éven felüli) népesség 15,9%-a (1,3 millió fő) foglalkozott, arányuk 1991-ben még 32,8% (2,7 millió fő) volt.

⁶ AKI Agrárgazdasági Tanulmányok: 1998. 8. szám, 1999. 8.szám, 2000. 13. szám, 2002. 4. szám (Cím szerinti felsorolásuk az irodalomjegyzékben található.)

A mezőgazdasági tevékenységet végzők és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya

Régiók	Mezőgazdasági tevékenységet végzők			Mezőgazdasági foglalkoztatottak		
	aránya (%)					
	az aktív korú népességből			az összes foglalkoztatottból		
	1991	2000	2003	1992	2000	2003
Közép-Magyarország	9,2	6,3	4,2	3,8	1,7	1,6
Közép-Dunántúl	35,3	20,6	13,4	10,8	6,7	4,9
Nyugat-Dunántúl	39,6	28,4	17,3	12,6	6,2	4,8
Dél-Dunántúl	42,2	32,0	21,9	16,3	10,0	9,4
Dunántúl	38,9	26,8	17,4	13,1	7,5	6,1
Észak-Magyarország	40,6	27,9	18,1	9,1	5,3	4,6
Észak-Alföld	47,1	35,6	24,4	15,9	8,7	7,9
Dél-Alföld	48,1	33,9	25,5	22,9	14,8	11,6
Alföld és Észak	45,4	32,7	22,9	16,3	9,9	8,1
Ország összesen	32,8	23,4	15,9	11,4	6,6	5,5

Forrás: Népszámlálás 1990. Összefoglaló Adatok, KSH 1991.; Népszámlálás 2001. 2. Részletes adatok a képviseleti minta alapján, KSH. 2001.; Általános Mezőgazdasági Összeírás, 2000. területi adatok, KSH 2001.; Magyarország mezőgazdasága, 2003. (Gazdaságszerkezeti Összeírás) Előzetes adatok. KSH, 2004.

Hasonló mértékű a létszámukban lényegesen kisebb **mezőgazdasági foglalkoztatottak ágazatból való kikerülése** is. Foglalkoztatási részesedésük az 1992-ben mért 11,4%-hoz képest 2003-ban már csak 5,5%-ot (mindössze 215,1 ezer főt) képviselt. A létszám visszaesése még napjainkban is tart. A létszámcsökkenés következményeként a **mezőgazdaságban** 2004-ben mindössze 204,9 ezer fő dolgozott **főfoglalkozású munkaerőként, 5%-kal** (10300 fővel) **kevesebb**, mint az előző évben. Ezzel szemben 2003-2004 között a **foglalkoztatottság nemzetgazdasági szinten alig változott** (a csökkenés még az egy százalékot sem érte el). A foglalkoztatottak nemzetgazdaság egészében mért létszámcsökkenésének 48%-a a mezőgazdaságból került ki, jelezve az ágazat eltartóképességének gyengülését. (A legfrissebb, 2005. évi előzetes adatok a mezőgazdasági munkaerő további – 10900 fős, 2004-hez viszonyítva 5,4%-os – csökkenését, illetve az ágazat nemzetgazdaságon belüli 5,0%-os foglalkoztatási részesedését jelzik. A mezőgazdasági foglalkoztatottak létszáma 2005-ben 194 ezer fő volt.)

A **mezőgazdasági** termeléssel foglalkozó **népesség aránya régióinként** nagymértékben függ a termőhelyi adottságoktól, a térség mezőgazdasági jellegétől, termelési hagyományaitól, illetve a nemzetgazdaság más ágazatainak munkaerő lekötésétől, foglalkoztatási részesedésétől. A mezőgazdasággal foglalkozók körét nagymértékben befolyásolja a más nemzetgazdasági ágazatokból kikerült, főként munkanélkülivé, inaktívá válók létszáma, a foglalkoztatási gondok erőssége is.

A mezőgazdasággal foglalkozó népesség arányaiban – a közép-magyarországi régió figyelembe vétele nélkül – közel **kétszeres különbség** figyelhető meg a régiók között.

Legtöbben (25-25% körüli arányban) **Észak- és Dél-Alföldön**, valamint a népesség egyötödét képviselve **Dél-Dunántúlon** foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel. A Dunántúl többi térségében néhány százalékponttal alacsonyabb, az országos átlag körüli a mezőgazdasághoz kötődő népesség aránya.

A **mezőgazdasági foglalkoztatottak területi arányai** a fentiekkel **közel azonos** sorrendben jelzik az ágazat fontosságát, magasabb foglalkoztatási részesedését. A **dél-alföldi régió** mezőgazdasági munkaerő-lekötése – az **országos átlag kétszeresét** meghaladva – változatlanul a legmagasabb. Ezt követik Dél-Dunántúl megyéi (9,4%-kal), harmadikként pedig Észak-Alföld következik (7,9%-kal). A többi régióban a mezőgazdasági foglalkoztatás mértéke az országos átlag (5,5%) körüli.

A mezőgazdasági népesség és a mezőgazdasági foglalkoztatottak régiók közötti megoszlásának változása egyrészt az ágazat foglalkoztatási, gazdasági jelentőségének egyértelmű csökkenését mutatja, másrészt jelzi azokat a területeket, régiókat, amelyekben a mezőgazdaság eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe a visszaesés ellenére sem elhanyagolható. A mezőgazdasági termelés jelentőségét több mutatóval (bruttó hozzáadott értékhez való hozzájárulás, földellátottság, munkaerő-sűrűség) együtt a mezőgazdasági népesség aránya is igazolja. A **két alföldi régióban és Észak-Magyarországon él a mezőgazdasággal foglalkozó népesség 59%-a**, amelyek közül Dél-Alföldön az arány növekedése figyelhető meg (1. melléklet). A három dunántúli régióban a mezőgazdasággal foglalkozók egyharmada (33,6%-a) található. Ezek a tájegységenként eltérő arányok felhívják a figyelmet a mezőgazdasági termelés és tevékenység területileg is differenciált fejlesztésére, amely igen sok lehetőséget és változatot feltételezve, a tájfenntartó, környezetkímélő gazdálkodástól egészen a versenyképes árutermelésig terjedhet.

2.2. Az egyéni gazdaságok birtokméret és gazdálkodási cél szerinti változása

Az elmúlt tíz évben jelentősen **átrendeződött** a gazdálkodás különböző formáihoz kötődő földhasználat is. A **két fő gazdálkodási forma** (egyéni gazdaságok és gazdasági szervezetek) **földhasználata** – a birtokstruktúrát, a gazdaságok számát, a gazdálkodás területi arányát tekintve – igen **kiegyenlített**, amelyet az ÁMÖ (2000) és a GSZÖ (2003) adatai jól szemléltetnek (2. táblázat). A gazdasági szervezetek száma (többségükben a korábbi nagyüzemek jogutódjai) az összes gazdasághoz képest alacsony (1,0%, mintegy 7813 szervezet), viszont – a termőterület alapján – földhasználati részesedésük számarányukat jelentősen meghaladva, 60% körüli. A **gazdaságok döntő többségét (98,6%-át) alkotó egyéni** (közöttük a háztartás-méretű) **gazdaságok a terület 39,2%-át művelik**. (A két gazdálkodási forma földhasználata **a mezőgazdasági terület tekintetében fele-fele arányban oszlik meg**.)

A mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok száma és területi megoszlása (2000, 2003)

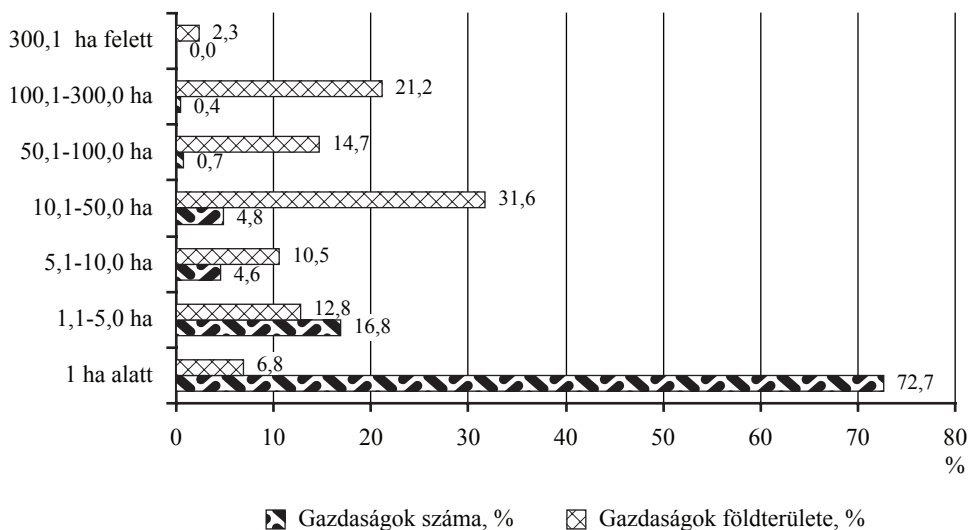
Megnevezés	Mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok			
	száma	aránya,%	területe, ezer ha	aránya, %
2000				
Gazdaságok összesen	966916	100,0	6394,1	100,0
ebből: gazdasági szervezet	8382	0,9	3779,8	59,1
egyéni gazdaság	958534	99,1	2614,3	40,9
2003				
Gazdaságok összesen	773421	100,0	6195,8	100,0
ebből: gazdasági szervezet	7813	1,0	3768,5	60,8
egyéni gazdaság	765608	99,0	2427,4	39,2

Forrás: Magyarország mezőgazdasága, 2003.; Gazdaságszerkezeti Összeírás I-II. KSH, 2004.

Az **egyéni gazdaságok földhasználata**, méretkategóriák szerinti megoszlása, az erőteljes tagoltság mellett, igen kiegyenlítetlen (1. ábra).

1. ábra

Az egyéni gazdaságok birtokszerkezetének jellemzői, 2003

Jellemzően túl sok az apró, biztonságos megélhetést nem nyújtó gazdaság, amelyek más gazdasági bázis, munkalehetőség híján, különösen a kritikus foglalkoztatási helyzetű régiókra jellemzőek. Szerepük, hatásuk kettős. Egyrészt a túlzott területi tagoltság, a tulajdoni tisztázatlanság miatt fékezik, vagy megghiúsítják a kilábalást jelentő gazdasági-társadalmi fejlődést, másrészt az alapvető élelmiszerek megtermelésével tompítják (de más beavatkozás nélkül konzerválják is) az éles szociális feszültségeket. Az egyéni gazdaságok közel háromnegyed milliós számához mérten igen szerény (6% körüli) a nagyobb területűnek

számító (10 hektár feletti) gazdaságok aránya. Az eltartó-képesség szempontjából tehát **a mezőgazdaságban korántsem elegendő a megélhetés meghatározó hányadát, vagy egyedüli forrását biztosító gazdaságok jelenléte.**

Annak ellenére, hogy az egyéni gazdaságok által használt **termőterület átlagos mérete** 1991-2000 között több mint ötszörösére (0,5 hektárról 2,7 hektárra) nőtt, 2000 és 2003 között pedig további 20%-kal **gyarapodott**, az átlagterület **alig haladja meg a 3 hektárt**. Az összeírás birtokkategóriák szerinti legjellemzőbb adatait és ezek változását a 3. táblázat szemlélteti.

3. táblázat

Az egyéni gazdaságok száma és termőterülete birtokméret szerint

Megnevezés	1 ha alatt	1,1-5,0 ha	5,1-10,0 ha	10,1-50,0 ha	50,1-100,0 ha	100,1-300,0 ha	300,1 felett	Összesen
2000								
Gazdaságok száma, db	688021	177391	42371	43630	4654	2218	249	958534
aránya, %	71,8	18,5	4,4	4,6	0,5	0,2	0,0	100,0
Gazdaságok területe, ha	213710	414527	300150	898187	317613	351598	118533	2614318
aránya, %	8,2	15,9	11,5	34,4	12,1	13,4	4,5	100,0
átlagméret, ha	0,3	2,3	7,1	20,6	68,2	158,5	476,0	2,7
Családi munkaerő, fő	1370457	394212	97788	101977	11912	5667	666	1982679
aránya,%	69,1	19,9	4,9	5,1	0,6	0,3	0,0	100,0
átlagos létszám*, fő	2,0	2,2	2,3	2,3	2,6	2,6	2,7	2,1
2003								
Gazdaságok száma, db	556570	128703	35186	36527	5091	3055	136	765268
aránya, %	72,7	16,8	4,6	4,8	0,7	0,4	0,0	100,0
Gazdaságok területe, ha	165870	311295	255008	767704	355976	513756	56960	2426578
aránya, %	6,8	12,8	10,5	31,6	14,7	21,2	2,3	100,0
átlagméret, ha	0,2	2,4	7,2	21,0	69,9	168,2	418,8	3,2
Családi munkaerő, fő	938705	247166	70155	75845	11679	7328	305	1351183
aránya,%	69,5	18,3	5,2	5,6	0,9	0,5	0,0	100,0
átlagos létszám*, fő	1,7	1,9	2,0	2,1	2,3	2,4	2,2	1,8
<i>A változás mértéke 2000-2003 között, index: 2000=100%</i>								
Gazdaságok száma	80,9	72,6	83,0	83,7	109,4	137,7	54,6	79,8
Gazdaságok területe	77,6	75,1	85,0	85,5	112,1	146,1	48,1	92,8
Családi munkaerő	65,4	62,7	71,7	74,4	98,0	129,3	45,8	68,1

*Egy gazdaságra jutó munkaerő létszám, fő

Forrás: Az egyéni gazdaságok munkaerő felhasználása 2000. KSH, Budapest, 2001.; Magyarország mezőgazdasága 2003. GSZÓ, KSH, 2004.

Az egyéni gazdaságok néhány fontosabb sajátossága az alábbiakban összegezhető:

Az egyéni gazdaságok száma, területi részesedése

- az **egyéni gazdaságok** meghatározó hányada (**94,1%-a**) – a **termőterület** valamivel több, mint **30%-ával** – a **10 hektár alatti** méretkategóriába tartozik,

- a fenti kategórián belül az **5 hektárnál kisebb** gazdaságok **89,5%-os** aránya a kisméretű, főként az **egy hektár alatti gazdaságok** túlsúlyát (500 ezret meghaladó számát, **70% feletti arányát**) jelzi,
- a megélhetést részben már megalapozó méretű, 5-10 hektár közötti gazdaságok száma – a termőterület 4,6%-ával – alig haladja meg a 35 ezret,
- a méretkategóriák másik (10 hektár feletti) pólusán – a területi részesedés fokozódása mellett – jelentősen gyérül a gazdaságok száma és növekszik az átlagos gazdaságméret,
- a 10-100 hektár közötti, közel 42 ezer gazdaság aránya alig haladja meg az 5%-ot, de a számarányukat jóval meghaladóan a terület 46,3%-át művelik, kategóriánként jelentősen növekvő átlagterületen,
- a nagy méretűnek számító, 100 hektár feletti birtokok számaránya – a terület kevesebb, mint egynegyedét (23,5%) használva – mindössze 0,4%, amely közel 3200 egyéni gazdaságot jelent,
- az egyéni gazdaságok eltartó-képességének aránytalanságait, szélsőségeit jelzi, hogy mindössze **45 ezer 10 hektár feletti gazdaság műveli az egyéni gazdaságok területének 70%-át**, míg a terület maradék **30%-án 720 ezer gazdaság „osztózik”!**

A családi munkaerő⁷ létszáma

- a különböző méretű és célú mezőgazdasági tevékenységet végző **családi munkaerő 93%-a** (1,2 millió fő) a **10 hektárnál kisebb területű gazdaságokhoz tartozik**, a kisebb területi méretek felé „lejtő” megoszlásban,
- a fenti gazdaságkategória összes munkaerejének meghatározó hányada (88%-a, 1,1 millió fő) 5 hektár alatti területet művel, ezen belül is **legnépesebbnek** (70%, 940 ezer fő) **az 1 hektárnál kisebb területtel rendelkezők csoportja tekinthető**,
- az egy gazdaságra jutó, a gazdálkodókkal együtt értendő családi munkaerő létszáma a birtokkategóriáktól függetlenül átlagosan 1,7-2,4 fő, tehát ez az adat önmagában nem jelzi a gazdaságok eltartó-képességének különbségeit.
- a mezőgazdaság eltartó-képességét két, látszólag ellentmondó tényező alakítja: egyrészt a **családi munkaerőnek alig egynegyede kötődik** (kötődött) **a mezőgazdasághoz**, mint fő (meghatározó) jövedelemforráshoz, másrészt pedig **a nem mezőgazdasági kötődésűek ennél jóval nagyobb hányada** (62,6%-a) a tevékenység ágazati kereteken túlmutató – több funkciót betöltő – jelentőségét igazolja.

Az egyéni gazdaságok **szám- és területi arányainak, valamint a családi munkaerő létszámának** 2000-2003 közötti **változását** a 2. ábra szemlélteti. A vizsgált időszakot az előző összeírásokhoz mérten jóval erőteljesebb változás, nevezetesen **csökkenés** jellemzi. Az egyéni **gazdaságok száma** közel **20%-kal**, az általuk használt **terület** pedig **7,2%-kal** mérséklődött. A **családi munkaerő** létszáma pedig közel **32%-kal** esett vissza.

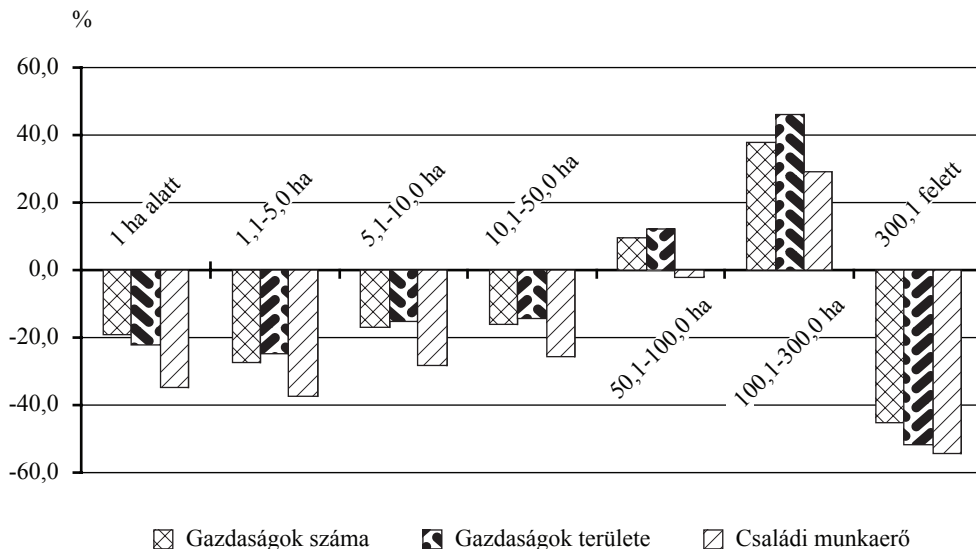
A gazdaságok területi részesedésének és számarányának változása birtok-kategóriánként eltérő volt, amely a gazdaságok két szélső (legkisebb és legnagyobb) csoportjának kivételével az átlagos birtokméretek mérsékelt gyarapodását idézte elő. Ezek a változások az egyéni gazdaságok átlagos termőterületének 18,5%-os (2,7 hektárról 3,2 hektárra – 2005-

⁷ A gazdaság vezetőjével együtt családi munkaerőnek tekinthetők az egy háztartásban élő, a gazdaságban munkát végző, 14 éves és idősebb családtagok.

ben 3,5 hektárra – történő) növekedését jelentik. Az átlagos növekedés viszonylag magas százaléka a **területi méret** tekintetében **koncentrációt jelez** ugyan, de a kialakult átlagos birtokméret mögött igen **szélsőséges eloszlású birtokszerkezet** figyelhető meg.

2. ábra

Az egyéni gazdaságok számának és területének változása birtokkategóriák szerint (2000-2003 között)

A gazdaságok számát és területét egyaránt érintő **növekedés csupán két** (az 50-100 hektár, valamint a 100-300 hektár közötti) **gazdaságcsoporthban** figyelhető meg, amelyben – a többi birtokkategória arányainak egyidejű mérséklődésével – az életképes méretű gazdaságok fokozódó tényerése rajzolódik ki. A két jellemző alapján **legjelentősebb növekedés a 100-300 hektár területtel rendelkező gazdaságokban** következett be, amelyek száma (3055 gazdaság) és területi részesedése (20%) ennek ellenére nem számottevő, de tendenciájában mindenképpen koncentrációt jelez. **Egyedülként** ebben a gazdaságcsoporthban **nőtt a családi munkaerő létszáma** is. Ebben a folyamatban a gazdaságos termelés érdekében megvalósuló koncentráció (birtokegyesítés) éppúgy szerepet játszott, mint a családi gazdaságok létrehozásának a vizsgált időszakra eső, kiemelt támogatása.

Az egyéni gazdaságok **gazdálkodási cél**⁸ szerinti megoszlása szemléletesen bizonyítja a termelés eltérő indítékait, és egyben utal arra is, hogy melyik gazdasági kör tekinthető a piactermelés részének, a megélhetés fő forrásának, a gazdasági fejlődés bázisának. Továbbá megmutatja, hogy melyek azok a gazdaságok (háztartások), amelyek a meglévő földterület hasznosítása, önellátás, vagy jövedelem-kiegészítés céljából – munkaidejük töredékét felhasználva – foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel (4. táblázat).

⁸ Az összeírás szerinti gazdasági célok és az általunk használt szinonimáik:
 - *csak saját fogyasztásra termelő* = önellátó, csupán önellátásra termelő,
 - *felesleget értékesítő* = félig önellátó, félig árutermelő
 - *főként értékesítésre termelő* = árutermelő
 - *gazdasági szolgáltatást végző* = szolgáltató

Az egyéni gazdaságok főbb jellemzői gazdálkodás célja szerint (2000-2003)

Megnevezés	Gazdaságok összesen	Ebből:			
		csak saját fogyasztásra termelő	felesleget értékesítő	főként értékesítésre termelő	gazdasági szolgáltatást végző
gazdaságok					
2000					
Gazdaságok száma	958534	578546	301482	76316	2190
aránya, %	100,0	60,4	31,5	8,0	0,2
Gazdaságok területe, ha	2614318	490792	1191189	912098	20239
aránya, %	100,0	18,8	45,6	34,9	0,8
átlagmérete, ha	2,7	0,8	3,9	11,9	9,2
Családi munkaerő száma, fő	1982679	1152320	660097	165860	4402
aránya,%	100,0	58,1	33,3	8,4	0,2
2003					
Gazdaságok száma	765268	454143	221688	88996	441
aránya, %	100,0	59,3	29,0	11,6	0,1
Gazdaságok területe, ha	2426578	266329	980636	1174398	5216
aránya, %	100,0	11,0	40,4	48,4	0,2
átlagmérete, ha	3,2	0,6	4,4	13,2	11,8
Családi munkaerő száma, fő	1351183	753177	419990	177247	769
aránya,%	100,0	55,7	31,1	13,1	0,1
<i>A változás mértéke 2000-2003 között, index: 2000 = 100%</i>					
Gazdaságok száma	79,8	78,5	73,5	116,6	20,1
Gazdaságok területe	92,8	54,3	82,3	128,8	25,8
Családi munkaerő létszáma	68,1	65,4	63,6	106,9	17,5

Forrás: Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000; Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003, KSH

A gazdaságok számának gazdálkodási cél (önellátó, felesleget értékesítő, árutermelő és szolgáltató) szerinti megoszlását **2000-ben** a kifejezetten **önellátásra termelő** gazdaságok **60,4%-os** aránya jellemezte. Valamivel több mint 30%-uk a termékek saját szükségleten felüli hányadát értékesítette és csupán **8%-uk** volt **kifejezetten árutermelő**. Három év elteltével a gazdasági célok közül egyedülként az **árutermelés erősödése**, a gazdaságok számának és területi részesedésének növekedése figyelhető meg. 2003-ban **a gazdaságok 11,6%-a** foglalkozott árutermeléssel, amellyel az egyéni **gazdaságok területének közel felét** (48,4%-át) **hasznosította**, a családi **munkaerőnek** pedig **13%-át kötötte le**. A kifejezetten önellátó és a felesleget értékesítő gazdaságok számában átlagot meghaladó (21-26% közötti) csökkenés következett be, míg a főként **árutermeléssel foglalkozók köre 16,6%-kal bővült**. A gazdaságok számának az árutermelés irányába történő elmozdulása az értékesítésre termelő gazdaságok termőterületének közel **30%-os gyarapodásával** járt együtt. (A gazdálkodás célja szerinti átrendeződés 2003-2005 között folytatódott: a csak önellátásra termelő gazdaságok aránya 60%-ról 51%-ra csökkent, a kifejezetten árutermelőké pedig 11,6%-ról 15%-ra nőtt.)

Az átrendeződés forrásának mindhárom tényező esetében a felesleget értékesítő gazdaságok tekinthetők. Ebben a két gazdaságcsoportban a gazdaságok száma és területi részesedése eltérő mértékben változott. Az **önellátó gazdaságok egyötöde** (közel 125 ezer gazdaság) 2000-2003 között **felhagyott a gazdálkodással**, az általuk művelt terület viszont **csaknem megfeleződött**. A gazdaságcsoportok közötti átrendeződéstől eltekintve, felesleget értékesítő gazdaságok területének alig egyötöde (17,5%-a) „esett ki” a termelésből, a gazdaságok száma viszont – az átlagos birtokméret 10%-os növekedése mellett – több mint 25%-kal (mintegy 80 ezer gazdasággal) csökkent. A szolgáltatást végző gazdaságokról elhanyagolható részarányuk miatt nem szólnunk.

Az egyéni gazdaságok területének **birtokméret szerinti megoszlása a gazdálkodási célonként különböző súlypontokat jelez** (5. táblázat). A kifejezetten önellátásra termelő gazdaságok területének 67%-a 2003-ban 5 hektárnál kisebb, döntően egy hektár alatti birtokkategóriába esett. A termékfelesleget értékesítő gazdaságcsoport által használt terület több mint háromnegyede az 5-50 hektár közötti (60%-a a 10 hektár feletti) kategóriába tartozott, míg az árutermelő gazdaságok termőterületének 87%-át 10 hektárnál nagyobb gazdaságok használják.

Az alapvető jellemzők (gazdaságszám, művelt terület, családi munkaerő) tehát általában az egyéni gazdaságok „kiterjedésének” mérséklődését jelzik, viszont egyértelműen kirajzolódik, hogy **a gazdálkodási cél szerinti hangsúly az árutermelés irányába tolódik el** úgy, hogy ehhez a fejlődőképes, felesleget értékesítő gazdaságok „átcsoportosulása” is hozzájárulhat. A gazdasági cél szerinti átrendeződésben távlatilag az árutermelés erősödése, koncentrációja, valamint a statisztikai gazdaságméretet meghaladó **önellátás fokozatos térvesztése valószínűsíthető**.

5. táblázat

Az egyéni gazdaságok gazdasági cél szerinti birtokszerkezete (2000-2003)

Birtokkate- góriák	Gazdaságok összesen	Saját fogyasztásra termelő	Saját fogyasztáson felül értékesítő	Elsősorban árutermelő	Szolgáltatást végző
		gazdaságok területének			
Birtokméret szerinti megoszlása (%), 2000					
1 ha>	8,2	29,2	5,2	1,3	1,3
1,1-5,0 ha	15,9	28,9	18,4	5,7	5,0
5,1-10 ha	11,5	12,7	14,8	6,6	5,6
10,1-50 ha	34,4	20,2	39,5	35,2	38,3
50,1 ha<	30,1	9,9	22,1	51,1	49,6
Birtokméret szerinti megoszlása (%), 2003					
1 ha>	6,8	39,3	4,4	1,3	0,8
1,1-5,0 ha	12,8	28,1	17,5	5,5	3,3
5,1-10 ha	10,5	10,1	15,7	6,3	5,0
10,1-50 ha	31,6	14,6	38,4	29,9	30,1
50,1 ha<	38,2	6,9	24,0	57,0	60,8

Forrás: Általános Mezőgazdasági Összeírás, 2000. KSH, 2001., Magyarország Mezőgazdasága, 2003. Gazdaság-szerkezeti Összeírás 2003, KSH 2004.

(Az egyéni gazdaságokra vonatkozó felmérés esetleges pontatlanságára utal, hogy a kifejezetten önellátást jelző gazdaságok között viszonylag nagy (10 hektár feletti) területet használnak is előfordulnak. A KSH információi szerint ez részben abból adódhat, hogy a felmérés időpontjában a terület használaton kívüli (belvíz miatt vetetlen) volt, illetve az érintett gazdaságok nem jeleztek értékesítést. Ezen túlmenően szerepet játszhatott még az ugar és a parlag területek akkor még tisztázatlan fogalma is. Elemzésünkben adatkorrekciót nem hajtottunk végre, a gazdaságok nagy száma miatt a téves adatközlések az eredmények megbízhatóságát nem veszélyeztették. Ezeket a felmérési, ellenőrzési hiányosságokat a 2005. évi felmérés már nem tartalmazza.)

2.3. Az egyéni gazdaságok termelési profil és gazdasági teljesítmény szerinti összetétele

A gazdálkodás jövedelemtermelő-, és eltartó-képessége döntő mértékben függ a termelés szerkezetétől, a termelés profiljától is. Mind az egyéni gazdaságokra, mind a gazdasági szervezetekre a **leegyszerűsödött termelési szerkezet** jellemző, de az **egyéni gazdaságok** tevékenységében nagyobb arányt képviselnek a **munka-intenzív ágazatok** és elterjedtebb a **vegyes termelési profil** is. Ezek – a többnyire kényszer formálta jellemzők – a nagyobb élő-munka lekötés, a „több lábon állás” miatt kedvező hatásúak is lehetnek, de korántsem garantálják a megélhetés biztonságát, a termelés „méltányos” jövedelmezőségét.

A következőkben az egyéni gazdaságok termelési szerkezetének, gazdasági teljesítményének 2000-2003 közötti változását tekintjük át (6. táblázat). Ehhez a statisztikai módszerek uniós harmonizációjának eredményeként a KSH legutóbb közreadott **gazdaságtipológiáját** (a gazdaság-típusok elkülönítését) használjuk, amely (a hazánkban korábban alkalmazott termelési érték helyett) a Standard Fedezeti Hozzájárulás (SFH-érték) mérésére, elemzésére épül. Adott gazdaság, vagy gazdaságcsoport **jellemző termelési profilját** azok a **tevékenységek**, domináns ágazatok adják, amelyek **az összes SFH érték legalább kétharmadát** állítják elő.

A mezőgazdasági tevékenységű gazdaságok száma a gazdálkodás típusa szerint

Megnevezés	Az egyéni gazdaságok				A változás mértéke, 2000=100%
	száma		megoszlása, %		
	2000	2003	2000	2003	
Növénytermelő gazdaságok	270736	244598	28,2	31,9	90,3
Szántóföldi növénytermesztés	172646	108537	18,0	14,2	62,9
Kertészet	9987	8513	1,0	1,1	85,2
Állandó növénykultúrák termesztése*	-	127548	-	16,7	
Állattartó gazdaságok	188333	164068	19,6	21,4	87,1
Legeltetési állattartás	25751	16960	2,7	2,2	65,9
Abrakfogyasztó állatok tartása	162582	147108	17,0	19,2	90,5
Vegyes termelési profilú gazdaságok	492985	352930	51,4	46,1	71,6
Vegyes növénytermesztés	155554	97733	16,2	12,8	62,8
Vegyes állattartás	156992	122210	16,4	16,0	77,8
Növénytermesztés és állattartás vegyesen	180439	132987	18,8	17,4	73,7
Nem besorolható gazdaságok	6480	4012	0,7	0,5	61,9
Összesen	958534	765608	100,0	100,0	79,9

* Az állandó növénykultúrák (szőlő és gyümölcsös ültetvények) számbavételének különbözősége miatt az összeírás két időpontjának adatai nem vehetők össze, ezért a 2000. év adatainak közlésétől eltekintünk.
 Forrás: Magyarország Mezőgazdasága, Gazdaságtipológia, 2000, 2003, KSH 2004

Az **egyéni gazdaságokban** (számuk közel 20%-os csökkenése mellett) a **mérsékeltbb szakosodás**, a **vegyes termelési profil** igen magas (46,1%) **aránya**, valamint a **növénytermelés és az állattartás** (gazdasági szervezetekhez mérten) **arányosabb jelenléte** figyelhető meg. (A 2005. évi adatok szerint a termelési szerkezet mindkét szektorban a növénytermelés irányába mozdult el. Az egyéni gazdaságok 47%-a kizárólag növénytermeléssel foglalkozott 2005-ben, alig több mint egyötödük állattenyésztési profilú volt, a vegyes termelési szerkezet pedig a gazdaságok 32%-át jellemezte. A termelési szerkezet aránytalanságainak mérséklődése tehát nem látható.)

Az egyéni gazdaságok **termelési profil szerinti változása** – valamennyi gazdaság-csoport csökkenése mellett – **a növénytermelés irányába mutat**, ugyanis a vizsgált időszakban a növénytermeléssel foglalkozó gazdaságok számának mérséklődése volt a legszerényebb (10% körüli). A **legnagyobb arányú (30%-os) csökkenés** – az egyébként legelterjedtebb – **vegyes profilú gazdaságokban** következett be.

Növénytermelési profilba a gazdaságok 31,9%-a sorolható, amelyek 2003-ban közel azonos arányban foglalkoztak szántóföldi növénytermeléssel és ültetvényes gazdálkodással. Korábbi, a termelői csoportok szerveződésére irányuló vizsgálatok igazolják, hogy **a szőlő és a gyümölcs ültetvények területének 80-90%-át egyéni gazdaságok művelik**, szerepük a **zöldségfélék termelésében is meghatározó** (Dorgai et al., 2005). A munka intenzív kultúrák térnyerése az egyéni gazdaságok eltartó-képességét, munkaerő lekötését pozitívan befolyásolhatja.

Minden ötödik egyéni gazdaság **állattenyésztési profilú**, amelyekben az **abrafogyasztó ágazatok dominálnak**. A tyúkfélék tartása jellemzően az egyéni gazdaságokhoz kötődik. Ezen kívül a juhtartás is (2004-ben a juhállomány 90%-ával) az egyéni gazdaságok ágazatának tekinthető. Arányaiban nem számottevő, de a kisebb gazdaságok, vidéki háztartások **kiegészítő jövedelemszerzésében** egyre fontosabb szerepet tölt be a **házinyl-tartás**, illetve a hungarikumnak számító **méztermelés**.

A mezőgazdasági tevékenységet végző gazdaságok jövedelemtermelő képességét (kapacitását) – több más tényező mellett – a termelési profil, a termőhelyi adottságok, eszközellátottság alapvetően befolyásolja. Az uniós statisztikai módszerek a jövedelemtermelőképeség kifejezésére, a gazdaság ökonomiai méretének (gazdasági teljesítményének) kifejezésére a normatív (egységnyi termékre jutó) fedezeti hozzájárulást (SFH értéket) használják. A **gazdaság ökonomiai potenciálját** – egységnyi SFH érték alapján – **Európai Méretegységben**⁹ (EUME) **fejezik ki**, amely 1200 eurót, 306 ezer Ft-ot jelent (egységnyi SFH érték átlagosan 765 ezer Ft termelési értékkel állítható elő). Hazánkban a gazdaságok EU konform tipológiája ezzel a módszerrel, az ÁMÖ 2000 és a GSZÖ 2003 adatainak felhasználásával 2004-ben készült el.

A gazdasági szervezetek és az **egyéni gazdaságok ökonomiai teljesítménye** jelentősen (szélsőségesen) eltér egymástól. Az Európai Méretegységben kifejezett kategóriák¹⁰ **egyenlőtlen** – kétpólusú – eloszlást mutatnak (7. táblázat).

7. táblázat

Az egyéni gazdaságok jövedelemtermelő képesség szerinti összetétele, 2003

Megnevezés	Méretkategória (EUME)								Átlagos SFH érték, ezer Ft	
	-0,5	0,5 - 1	1 - 2	2 - 4	4 - 8	8 - 16	16- 40	40-	2000	2003
	szerinti megoszlás*, %								2000	2003
Növénytermelő gazdaságok	50,4	15,1	13,1	9,7	6,1	3,3	1,8	0,5	561	662
Szántóföldi növénytermelés	34,6	17,1	17,2	13,8	8,8	4,9	2,8	0,8	651	940
Kertészet	5,8	11,9	21,6	25,9	17,4	10,3	5,6	1,2	1216	1965
Állandó növénykultúrák termelése	66,8	13,6	9,1	5,2	2,9	1,4	0,7	0,2	310	339
Állattartó gazdaságok	78,5	11,3	4,8	2,6	1,4	0,8	0,4	0,2	287	254
Legeltetéses állattartás	37,3	14,6	16,9	15,7	8,6	4,5	1,9	0,5	658	833
Abrafogyasztó állatok tartása	83,3	11,0	3,4	1,1	0,5	0,4	0,3	0,1	228	188
Vegyes termelési profilú gazdaságok	68,6	16,0	8,0	4,3	2,0	0,7	0,3	0,1	225	254
Vegyes növénytermelés	58,9	18,6	10,9	6,4	3,3	1,3	0,6	0,1	255	352
Vegyes állattartás	77,9	13,6	5,1	2,3	0,8	0,2	0,1	0,0	175	160
Növényterm. és állattartás vegyesen	67,2	16,3	8,6	4,5	2,1	0,8	0,4	0,1	243	269
Összesen*	64,9	14,7	9,0	5,7	3,2	1,6	0,8	0,2	331	383

* A nem besorolható gazdaságok nélkül.

Forrás: Magyarország Mezőgazdasága, Gazdaságtipológia, 2000, 2003, KSH 2004

A gazdasági szervezetek közel 60%-a a közepes és a nagy méretű gazdaságcsoportokba tartozik, **az egyéni gazdaságok döntő hányada (88,6%-a)** pedig az igen kicsi – **2 EUME**

⁹ Egy Európai Méretegység (EUME) 1200 euró (306 ezer Ft) SFH értéknek felel meg.

¹⁰ Kategória határok: nagyon kicsi (4 EUME alatt); kicsi (4-8 EUME); kis közepes (8-16 EUME); nagy-közepes (16-40 EUME); nagy- igen nagy (40 EUME felett).

alatti – üzemi méretet éri csak el. Hazánkban az árutermelő gazdaságok alsó küszöbértéke 2 EUME, tehát az egyéni termelők zöme **nem tekinthető árutermelőnek**, a mezőgazdasági tevékenységük jövedelemtermelő kapacitása igen szerény. Az **árutermelés alsó küszöbértéke gazdaságonként** hozzávetőlegesen **612 ezer Ft SFH értéket, illetve 1,5 millió Ft éves bruttó termelési értéket** jelent. Az egyéni gazdaságok ökonómiai méret szerinti összetételét régióként a 2. mellékletben közöljük. Az ökonómiai méret alsó küszöbét el nem érő gazdaságok aránya, a más tényezőkkel is igazolt, igen kritikus helyzetű Észak-Magyarországon a legmagasabb (94%).

Az **egyéni gazdaságok** eltartó-képességét tovább „árnyalja”, hogy **kétharmaduk** (64,9%, 495 ezer gazdaság) kimutatható gazdasági teljesítménye **0,5 EUME** (150 ezer Ft SFH érték, mintegy 400 ezer Ft bruttó termelési érték) **alatti**, amely **alig haladhatja meg az önellátás színvonalát**. Ilyen anyagi kondíciók jellemzőek az állattartó és a vegyes termelési profilú gazdaságok háromnegyedére, kétharmadára. A növénytermelő gazdaságok helyzete annyival előnyösebb, hogy a legkisebb gazdaság-kategóriába „csupán” 50%-uk tartozik és itt a legmagasabb (5,6%) a közepes és nagyméretű (8 EUME feletti) gazdaságok aránya. Növénytermelő gazdaságok kedvezőbb jövedelemtermelő kapacitását a közepes és a nagy méretű zöldségtermelő gazdaságok más növénytermelő ágazatokat meghaladó, kiegyenlítettbb részesedése magyarázza. Lényegében az intenzív kultúrák eredményezik a növénytermelés 2 EUME feletti (612 ezer Ft SFH érték) átlagos gazdasági teljesítő-képességét, a többi termelési profilhoz tartozó gazdaságok ennek alig több mint egyharmadát realizálják. Az egyéni gazdaságok átlagos „ökonómiai” üzemmérete 2003-ban 1,25 EUME (383 ezer Ft) volt.

2.4. A családi munkaerő birtokméret és gazdálkodási cél szerinti jellemzői

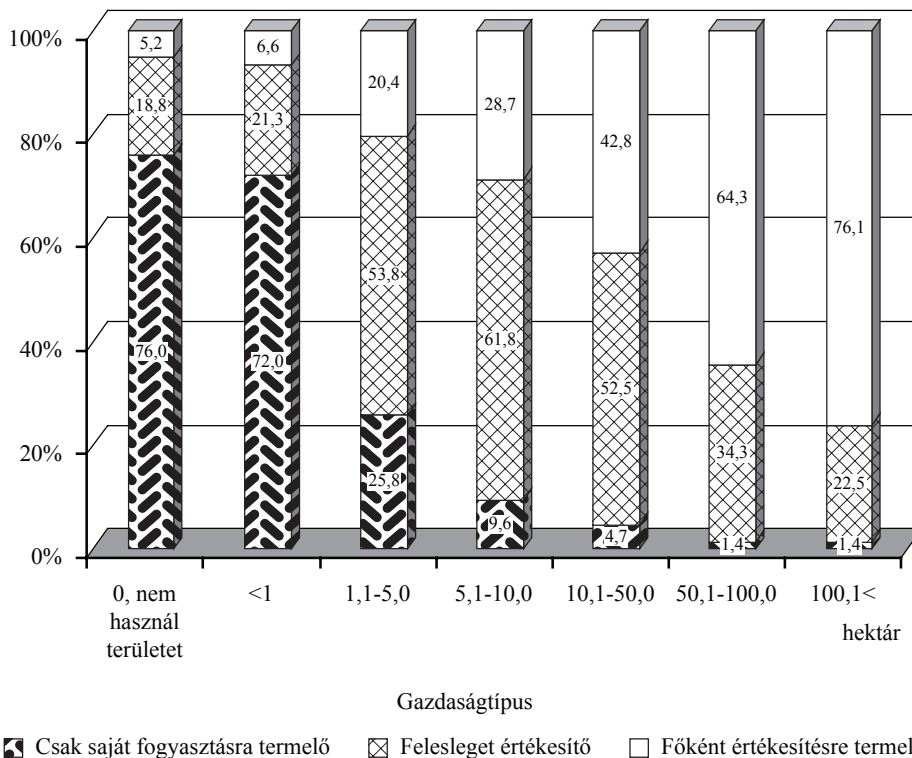
Az egyéni gazdaságok eltartó-, és jövedelemtermelő képességével összefüggésben nem csupán a gazdasági erőforrások mennyiségét és jellemzőit kell vizsgálnunk, fontos, hogy a humánerőforrás minőségi jellemzőiről is képet kapjunk. Egy mezőgazdasági vállalkozás versenyképességét, jövedelmezőségét nem csupán annak mérete, technológiai és eszközellátottsága, termelési szerkezete befolyásolja, jelentős szerepe van az emberi tényezőnek is. Azok a gazdaságvezetők és a gazdaságban munkát végző családtagok akik fiatalok, legalábbis nagyrészt aktív korúak és szakképzettek, nagyobb eséllyel gazdálkodnak versenyképes, gazdaságilag hatékony módon.

A gazdaságvezetők és a gazdaságban dolgozó családtagok minőségi jellemzőit a KSH 2000-es Általános Mezőgazdasági Összeírás és a 2003. évi Gazdaságszerkezeti Összeírás adatbázisa alapján elemezzük. Az adatok lehetőséget adnak a **családi munkaerő korösszetételének, szakképzettségi szintjének, gazdasági aktivitásának és jövedelemszerző tevékenységének** részletes vizsgálatára. A KSH kiadványokban közöltektől eltérő, kérésünkre összeállított részletesebb adatbázis alapján a családi munkaerő minőségi jellemzőit **birtoknagyság és gazdálkodási cél szerint kombináltan is elemezzük**. Mivel a gazdaság munkaerejét a gazdálkodón kívül a segítő családtagok alkotják, a minőségi jellemzőket általában a gazdaságvezetőre és a dolgozó családtagokra együttesen vizsgáljuk. Kivételt teszünk a mezőgazdasági szakképzettség jellemzőinek tárgyalásakor, ami elsősorban a gazdaság továbbvitele miatt a gazdaságvezetők szempontjából fontos. Az a gazdaság ugyanis, amelynek legalább a vezetője rendelkezik megfelelő szakképzéssel, már feltehetően képes megfelelni a szakmai kihívásoknak, és eséllyel pályázhat fejlesztési támogatásokra is.

Az egyéni gazdaságok termelési cél és birtokméret szerinti összetételét a gazdaságokban dolgozó családi munkaerő hasonló arányai követik. A 3. ábra szemléletesen jelzi a termelési cél és a birtokméret közötti kapcsolatot. A nagyobb területű gazdaságokban az árutermelési céllal gazdálkodó családi munkaerő aránya magasabb, míg az egy hektár alatti, vagy pár hektáros **törpebirtokokon a csupán önellátásra termelők létszamaránya dominál.**

3. ábra

A családi munkaerő megoszlása gazdálkodási cél szerint az egyes birtokméret kategóriákban, 2003

Forrás: Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003, KSH

A Gazdaságszerkezeti Összeírás adatai szerint a kizárólag **önellátásra termelők alkotják a családi munkaerő nagyobb részét, 55,7%-át** (mintegy **753 ezer fő**) (3. melléklet). A gazdaságokban dolgozók 31,1%-a (420 ezer fő) a saját fogyasztáson felül felesleget is értékesítő gazdaságokban tevékenykedik. Csupán 13,1%-ot (**177 ezer fő**) tesznek ki azok, akik **kifejezetten árutermelő gazdaságokban** dolgoznak. Az elsősorban szolgáltatást végző családi munkaerő létszáma elenyésző (769 fő), ezért a későbbiekben ezzel a gazdálkodói csoporttal részletesen nem foglalkozunk.

A **családi munkaerő létszáma** 2000-hez képest összességében **több, mint 30% ponttal** (631496 fővel) **csökkent, bár** az egyes termelési típusba és méretkategóriába tartozó gazdaságcsoportokban a változás mértéke és előjele nagy szóródást mutat (8. táblázat). Kedvező tendencia, hogy a nagyobb arányú létszámcsökkenés a kevésbé életképes, az ágazathoz csak lazán kötődő munkaerő esetében mutatkozik, miközben az **árutermelő gazdálkodók száma** ugyan, csak 7% ponttal (11387 fővel), de **növekedett** az időszak alatt.

A önellátásra termelők csoportjában a legnagyobb arányú létszámcsökkenés a 10 hektár feletti gazdaságok esetében jelentkezett. Az érintett gazdálkodók, feltételezhetően idős koruk, tőkehiány, vagy megélhetési gond miatt földterületük eladására vagy bérbeadására kényszerültek. A felesleget értékesítő, és a csak saját fogyasztásra termelő gazdaságok létszámcsökkenése közel azonos mértékű (35%-pont körüli) volt. Örvedetes, hogy a főként árutermelő családi munkaerő száma a 100 hektár feletti birtokkategóriában nőtt a legerőteljesebben. Létszámuk 2003-ban 13284 fő volt, amely 2000-hez képest másfélszeres növekedést jelent.

8. táblázat

A családi munkaerő létszámváltozása a gazdaságok birtokméret és termelési cél szerinti csoportjaiban, 2000 - 2003

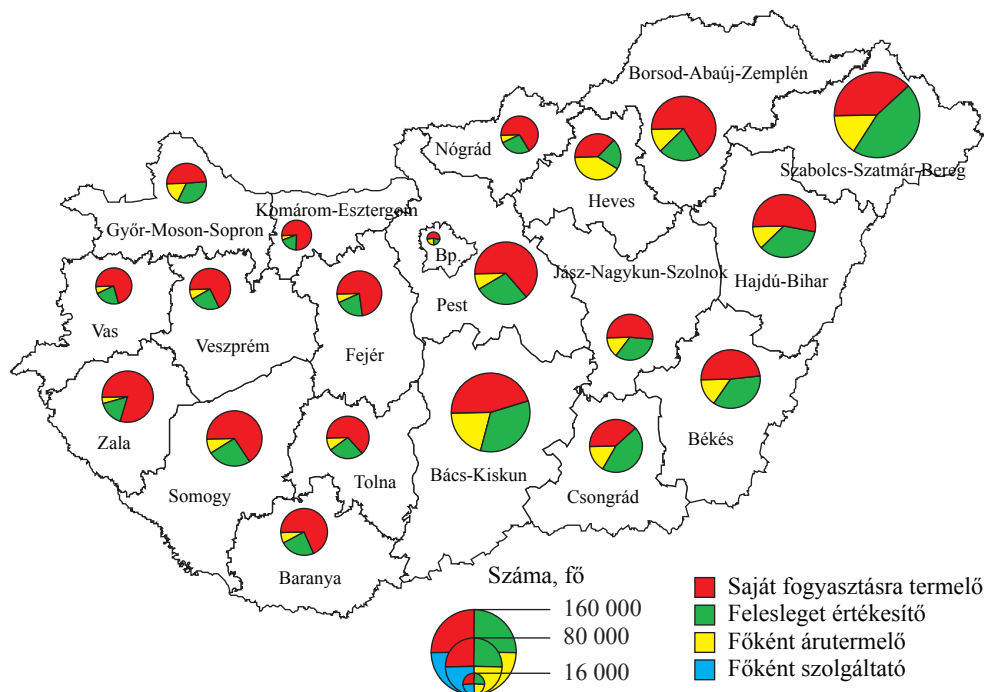
Birtokméret	A családi munkaerő létszámváltozása a(z)				
	összes	csak saját fogyasztásra termelő	felesleget értékesítő	főként értékesítésre termelő	szolgáltatást végző
	gazdaságokban, index: 2000=100%				
0 ha	136,8	142,8	125,8	117,1	33,9
1 ha alatt	65,4	66,1	57,4	102,0	13,1
1,1-5,0 ha	62,7	45,0	64,6	109,6	11,4
5,1-10,0 ha	71,7	33,8	73,2	108,5	23,5
10,1-50,0 ha	74,4	29,9	69,6	100,7	17,2
50,1-100,0 ha	98,0	22,3	77,8	126,4	23,6
100,1 ha felett	120,5	28,6	84,9	149,9	28,2
Összes gazdaság	68,1	65,4	63,6	106,9	17,5

Forrás: Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000 és Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003, KSH

Az egyéni gazdaságokban dolgozó családi munkaerő létszámában igen nagy különbségek tapasztalhatók az ország egyes régiói között. **2003-ban a munkaerő mintegy 45%-a a két alföldi régióba koncentráldott**, míg Közép-Magyarország részesedése mindössze 7,4%. A megyék közül pedig **különösen magas a mezőgazdasági tevékenységet végzők aránya (10-12%) Bács-Kiskun és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében** (4. ábra).

Az **árutermelő gazdaságokban dolgozók aránya Heves megyében a legnagyobb (41,3%)**, de az átlagos (13,1%) feletti a jó termőhelyi adottságokkal rendelkező **dél-alföldi megyékben**, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, valamint a gazdaságilag fejlettebb Győr-Moson-Sopron megyében is. Ezzel szemben rendkívül elenyésző az értékesítésre termelők aránya Zala (3,9%), Komárom-Esztergom (4,6%), Fejér és Vas (6,2%), valamint Nógrád (6,4%) megyében.

Az egyéni gazdaságok családi munkaerejének megoszlása a termelési cél szerinti gazdaságcsoportokban, 2003

Forrás: Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003, KSH

2.4.1. A családi munkaerő kor és képzettség szerinti összetétele

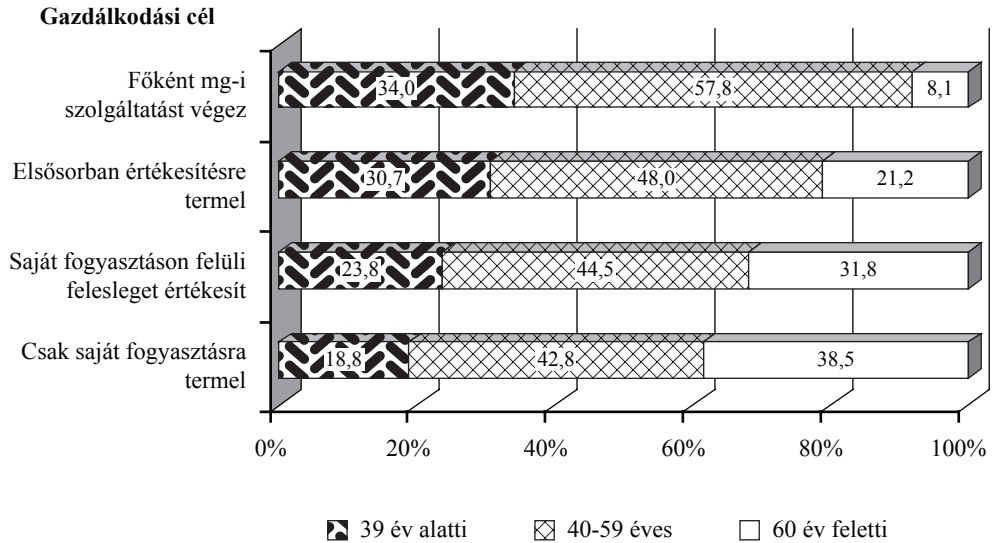
Az egyéni gazdálkodók és családtagjaik korstruktúrája a jelen, de még inkább a jövő szempontjából fontos, a gazdaság további működését meghatározó jellemző. A gazdálkodók korösszetételére az idősök magas aránya, a fokozódó **előregedés jellemző**. Míg 2000-ben a gazdaságokban dolgozó munkaerő nem egészen fele (47,9%-a) volt 50 éven felüli, addig 2003-ban már 57,2%-uk tartozott ebbe a korosztályba. Mindeközben a **fiatalabb, 39 év alatti korosztály aránya 10%-ponttal csökkent**, 2003-ban csupán 21,9% volt.

A gazdaságvezetők esetében is hasonlóan kedvezőtlen a helyzet, azonban kedvező tendencia rajzolódik ki a 2005. évre vonatkozó előzetes adatok alapján. A két év alatt a fiatalabb korosztály kismértékű gyarapodása, az idősebbek mérsékelt csökkenése figyelhető meg. A fiatal, új és konvertálható ismereteket könnyebben elsajátító **(39 év alatti) gazdálkodók aránya 2003-ban mindössze 11,5%**, 2005-ben 14,4%, míg a nyugdíjkorú vagy ahhoz közelítő **(60 éven felüli) gazdaságvezetők részaránya 2003-ban 43%, két évvel később pedig 40,1%**.

A gazdálkodási cél és a birtokméret befolyásolja a termelésben résztvevők korstruktúráját. A nagyobb földterülettel rendelkező **ártermelő gazdaságok felé haladva a fiatalabb korosztályok termelésben való részvétele fokozódik** (5. és 6. ábra).

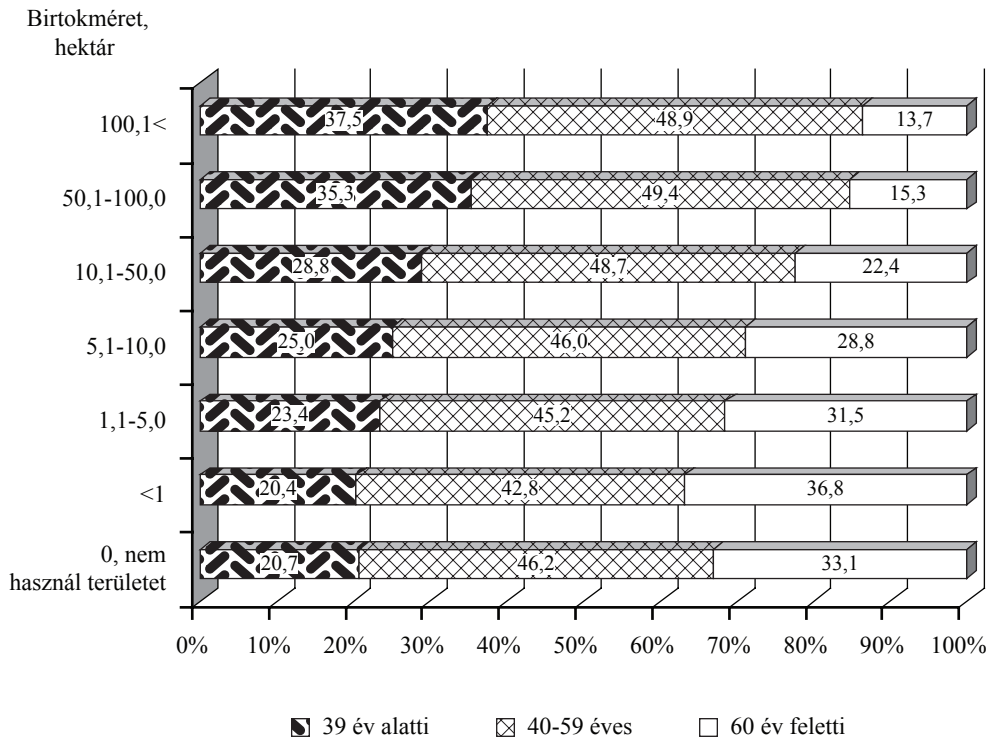
5. ábra

A családi munkaerő korösszetétele gazdálkodási cél szerint, 2003

6. ábra

A családi munkaerő korösszetétele birtokméret szerint, 2003

Forrás: Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003, KSH

A csupán saját fogyasztásra termelő gazdaságokban a **fiatalok** (39 év alattiak) **aránya** átlagosan mindössze 18,8%, és a felesleget értékesítők csoportjában is csak 23,8%-kal képviselteti magát ez a korosztály. Megjegyzendő, hogy ez utóbbi gazdaságtípusban a nagyobb, **50 hektár feletti földterületet használók esetében a fiatalok aránya** már eléri a **33,7-35,6%-ot**, bár létszámát tekintve ez az arány alig kétezer fős népességet takar. Ugyanakkor a nyugdíj korhatárhoz közeli és nyugdíjas, **60 év feletti létszáma az önellátó, és félig önellátó gazdaságokban 423 ezer fő, ami az összes családi munkaerő közel egyharmadát jelenti!** Az árutertermelő gazdaságokban dolgozók korstruktúrája, főként a nagyobb, 50, de még inkább a 100 hektár feletti gazdaságok esetében jóval kedvezőbben alakul. Ezekben a gazdaságokban a fiatal korúak részaránya a 36-38%-ot is eléri, miközben az időseké csupán 14% körüli (4. melléklet).

A családi munkaerő létszáma az egyes korcsoportokban nem egyenlő mértékben csökkent 2000-2003 között. Az idős (60 éven felüli) korosztályban a csökkenés mértéke átlagosan „csak” 20%-pontos volt. Ugyanakkor a mintegy 631,5 ezer fővel megfogyatkozott **családi munkaerő több mint fele (326 ezer fő) a fiatalok köréből került ki**, ami igen hátrányos a gazdaságok továbbvitele szempontjából (9. táblázat).

A fiatalok ilyen nagy arányú „kivonulása” a gazdálkodásból csak az önellátó, illetőleg félig önellátó, főként kisméretű gazdaságokból történt. A versenyképesebb, **árutertermeléssel foglalkozó, nagyobb méretű gazdaságokban** nem csökkent, hanem **15-36%-ponttal növekedett is a fiatalok létszáma**. Ebben a leginkább prosperáló gazdaságcsoportban a többi korosztály létszáma – a 60 éven felülieké – is gyarapodott.

9. táblázat

A családi munkaerő korösszetételének változása 2000-2003 között a gazdaságok birtokméret szerinti csoportjaiban

2000=100%

Korcsoportok	0, nem használ	1 ha alatt	1,1-5,0 ha	5,1-10,0 ha	10,1-50,0 ha	50,1-100,0 ha	100,1 ha felett	Összes gazdaság
Családi munkaerő összesen	136,8	65,4	62,7	71,7	74,4	97,9	120,4	68,1
- 14-19 éves	47,2	33,3	38,4	47,5	48,0	67,5	92,4	37,2
- 20-29 éves	60,0	35,3	40,9	49,1	57,5	84,5	109,1	40,1
- 30-39 éves	102,1	53,1	56,9	69,1	73,2	104,3	118,3	57,9
- 39 év alatti	80,0	43,2	47,2	56,7	61,9	88,2	109,2	47,6
- 40-49 éves	137,7	65,5	64,5	74,0	74,3	93,9	108,9	69,1
- 50-59 éves	169,6	80,7	74,4	81,9	90,8	116,7	146,0	83,0
- 40-59 éves	151,8	72,7	69,4	77,9	82,0	103,9	124,3	75,8
- 60-64 éves	190,4	81,3	75,0	85,0	92,5	132,8	168,1	83,8
- 65-X éves	199,8	77,6	67,5	77,8	72,1	89,0	131,3	78,4
- 60 év felett	196,7	78,7	70,0	80,2	79,0	104,8	145,2	80,0

Forrás: Gazdaság szerkezeti Összeírás 2003, KSH

Az egyéni gazdaságokban dolgozók korstruktúrája az országos átlagnál kedvezőbben alakul a mezőgazdasági dominanciájú két alföldi és a dél-dunántúli régióban, ahol a 40 év

alattiak aránya meghaladja a 22%-ot. A megyék közül a „fiatalabb” nemzedék aránya Vas és Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legalacsonyabb, 17% körüli, miközben Bács-Kiskun és Somogy megyében 24%, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig a 28%-ot is meghaladó a részarányuk (5. melléklet).

A gazdálkodók többsége rendelkezik gyakorlati tapasztalattal, ez azonban a fejlett termelés-technológiai eljárások, műszaki berendezések, gépek, korszerű, nagy választékban hozzáférhető növényfajták korában a hatékony és jövedelmező termeléshez nem elegendő. A fejlesztési támogatások pályázat útján való elnyeréséhez a megfelelő szakmai végzettség ma már alapfeltétel. Ehhez képest aggasztó, hogy az egyéni gazdaságokban **mezőgazdasági munkát végzők 90,4%-ának egyáltalán nincs semmilyen szakirányú végzettsége**, legfeljebb gyakorlati tapasztalata. A közép- és felsőfokú szakképzettséggel rendelkezők aránya mindössze 6%.

A fejezet elején jeleztük, hogy a mezőgazdasági szakképzettségi szint tárgyalásakor indokolt a gazdaságvezetők jellemzőit külön is vizsgálni. Sajnálatos, hogy a fent jelzett arányok az ő esetükben sem mutatnak kedvezőbb képet. **Középfokú vagy afeletti végzettséggel a gazdaságvezetők csupán 7,6%-a (2005-ben 7,4%-a) rendelkezik.** A szigorúan vett uniós, szakképzettségi követelményeknek tehát mindössze **58160 gazdaság** irányítása felel meg! (10. táblázat).

10. táblázat

A gazdaságvezetők legmagasabb mezőgazdasági végzettség szerinti megoszlása gazdaságcsoportonként, 2003

Megnevezés	Csak saját fogyasztásra termelő	Saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítő	Elsősorban értékesítésre termelő	Főként mg-i szolgáltatást végző	Összes
	gazdaság				
Gazdaságvezető, fő	454143	221688	88996	441	765268
A gazdaságvezetők legmagasabb mezőgazdasági végzettsége, %					
- nincs, vagy gyakorlati tapasztalat	92,7	83,4	72,3	63,0	87,6
- alapfokú	3,2	6,9	8,0	10,3	4,8
- alapfokú és az alatti	95,8	90,2	80,3	73,3	92,4
- középfokú	3,2	7,4	12,1	18,0	5,5
- felsőfokú	0,9	2,4	7,6	8,7	2,1
- középfok feletti	4,2	9,8	19,7	26,7	7,6

Forrás: Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003, KSH

A gazdaság termelési céljától függően nem várható el és nem is indokolt, hogy az igazi mezőgazdasági „vállalkozásnak” nem is tekinthető, csupán saját fogyasztásra termelő gazdaságok vezetői közép-, vagy netán felsőfokú szakiskolai végzettséggel rendelkezzenek. Ilyen értelemben nem meglepő, hogy az **árutermelési cél erősödésével és a birtokméretek növekedésével a gazdálkodók szakképzettségi szintje is jelentősen javul.** Így a középfokú, vagy afeletti mezőgazdasági végzettséggel rendelkező gazdaságvezetők aránya az önellátásra termelő gazdaságokban mindössze 4,2%, a félig önellátók esetében 9,8%, az árutermelőkből pedig 19,7%. **A piacra termelő gazdaságok** igen figyelemreméltó „sajátossága”, hogy

– miközben számukra a mezőgazdasági szakképzettség alapkövetelmény – mintegy **71 ezer gazdálkodó vezetési vállalkozását megfelelő (legalább középszintű) szakképesítés nélkül!**

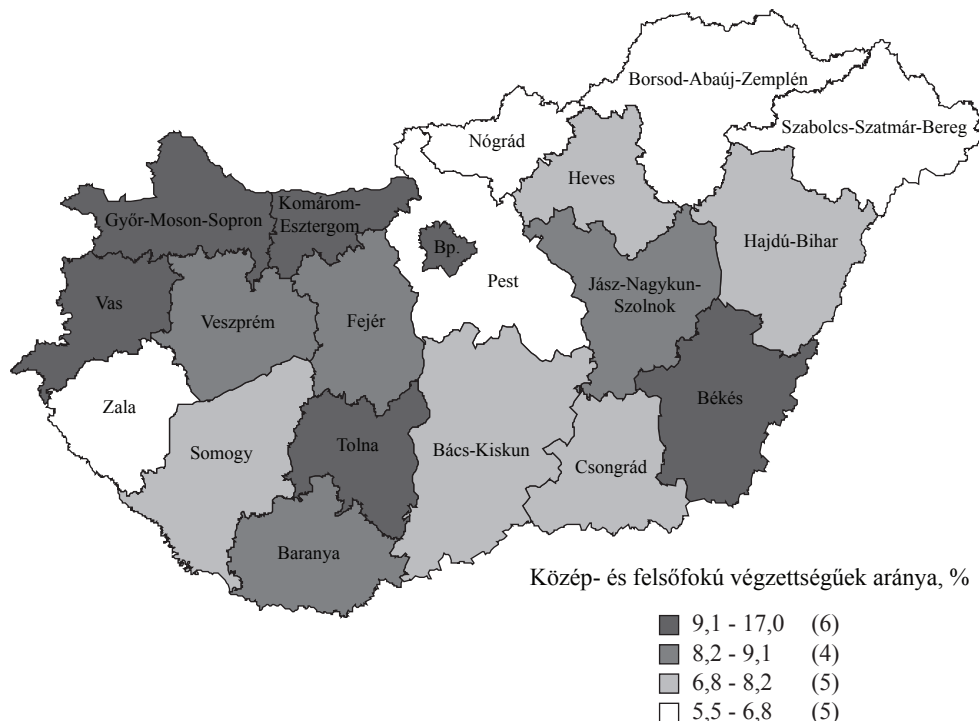
Az értékesítésre termelő gazdaságokban a képzett munkaerő jellemzően nagyobb százalékban jelenik meg a 10 hektár feletti birtokkategóriákban, a 100 hektár feletti árutermelő gazdaságok munkaerejének már 58,7%-a (ami azonban csupán mintegy 1400 fő) végzett közép-, vagy felsőfokú szakiskolát (6. melléklet).

A szakképzettség vonatkozásában 2000-2003 között nem történt különösebb változás, de kedvező, hogy a létszámcsökkenés a kevésbé képzett csoportokban volt nagyobb arányú.

A szakképzettség szintjének területi különbségeiben az egyes régiók mezőgazdasági jellege mellett a gazdasági fejlettség is szerepet játszik. Az ország **mezőgazdasági hagyományokkal rendelkező** valamint **gazdaságilag fejlettebb területein magasabb a képzettek aránya**. A közép- és felsőfokú mezőgazdasági végzettséggel rendelkező gazdálkodók az országos arány két és félszeresét meghaladóan vannak jelen Budapesten (17%), de arányuk a 9%-ot meghaladja Vas (9,1%), Győr-Moson-Sopron (9,3%), és Komárom-Esztergom (9,6%) megyékben, és kiemelkedő az agrárdominanciájú Békés (11,1%) és Tolna (11,6%) megyében is (7. melléklet, 7. ábra). A gazdaságvezetők szakképzettségi szintje leginkább a gazdasági szempontból is **elmaradott északi térségekben** – Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád megyében – a legalacsonyabb, ahol a középfokú vagy a feletti végzettségűek aránya mindössze 5,5%.

7. ábra

A közép- és felsőfokú mezőgazdasági végzettséggel rendelkező egyéni gazdálkodók aránya, 2003

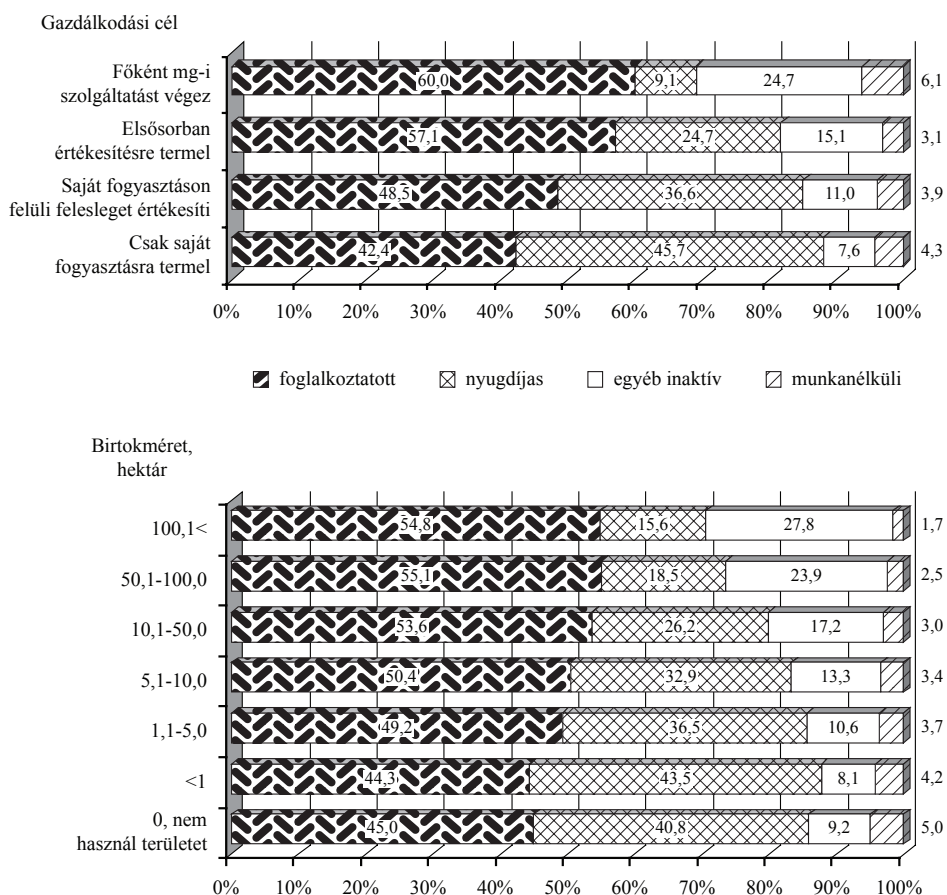

2.4.2. A gazdasági aktivitás sajátosságai

Az egyéni gazdaságok eltartó-képességét, a gazdálkodók és családtagjainak megélhetését nagyban befolyásolja, hogy a gazdaság tagjainak milyen a gazdasági aktivitása, a családon belül mekkora arányt képviselnek az aktív keresők, ellentétben a munkanélküliekkel, nyugdíjasokkal, vagy inaktívakkal. Mint ahogyan azt a korstruktúra tárgyalásakor is jeleztük, az **összes családi munkaerő** jelentős részét, **40%-át nyugdíjasok alkotják**. Az aktív korú foglalkoztatottak ennél magasabb, 46,2%-os arányt képviselnek. A **munkanélküliek (4%), illetve az inaktívak (9,7%) aránya lényegében nem számottevő**. Az árutermelési cél erősödésével, a birtokméret növekedésével a foglalkoztatotti státuszban lévők részesedése egyenes arányban nő, míg a nyugdíjasoké, a munkanélkülieké pedig csökken (8. ábra).

8. ábra

A családi munkaerő gazdasági aktivitása a gazdálkodási cél és a birtokméret szerinti gazdaságcsoportokban, 2003

Forrás: Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003, KSH

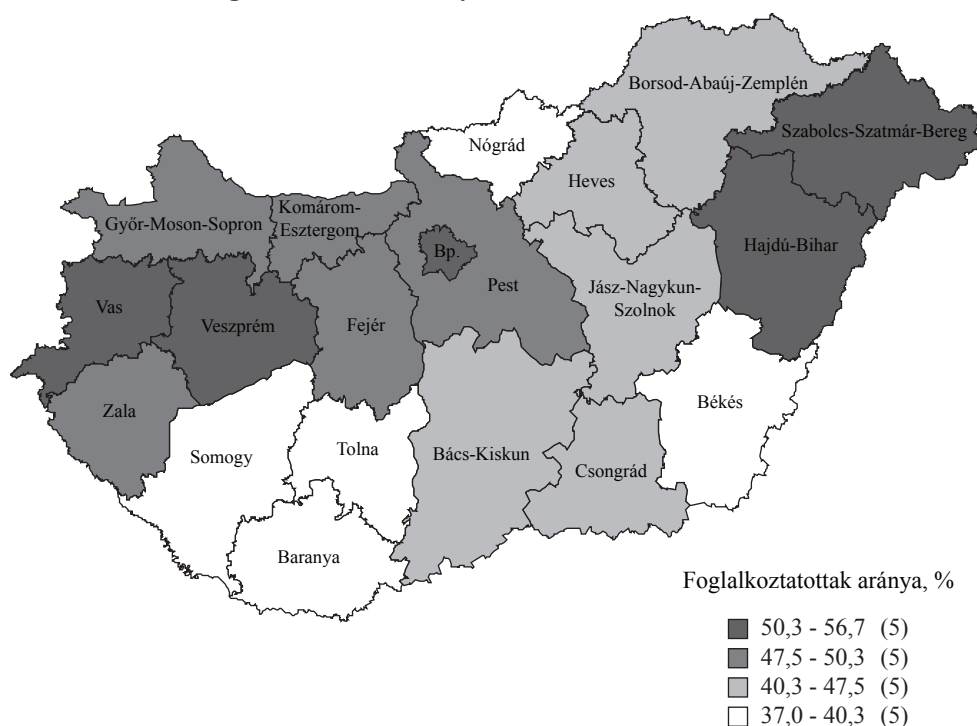
Az egy hektár alatti, csak saját fogyasztásra termelő gazdaságokban a nyugdíjasok aránya 46,3% (közel 286 ezer fő), a foglalkoztatottaké pedig ennél valamivel kevesebb (42%, mintegy 260 ezer fő). Ezzel szemben az értékesítésre termelő, 50-100 hektár közötti

és a 100 hektár feletti birtokok – az előző gazdaságcsoportnál nagyságrendekkel kisebb, 10 ezer fő alatti – létszámú családi munkaerőnek aktivitási szintje lényegesen kedvezőbb: a nyugdíjasok a családi munkaerő 15-16%-át, az aktív státuszúak pedig 56-57%-át alkotják (8. melléklet). Az inaktívak részaránya (tanulók, anyasági ellátásban részesülők, nem regisztrált munkanélküliek) szintén magasabb az árutermelő és nagyobb területtel rendelkező gazdaságokban (a 100 hektár feletti árutermelő gazdaságokban arányuk 27,5%), ami annak tudható be, hogy ezekben a gazdaságokban több a fiatal, még kiskorúakat nevelő családtagok száma.

A családi munkaerő gazdasági aktivitásának vonatkozásában is megfigyelhetők területi különbségek (9. melléklet, 9. ábra).

9. ábra

A foglalkoztatottak aránya a családi munkaerőből, 2003

Forrás: Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003, KSH

A foglalkoztatottak aránya az országos átlagot meghaladó volt a közép-magyarországi, közép-dunántúli és a nyugat-dunántúli régióban, valamint Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Valószínűsíthető, hogy a háttérben eltérő okok húzódnak meg. A felsorolt három régióban a kedvezőbb gazdasági és munkaerő-piaci helyzet, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig a népesség kedvezőbb korösszetétele, a munkavállalási korúak országos átlagot jóval felülmúló aránya említhető meg. Ez utóbbi állítást támasztja alá az is, hogy ebben a megyében a legalacsonyabb a nyugdíjasok családi munkaerőn belüli részaránya. A munkanélküliek és egyéb inaktívok aránya a régiók közül Dél-Dunántúlon a legmagasabb, de részesedésük az országos átlagot meghaladó még az

egyébként is magas munkanélküliséggel sújtott Szabolcs-Szatmár-Bereg (4,7%), Nógrád (4,8%) és Borsod-Abaúj-Zemplén (5,7%) megyében is.

2.4.3. A jövedelemszerzés (megélhetés) forrásai

Az egyéni gazdaságok jelentős részében a gazdálkodók és családtagjaik számára a jövedelem meghatározó, vagy kizárólagos forrása a gazdaságban folytatott tevékenység. A 2003. évi összeírás szerint a **családi munkaerő 20%-ának – közel 277 ezer főnek – a mezőgazdasági termelésen kívül nincs más munkavégzésből származó jövedelme, sőt nyugellátásban sem részesül.** A nyugdíjasok aránya 40% (542 ezer fő). Elmondható tehát, hogy az egyéni gazdaságok családi munkaerejének nagyobbik hányada – különösen az önellátást szolgáló és a felesleget értékesítő gazdaságcsoportokban – igen szerény jövedelemmel rendelkezik. A felmérés szerint a fennmaradó, 40%-ot adó létszám zöme (37,2%) főállásban máshol dolgozik, számukra a mezőgazdasági tevékenység csak jövedelem-kiegészítésre szolgál. A gazdaságon kívül részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya elenyésző (11. táblázat).

11. táblázat

A családi munkaerő gazdaságon kívüli jövedelemszerző tevékenység szerinti megoszlása gazdaságcsoportonként, 2003

Megnevezés	Csak saját fogyasztásra termelő gazdaságok	Saját fogyasztáson felüli felesleget értékesíti	Elsősorban értékesítésre termel	Főként mezőgazdasági szolgáltatást végez	Összes gazdaság
A családi munkaerő, fő	753177	419990	177247	769	1351183
A családi munkaerő megoszlása a gazdaságon kívüli jövedelemszerző tevékenység szerint %					
- nincs	61,1	61,3	56,8	66,6	60,6
- van, főfoglalkozásban	37,0	36,3	40,5	31,4	37,2
- van, nem főfoglalkozásban	1,1	1,3	1,7	1,3	1,3
- vegyes	0,8	1,1	1,0	0,7	0,9

Forrás: Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003, KSH

Adódik a kérdés, hogy összefüggésben van-e az adott gazdaságban megtermelhető jövedelem szintje azzal, hogy a családi munkaerő végez-e a gazdaságon kívül más jövedelemszerző tevékenységet. Feltételezhetnénk, hogy optimális esetben a saját fogyasztásra termelő, vagy félig önellátó kisebb méretű gazdaságok úgynevezett részmunkaidős gazdaságok, ahol a munkaerő jelentős része a gazdaságon kívül dolgozik főállásban. A nagyobb, kifejezetten árutermeléssel foglalkozó vállalkozásokban pedig a családtagok munkavégzése főként a gazdasághoz kötődik és csak kisebb hányaduk szerzi jövedelmét a gazdaságon kívüli forrásból. Ezzel a teóriával ellentétben azonban az előzőekben leírtak alapján azt tapasztaljuk, hogy a csak saját fogyasztásra termelő gazdaságokban az átlagosnál magasabb az idős korúak, a nyugdíjasok és a munkanélküliek aránya. A családi munkaerő gazdaságon kívüli jövedelemszerző tevékenységét a gazdaságok birtoknagyságának és termelési céljának összefüggésében a 10. melléklet adatai mutatják.

A csupán saját fogyasztásra termelő mintegy 753 ezer fő 61,1%-ának – 460 ezer főnek – a felmérések szerint gazdaságon kívülről nem származik más munkavégzésből bevétele (11. melléklet). Ez azt jelenti, hogy **jövedelme mindössze a nyugdíjból, szociális**

ellátásból vagy munkanélküli segélyből, egyéb támogatásból származhat. Ezek az arányok közel hasonlóan alakulnak a félig önellátó gazdaságtípusban, **ami** ezen családok esetében is **nagyfokú kiszolgáltatottságot és igen szerény keresetet jelent.** Megjegyezzük azonban, hogy a rendelkezésre álló adatok a „bevallott és látható” jövedelemforrásokra utalnak és nem szólnak a köztudottan jelenlévő fekete gazdaságról, amely az úgymond, jövedelem nélküli családi munkaerő helyzetét némileg javítja. Ennek mértéke, hatása rendkívül nehezen becsülhető. A felesleget értékesítő gazdaságcsoportban már kétségtelenül érvényesül az a tendencia, hogy a gazdaságméret növekedésével, **a piaci kapcsolatok erősödésével gyarapszik a gazdasági munkavégzésből élők aránya** (a 100 hektár feletti gazdaságokban arányuk 72%).

Az árutermelő gazdaságokban a családi munkaerő 56,8%-a (valamivel több, mint 100 ezer fő) csak a gazdasági munkavégzésből szerzi jövedelmét. Ez az arány a birtokméret növekedésével egyenes arányban nő, a legnagyobb méretkategóriában megközelíti a 70%-ot.

A 2000. évi felméréshez viszonyítva legkevésbé azok száma csökkent (27%-ponttal), akiknek a gazdaságon kívül nincs kereső állása és mintegy 35%-ponttal mérséklődött a máshol főfoglalkozásban munkavégzők száma. Tehát van egy korántsem elhanyagolható réteg, amelynek önellátáson alapuló megélhetése csaknem kizárólag a mezőgazdasági tevékenységhez kötődik. A máshol is dolgozók „szabadabbak”, megélhetésükre más lehetőség is adódhat.

A területi összehasonlításból egyértelműen látszik, hogy **főként a mezőgazdasági dominanciájú régiókban magas azoknak a gazdálkodóknak az aránya, akik kizárólag a gazdaságban folytatott munkavégzésből szerzik jövedelmüket.** Különösen Csongrád és Békés megyében jelentős a részarányuk (67%-ot meghaladó) (12. melléklet). Az is kirajzolódik, hogy a gazdaságilag fejlettebb, több munkalehetőséget kínáló közép-magyarországi, valamint közép- és nyugat-dunántúli megyékben a legmagasabb a gazdálkodást csak kiegészítő, mellék-foglalkozásként végzők aránya.

Agazdálkodókjövedelemszerzési tevékenységének vizsgálatakor érdemesszötejtünk a gazdaságban végzett olyan tevékenységekről, amelyek nem tartoznak a mezőgazdasági alaptevékenységek közé. Definíció szerint ide tartozik minden olyan nem mezőgazdasági tevékenység, amely kapcsolódik a gazdaság erőforrásaihoz (például: munkaerő, terület, épület, gép) vagy mezőgazdasági termékek feldolgozását jelenti. A 2000-ben és 2003-ban végzett összeírások (ÁMÖ 2000, GSZÖ 2003) adatai szerint az egyéni **gazdaságoknak mindössze 4,5%-a** (2000-ben 42,4 ezer, 2003-ban 33,6 ezer gazdaság) **diverzifikálta, bővítette** ilyen módon **vállalkozását.** A tevékenység diverzifikálására vállalkozó gazdaságok száma a vizsgált időszak alatt – a fokozódó ösztönzés ellenére – közel 15%-kal csökkent. A tevékenységek igen sokrétűek, a diverzifikált **gazdaságok zöme,** mintegy 86%-a valamilyen **élelmiszer-feldolgozást folytatott,** meglepően kevesen foglalkoznak a nagyobb tömegben előállított termékek, alapanyagok feldolgozásával. (Takács, 2003) (12. táblázat).

Bár a legtöbben a borászatot, a gyümölcs-, és zöldség-feldolgozást, valamint a tej-, és húsfeldolgozást választották kiegészítő jövedelemforrásként, elgondolkodtató, hogy például **borkészítéssel a szőlőtermelő egyéni gazdaságoknak mindössze 5,3%-a foglalkozott** 2003-ban, és hasonló az arány (5,7%) a gyümölcs- és zöldségtermelő gazdaságoknál is. Ebből arra lehet következtetni, hogy **az alapanyag-termelés és a feldolgozás többnyire nem ugyanazon gazdaságban történik.**

A nem mezőgazdasági tevékenységet is végző egyéni gazdaságok száma és aránya tevékenységtípusok szerint (2000, 2003)

Tevékenységtípus	Egyéni gazdaságok				A változás mértéke, 2000=100%
	száma	megoszlása (%)	száma	megoszlása (%)	
	2000		2003		
Húsfeldolgozás	3946	9,3	5124	14,0	142,8
Tejfeldolgozás	1221	2,9	5511	15,0	496,5
Gyümölcs- és zöldségfeldolgozás	1968	4,6	8649	23,6	483,4
Borkészítés	27581	65,1	10404	28,4	41,5
Borpalackozás	366	0,9	366	1,0	110,0
Egyéb élelmiszer-feldolgozás	1315	3,1	1521	4,1	127,2
<i>Élelmiszer-feldolgozás összesen</i>	<i>36397</i>	<i>85,9</i>	<i>31575</i>	<i>86,1</i>	<i>95,4</i>
Takarmánykeverés	561	1,3	130	0,4	25,5
Fafeldolgozás	258	0,6	272	0,7	116,0
Vendégfogadás, vendéglátás	1261	3,0	952	2,6	83,0
Fuvarozás, szállítás	2364	5,6	1815	5,0	84,5
Megújuló energiatermelés	20	0,0	75	0,2	412,5
Kézművesség	207	0,5	177	0,5	94,1
Haltermelés	117	0,3	342	0,9	321,5
Egyéb tevékenység	1204	2,8	1328	3,6	121,3
Tevékenységek összesen	42389	100,0	36666	100,0	86,5

Forrás: Magyarország mezőgazdasága, 2003 Gazdaságszerkezeti Összeírás KSH, 2004.

Fontos megjegyezni, hogy a borkészítéssel foglalkozó gazdaságok száma 27581-ről három év alatt közel 60%-kal csökkent, ami valószínűsíthetően annak az 1999. év végén megjelent, és 2000. augusztus 1-jétől kötelező érvényű törvénymódosításnak köszönhető, ami a jövedéki törvény rendelkezéseit a borra is kiterjesztette. Ugyanakkor kedvező jel, hogy a tej-, és gyümölcs-zöldség-feldolgozással foglalkozó gazdaságok száma több, mint négyszeresére növekedett az időszak alatt. A vidékfejlesztés szempontjából oly sokat emlegetett és fejlődő ágazatnak tartott falusi turizmussal, vendéglátással illetve kézművességgel foglalkozó egyéni gazdaságok egészen elhanyagolható arányt (0,14%) képviselnek a gazdaságok között és számuk a három év alatt csökkent is. Meg kell említeni azonban, hogy bár jelenleg még elenyésző a haltermeléssel, vagy a megújuló energiatermeléssel foglalkozó vállalkozás, de számuk jelentős arányban növekedett az elmúlt három évben.

A gazdaságon belüli tevékenységtársítást folytató vállalkozások számában igen markáns különbségek tapasztalhatók az ország egyes térségeiben. A **legtöbb** ilyen **diverzifikált gazdaság 2003-ban Bács-Kiskun megyében volt** (6019 gazdaság, az összes diverzifikált gazdaság 18%-a), **azonban az összes egyéni gazdasághoz viszonyítva a tevékenységtársítás Veszprém megyében volt leginkább népszerű** – az egyéni gazdaságok 13%-át kitevő – a gazdaságok körében. A nem mezőgazdasági tevékenységet is folytató gazdaságok összes egyéni gazdaságon belüli aránya Pest (1,4%) és Hajdú-Bihar (1,6%) megyén kívül Csongrád megyében (2,6%) volt a legalacsonyabb.

2.5. A mezőgazdaságból élő népesség életkörülményei

A KSH 2000-ben és 2001-ben két teljes körű lakossági felmérést végzett, az Általános Mezőgazdasági Összeírást, valamint a 2001-es népszámlálást. A két összeírásból nyerhető, időben egymáshoz közel álló információhalmaz együttes értékelését lehetővé tevő, minden régióra kiterjedő kiadványt 2004-ben jelentet meg¹¹. A két adatbázis összekapcsolásával lehetőség nyílt arra, hogy az egyéni gazdaságok népességének jellemzőit a vidéki (Budapesten kívül élő) népesség hasonló paramétereivel összehasonlítva elemezzük. Az egyéni gazdaságok jövedelmi helyzetének, életkörülményeinek ábrázolásához, valamint annak a vidéki népesség adottságaival való összehasonlító elemzéséhez az említett statisztikából merítettünk adatokat. A gazdaságok életkörülményének jellemzéséhez a lakások komfortfokozatát elemezzük. Az egyéni gazdaságok élet- és lakáskörülményei jelentősen eltérnek a termelési cél szerint képzett csoportokban (13. táblázat).

13. táblázat

A különböző termelési célú egyéni gazdaságok és a vidéki népesség lakásainak megoszlása komfortosság szerint, 2001

Komfort fokozat	Vidéki** lakások összesen	Saját fogyasztásra termelő	Felesleget értékesítő	Árutermelő
		egyéni gazdaságok lakásai		
Összkomfortos és komfortos	79,6	72,5	80,7	88,6
Félkomfortos*	5,4	8,0	7,1	4,6
Komfort nélküli	15,0	19,5	12,2	6,9

* A szükség- és egyéb lakással együtt

** Budapest nélkül

Forrás: Az egyéni agrárgazdaságok és népességük 7. kötet, KSH, 2004

Az egyéni gazdaságok közül a saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítő, úgynevezett félig önellátó gazdaságcsoporthoz tartozó lakáskörülményei nagyjából megfelelnek a vidéken élő összes népesség adottságainak. A kizárólag önellátásra termelő háztartások közül azonban igen sokan élnek alacsony komfortfokozatú lakásban. Mintegy 8%-uk (több mint 46 ezer háztartás) él félkomfortos lakásban, ami azt jelenti, hogy szennyvízelvezetéssel és melegvíz ellátással nem rendelkeznek, és 19,5%-uk (112 ezer háztartás) lakik olyan lakásban, ahol e mellett a mellékhelyiség csak a lakáson kívül található. Az árutermelő gazdaságok közül ilyen körülmények között mindössze 3500 család él félkomfortos és mintegy 5200 komfort nélküli lakásban.

Az összes egyéni gazdaság lakásvizonyait az árutermelő gazdaságok és az összes vidéki háztartás lakáskomfort fokozatával összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy a **piacra termelő gazdaságok lakáskörülményei lényegesen jobbak az egyéni gazdaságokénál**, de a vidéki lakások átlagánál is jóval komfortosabbak (13. melléklet). Regionális összehasonlításban visszaköszönnek a gazdasági területi különbségek, hiszen a **legmagasabb színvonalú lakások** aránya minden csoport esetében a **közép- és nyugat-dunántúli régióban** a legnagyobb, ugyanakkor érdekes megfigyelni, hogy a gazdaságilag életképes, árutermelő gazdaságok között a legmagasabb komfortfokozatú lakások aránya még az egyébként

¹¹ Az egyéni agrárgazdaságok és népességük 7. kötet, KSH, 2004.

elmaradott észak-magyarországi régióban is az átlagos feletti. Ebben a gazdaságcsoportban a legszegényebbeknek jutó komfort nélküli, vagy szükséglakások aránya nem számottevő, átlagosan mindössze 7% körüli, de a nyugat-dunántúli régióban csupán 4,3%.

2.6. A piaci versenyben résztvevők és az árutermelésből kimaradók

Mint ahogy erre már a tanulmány módszertani részében utaltunk, a statisztikai gazdaságméret igen alacsony küszöbértéke miatt a 765 ezer egyéni gazdaság és a hozzá tartozó 1,3 millió fő családi munkaerő a mezőgazdasági termelés valóságosnál nagyobb súlyát és egyben a gazdálkodási célok sokszínűségét is mutatja. A következőkben az eddig részletezett főbb jellemzők alapján az eltartó-képesség, a megélhetés szempontjából tipizáljuk a gazdaságokat, megjelölve a legkritikusabb helyzetben lévőket is. Elemzésünk alapján a mezőgazdaság egyéni szektora az alábbi – esetenként kétségtelenül átfedő – gazdaságcsoportokra osztható:

Árutermelő gazdaságok

- Az egyéni gazdaságok közel 12%-át kitevő **89 ezer árutermelő gazdaság** a termőterület közel felét (48%-át) használja, a családi munkaerő csupán 13%-át, mintegy **177 ezer főt foglalkoztatva**,
- **Az árutermelő gazdaságok területének döntő része 50 hektár feletti** birtokkategóriába tartozik, az átlagos birtoknagyság 13,2 hektár (az összes egyéni gazdaság területi átlagának négyszerese).
- Az árutermelés biztonságosabb eltartó-képességét a családi munkaerő kedvezőbb minőségi jellemzői is igazolják. **A fiatalkorúak részaránya** (különös tekintettel az 50 hektáros és a 100 hektár feletti gazdaságokra) **36-38%**, az idősebbeké pedig csupán 14% körüli. A mezőgazdasági szakképzettség tekintetében azonban még jelentős az elmaradás. Annak ellenére, hogy az árutermelő gazdaságokban a gazdaságvezetők legalább középfokú szakképzettsége alapkövetelmény, 80%-uknak, mintegy **71 ezer főnek csupán alapfokú mezőgazdasági képzettsége, vagy gyakorlati tapasztalata van!**
- **Egyedülként** ebben a gazdaságcsoportban **gyarapodott a gazdaságok száma, területe és munkaereje** úgy, hogy a koncentrációval is együtt járó változások főként a nagyobb, 50-300 hektáros gazdaságokat érintették.

Kizárólag csak saját fogyasztásra termelő gazdaságok

- Az önellátásra termelő mintegy **454 ezer gazdasághoz 753 ezer fő**, az összes családi munkaerő 59,3%-a, a vidéki lakosság 11%-a tartozik.
- Kizárólag önellátást szolgáló termelés az egyéni gazdaságok földterületének mindössze 11%-án folyik, **átlagosan 0,6 hektáros területen**.
- A családi munkaerő korösszetétele igen kedvezőtlen, a **munkaerő 38%-át a 60 év feletti** teszik ki, míg a 40 év alattiak aránya csupán 19%.
- A **gazdaságvezetők** szakképzettségi szintje rendkívül alacsony, **93%-uknak semmilyen mezőgazdasági végzettsége sincs**.
- Az önellátás fontosságát, megélhetésben betöltött (esetenként meghatározó) szerepét mutatja, hogy a kifejezetten önellátásra termelő 753 ezer fő családi munkaerő 61,1%-ának – **460 ezer főnek** – nincs a **gazdaságon kívüli munkavégzésből származó bevétele**, sőt közülük **115,5 ezer fő még nyugellátásban sem részesül**.

A megélhetés szempontjából tehát ez utóbbiak **helyzete a legkritikusabb**, hiszen **jövedelmük csak szociális ellátásból, munkanélküli segélyből, vagy egyéb támogatásból**, illetve az egyre terjedő, fekete munkavégzésből **származhat**.

- A generációváltásra is visszavezethetően az utóbbi három év alatt **több mint 124 ezer önellátásra termelő gazdaság hagyott fel** végleg a **mezőgazdasági tevékenységgel**. (A csökkenés e gazdaságok egyötödét, a családi munkaerő egyharmadát, a használt terület felét érintette.)
- A fenti jellemzők alapján **a csak önellátásra termelőket ökonomiai értelemben nem tekintjük gazdaságnak**, viszont **tevékenységük** az alapvető megélhetés, a jövedelmet kiegészítő önfogyasztás révén **az eltartó-képesség** szerény, de **nélkülözhetetlen része**.

A saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítő (félíg önellátó) gazdaságok

A klasszikus értelemben vett **árutermelő gazdaságok és a csupán önellátásra termelő vidéki háztartások között helyezkednek el**. Termék-előállításuk nem olyan jelentős, hogy egy, vagy akár több fő megélhetését fedezze, ugyanakkor a piacon megjelenő mezőgazdasági termékeknek nem elhanyagolható hányadát állítják elő. A gazdaságok egy részében jövedelemkiegészítő szerepük is fontos. **Tevékenységük** – méretét, célját, eredményét – tekintve **nagyon sokszínű**. A fejlődés, az árutermelés felé történő elmozdulás lehetőségei leginkább ebben a gazdaságcsoportban fedezhetők fel. A közel **222 ezer félíg önellátó gazdaságra** jellemző, hogy:

- Családi munkaereje **420 ezer fő**, a mezőgazdasági tevékenységet végzők 31%-a. Az **átlagos birtokméret** ebben a gazdaságtípusban **4,4 hektár**.
- A családi munkaerőre jellemző minőségi paraméterek tekintetében is, az előzőekben tárgyalt két gazdaságcsoport között helyezkednek el. A családi munkaerő 24%-a tartozik a fiatalabb, 39 év alatti korosztályhoz, míg 32%-uk 60 év feletti. **Közép- vagy felsőfokú mezőgazdasági végzettsége** a gazdaságvezetők alig 10%-ának, 21500 főnek van.
- A családi munkaerő egynegyede, **104 ezer fő nem folytat a gazdaságon kívül más jövedelemszerző tevékenységet és nyugdíja sincs**. Számukra a gazdaságban termelt „felesleg” ezért igen fontos kiegészítő bevétel jelent.
- A felesleget értékesítő gazdaságok száma 2000-2003 között 26%-ponttal (80 ezer gazdasággal) csökkent. Főként a kisméretű, 1 hektár alatti birtokokon hagytak fel a mezőgazdasági tevékenységgel.

Mivel **ez a gazdaságcsoport** mind méretében, teljesítményében, mind a vidéken élők foglalkoztatásában, megélhetésében betöltött szerepét tekintve is **rendkívül heterogén**, a birtokméret, a szakképzettségi szint figyelembe vételével a **gazdaságtípuson belül kategóriák képezhetők**, amelyek rávilágíthatnak a gazdaságok jövőbeni átrendeződésére is. Az általunk feltételezett gazdaságkategóriák az alábbiak:

- *Főfoglalkozású árutermelővé válók csoportja*: Ebbe a feltehetően legkisebb csoportba azok a **nagyobb méretű** (fölterület, állatlétszám) intenzív kertészeti kultúrával, ültetvényvel rendelkező **gazdaságok** tartoznak, **amelyekből a családnak jelentős jövedelme származik**. A termelési erőforrásaik, a jövedelemtermelő-képesség jól szolgálhatja a gazdaság fejlesztését, az árutermelő jelleg erősödését.

A statisztikai adatbázisból többféle megközelítés alapján juthatunk el a gazdaságtípus nagyságrendjének meghatározásához. A használt földterület méretét alapul véve a félig önellátó gazdaságok közül a 10 hektár feletti (21 ezer gazdaság), illetve az időszakos, vagy állandó alkalmazottat foglalkoztatók (18330 gazdaság), illetve azok fejlődhetnek ártermelővé, amelyek élén közép-, vagy felsőfokú végzettségű mezőgazdasági szakember áll (21 ezer gazdaság). Ezek a statisztikai megközelítések mind azt jelzik, hogy hozzávetőleg mintegy **húszezerre becsülhető** az első típusba sorolható, **ártermelővé fejlődni képes félig önellátó gazdaságok** száma.

- *Továbbra is jövedelem-kiegészítést szolgáló gazdaságok:* Ebbe, a vélhetően nagyobb gazdaságcsoportba azok a gazdaságok tartoznak, amelyek az előbbieknél **kisebb földterülettel, állatlétszámmal rendelkeznek**, és a mezőgazdasági termelés szerepe nem túl jelentős a család megélhetésében, jövedelmük nagy része más forrásból származik. Ezek a termelők a mezőgazdasági tevékenységet főként a **vidéki életforma részeként**, a meglévő erőforrások hasznosítása, a **termelési hagyományok fenntartása** miatt folytatják.

A leírtak alapján feltételezzük, hogy ezekben a gazdaságokban a **gazdaságvezető a gazdaságon kívül főállásban dolgozik**. A mezőgazdaságot kiegészítő jövedelemforrásnak tekintő gazdaságok száma becslésünk szerint a felesleget értékesítő háztartások 34%-a, mintegy **77 ezer gazdaság, amelyhez 145 ezer fő családi munkaerő kötődik**.

- *Főként önellátó, szerény jövedelem kiegészítésű gazdaságok:* Ezekben a gazdaságokban elsősorban a **saját fogyasztásra való termelés dominál**, a mezőgazdasági termelés más jövedelemtermelő munkavégzés híján **egyfajta megélhetési kényszert** jelent. Ezek a családok viszonylag alacsony szintű termelést folytatnak, ugyanakkor mindennapi megélhetésük erőteljesen függ az előállított mezőgazdasági termékektől.

Feltételezhető, hogy ezek a háztartások teszik ki a saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítő gazdaságok **legnépesebb hányadát**. Ha a rendelkezésünkre álló adatbázis alapján, azokat a 10 hektár alatti földterülettel rendelkező gazdaságokat számolhatjuk ide, amelyekben a gazdaságvezető a mezőgazdasági termelésen kívül nem végez más jövedelemszerző tevékenységet. Az ide sorolható gazdaságok száma **123 ezer körüli, amelyhez hozzávetőleg 230 ezer fős családi munkaerő** tartozik.

Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a **három „felesleget értékesítő” gazdaságtípus között jelentős átfedések lehetnek**, és valójában sokkal színesebb az a paletta, amelyen a mezőgazdasági termelők helyet kapnak. Tudjuk azt is, hogy a statisztika módszereivel ez a sokszínűség nem jeleníthető meg, valamint az elérhető adatok nem alkalmasak az egyes gazdaságcsoportok pontos számának, részletes jellemzőinek meghatározására. A statisztikai felmérések nem térnek ki annak vizsgálatára, hogy ezekben a gazdaságokban pontosan mennyi és mire is elég ez a bizonyos saját fogyasztáson felüli „felesleg”, annak értékesítésével kapott árbevétel milyen mértékben járul hozzá a család jövedelméhez. Éppen ezért fontosnak tartjuk, hogy erről a rendkívül heterogén gazdaságcsoportról más módszerekkel is tájékozódjunk. A jövőben ezért a kutatás folytatásaként indokolt **mélyinterjúk felmérések** végzése, amelyek előkészítésébe be kell vonni a falugazdászokat, a helyi

adottságokat, viszonyokat jól ismerő szakembereket. Reményeink szerint az interjúk során fény derül arra is, hogy az általunk felállított három fő gazdaságtípus milyen altípusokra osztható, a tipizálás hogyan finomítható.

Számba véve az egyéni gazdaságok rendkívül sokszínű, az eltartó-képesség szempontjából igen különböző sokaságát, további sorsuk alakítása és megfelelő kezelésük érdekében az alábbi megállapítások tehetők:

- **Az árutermelő mezőgazdasági tevékenységet folytató 89 ezer gazdasághoz** a jövőben fejlesztések, támogatások révén mintegy **20-21 ezer gazdaság csatlakozhat**, azaz mintegy **110 ezer egyéni gazdaság és így 200-210 ezer fő családi munkaerő** megélhetése kötődhet hosszabb távon is elsősorban a mezőgazdasági termeléshez.
- Ezzel szemben szociális szempontból a **legkritikusabb helyzetben** az az **önellátó és a félig önellátó** gazdaságcsoporthoz tartozó, mintegy **220 ezer fő (122 ezer gazdaság)** van, ahol – más jövedelemszerző tevékenység és nyugdíj híján – a szociális támogatásokból, alkalmi munkákból származó bevételek mellett kizárólag a mezőgazdasági termelés nyújt igen szerény megélhetést.
- Az árutermeléssel foglalkozókon és a megélhetés szempontjából kritikus helyzetben lévő, együttesen mintegy 430 ezer fön kívül a mezőgazdasághoz még igen jelentős számú (920 ezer fő) családi munkaerő kötődik.
 - Közülük annak a **470 ezer fős** (az önellátó és a felesleget értékesítő gazdaságokban tevékenykedő) családi munkaerőnek (**260 ezer gazdaságnak**) a **megélhetése függ** közvetlenül is a **mezőgazdasági tevékenységtől**, akik **a gazdaságon kívül nem dolgoznak főállásban**. Számukra kézenfekvő lehetőség marad továbbra is a **mezőgazdasági termelés, kiegészülve** a mezőgazdasághoz kapcsolható **vidékfejlesztési tevékenységekkel** (tájéfenntartás, környezetgazdálkodás). Ezek a megélhetési alternatívák azonban önmagukban nem elégségesek. A vidék gondjainak megoldásában más nemzetgazdasági ágak által teremtett munkahelyeknek is részt kell vállalniuk.
 - A fennmaradó, **mintegy 450 ezer fő (265 ezer gazdaság**, többségükben **háztartás)** csak lazán kötődik a mezőgazdasághoz, önellátásra termel, a mezőgazdasági tevékenységet hobbinak, a rekreáció, az aktív pihenés, illetve a vidéki életforma részének tekinti. **Megélhetésük egyéb jövedelemforráson alapul**, tehát a szó igazi értelmében **nem nevezhetők mezőgazdasági termelőnek**. Szerepük a tájfenntartásban, a kultúrállapot megőrzésében viszont igen jelentős.

3. Az egyéni gazdaságok eltartó- és jövedelem-termelő képessége

A mezőgazdasági tevékenység eltartó- és jövedelemtermelő-képességét az előzőekben tárgyalt közvetett, főként a potenciális lehetőséget befolyásoló összetevőkön túl az egyéni gazdaságok jövedelem-elemzésével közelítjük meg. A vizsgálódás középpontjába az egyéni gazdaság (a család) munkajövedelmének alakulását állítottuk, tehát a jövedelmezőséget a megélhetés szempontjából elemezzük. Az elemzés a teszüzemi rendszer 2003. évi adatbázisára épül, amely a 2 EUME feletti, tehát árutermelő gazdaságok adatait tartalmazza. Az adatgyűjtés nehézségei miatt el kellett tekintenünk az arányaitak tekintve sokkal jelentősebb kiscsaládok jövedelemhelyzetének feltárásától. A számszerű elemzést a gazdálkodás körülményeinek alaposabb megismerése érdekében 359 teszüzem kérdőíves felmérésével egészítettük ki.

3.1. Az eltartó- és jövedelem-termelő képesség összetevői és indikátorai

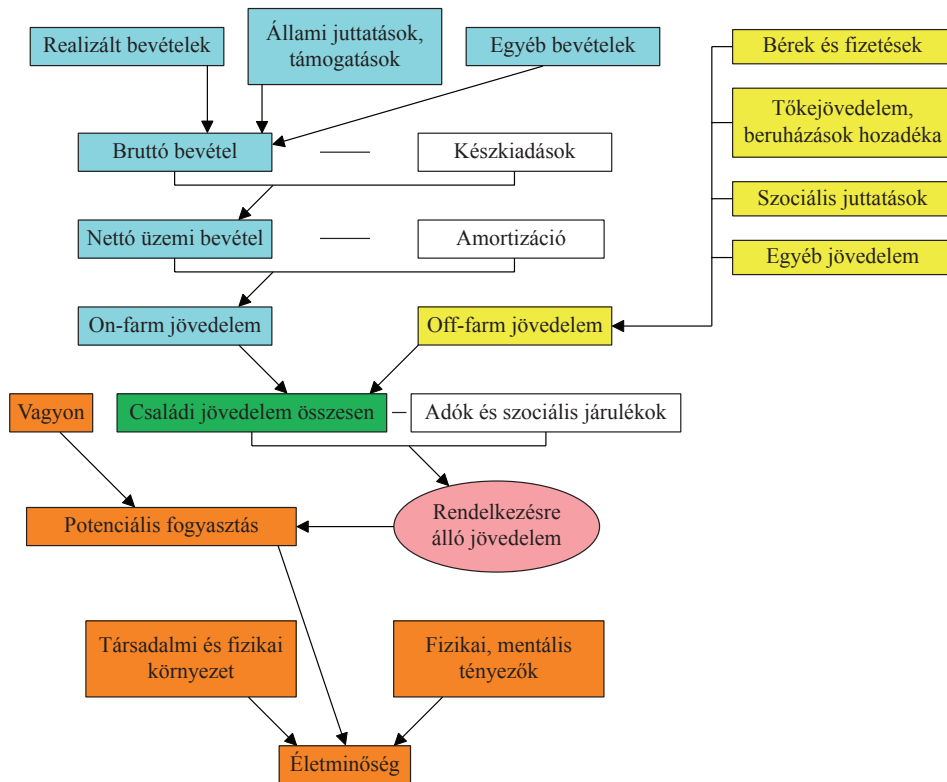
A háztartások, családok és a gazdálkodó egységek rendelkezésre álló (felhasználható) jövedelme alapvetően meghatározza az élet minőségét, a megélhetés színvonalát, a gazdálkodás biztonságát és a fejlesztés lehetőségeit.

Az egymással szoros kölcsönhatásban lévő felhasználható jövedelem és az eltartó-képesség **mérése** – a fogalmak komplexitása és a jövedelem források szerinti összetettsége, mérhetősége miatt – igen **bonyolult feladat**. Az eltartó-képesség jellemezhető egyrészt **számszerűsíthető** tényezőkkel, másrészt megközelítőleg ugyanilyen jelentőségűek a közvetett, a „közérzetet” **befolyásoló hatások** is. Az egyéni gazdaságok bruttó jövedelemérdekeltisége miatt gondot jelent, és csak különféle kalkulációkkal oldható meg a munkajövedelem, munkaerő csoportok (családi és idegen munkaerő) szerinti meghatározása.

Az agrár- és a vidékfejlesztési politika megalapozása, a különböző helyzetű gazdaságok kezelése, szabályozása, az egyéni gazdaságok (farmok) jövedelemtermelő-képességének vizsgálata egyre hangsúlyosabban vetődik fel a nemzetközi és a hazai szakirodalomban egyaránt. A témakör általunk megismert szakirodalmi forrásaiban központi kérdés a jövedelem összetevőinek mérhetősége, illetve az ehhez szükséges információs háttér megteremtése (OECD kiadvány tanulmányai, 2004).

A gazdaság (a család) jövedelme két forrásból, a mezőgazdasági (on-farm) tevékenységek eredményéből, illetve a gazdaságon kívülről, nem mezőgazdasághoz kötődő (off-farm) munkavégzésből, bevételből származik. A **mezőgazdasági termelésből származó jövedelemrész**, a gazdálkodás piacon realizált árbevételén túl, tartalmazza az agrár-költségvetési juttatásokat (támogatásokat) és az egyéb bevételeket is. A **nem mezőgazdasági eredetű jövedelemrész** pedig a gazdaságon kívüli munkavégzés béréből, a tőke-jövedelemből, a beruházások hozadékaiból, szociális juttatásokból, valamint egyéb jövedelmekből tevődik össze. A rendelkezésre álló, **felhasználható jövedelem az összes bevétel és a költségek különbözeteként képződik**. A rendelkezésre álló jövedelem tömege a felhalmozás, a fogyasztás, a lakóköznyezet állapota, a fizikai és mentális életvitel révén határozza meg a gazdaság (gazdálkodás) nyújtotta életminőséget, a gazdálkodó család közérzetét (well-being). A **jövedelem-összetevők** (indikátorok) kapcsolatrendszerét a 10. ábra szemlélteti.

Családi gazdaságok életminőségének és jövedelmének indikátorai

Forrás: Proceedings of the OECD/PACIOLI Workshop on Information Needs for the Analysis of Farm Household Income Issues, LEI, 2004

Az egyéni gazdaságok összes jövedelmének mérése a legtöbb országban tartalmát tekintve részleges reprezentáción alapszik és az adatszolgáltatók szubjektivitását tükrözi. Ezért (is) nehéz a gazdaság egyéb szereplőivel történő, reális összehasonlítás, az egyéni gazdaságokat érintő agrár- és szociálpolitikai döntések megalapozása. Egyre általánosabb tendencia, hogy **a gazdaságok (családok) jövedelmének növekvő hányada származik „külső” forrásból**, következésképp a mezőgazdaság megélhetésben betöltött szerepe, mint jövedelem-forrás mérséklődik.

3.2. Az egyéni gazdaságok ökonómiai méret szerinti jellemzői

A mezőgazdasági tevékenységet folytató társas és egyéni gazdaságok elemzése hazánkban a 2 EUME feletti testtüzemek adatai alapján történik. Vizsgálatunkban a testtüzemek fontosabb adatait kicsi (2-8 EUME), közepes (8-40 EUME), és nagy (40 EUME feletti) méretű gazdaságokban elemeztük. Főként a megélhetés, az eltartó-képesség tényezőit igyekeztünk feltárni, a gazdálkodás egészének elemzésétől eltekintettünk. A gazdaságok ökonómiai méretét az EU-ban jelenleg használt kategóriák szerint határoztuk meg, amely eltér a hazai testtüzemi rendszerben alkalmazott gyakorlattól. A csoportosítás különbözősége miatt

a gazdaságcsoportok kiegyenlítetlenebb (igen eltérő súlyú), de vélhetően a valós helyzetet jobban tükröző (a kisebb méretű gazdaságok túlsúlyát mutató) megoszlása figyelhető meg.

A 87 ezer árutermelőt reprezentáló teszüzem több mint háromnegyede (67 ezer gazdaság) kisméretű gazdaságok csoportjába tartozik, az igazán nagy gazdaságok pedig mindössze 2%-ot (1800 gazdaságot) képviselnek. A kicsi és közepes méretű gazdaságok az összes terület 40-40%-át művelik, a nagy méretűekhez pedig a terület 15%-a tartozik. A teszüzemek átlagos területe 2003-ban 25 hektár volt. A vizsgált gazdaságcsoportok méretének növekvő sorrendjében az üzemek 13,9 hektár, 50,5 hektár, illetve 176,8 hektár átlagterületen gazdálkodnak. A két szélső gazdaságcsoport átlagterületében tehát 12-szeres különbség mutatkozik, amely a gazdálkodás sokszínűségére, heterogenitására utal (14. táblázat).

14. táblázat

A vizsgált egyéni gazdaságok ökonómiai méret szerinti birtokszerkezete, 2003

Megnevezés	Az egyéni gazdaságok birtokszerkezete					
	a gazdaságok száma			összes területe		
	szerint					
	kicsi	közepes	nagy	kicsi	közepes	nagy
	méretű gazdaságokban, %					
Egyéni gazdaságok összesen	77,0	20,8	2,1	42,8	42,1	15,1
Birtokszerkezet						
5 ha alatt	22,0	5,3	4,7	4,6	0,2	0,0
5,1-10 ha	22,4	6,8	2,9	12,1	1,1	0,1
10,1-50 ha	53,4	50,3	14,1	73,3	29,2	2,8
50,1-100 ha	2,2	24,4	9,2	10,0	32,8	3,8
100,1 ha felett	-	13,2	69,1	-	36,8	93,2
Átlagos birtokméret, ha	-	-	-	13,9	50,5	176,8

Forrás: a teszüzemek adatai alapján

A korábban áttekintett tényezők gazdaságméret szerinti tendenciái a jövedelemtermelő képesség általunk vizsgált gazdaságcsoportjaiban is megfigyelhetők:

- A **kis méretű gazdaságok** szinte teljes egészében (97,8%-uk) 50 hektár alatt, zömükben **5-50 hektár közötti** területen gazdálkodnak, s a **hozzájuk tartozó terület** számarányuknak megfelelő hányadát (**90%-át**) **művelik**. Közöttük 100 hektár feletti birtok nem található.
- A **közepes** méretű gazdaságok **fele a 10-50 hektár közötti**, illetve közel ilyen arányban **50-100 hektárt**, vagy ennél nagyobb területet használnak. A méretkategória összes területének több mint 80%-a tartozik hozzájuk.
- A **nagy gazdaságok** száma és területe egyaránt a „**felsőbb**” **birtok-kategóriák felé** tolódik el. **Közöttük 10 hektár alatti birtok** gyakorlatilag **nincs**, a 100 hektár felettiek viszont a gazdaságcsoport területének 93%-át művelik.
- A vizsgált megyék egyéni gazdaságaiban hasonló eloszlás figyelhető meg, kivéve Csongrád megyét, ahol az intenzív kertészeti termelés miatt a kisebb méretű gazdaságok aránya és területi hányada meghaladja az átlagot (14. melléklet).

Az egyéni gazdaságok munkaerő állománya (családi és idegen munkaerő együttesen) **létszámban és munkaidő felhasználásban** fejezhető ki. Ez utóbbi pontosabb képet mutat a gazdaság munkaerő lekötéséről, valamint ebből számolható ki az uniós módszerrel azonos **Éves Munkaerőegység (ÉME)**, amely a tesztüzemi rendszerben **2200 óra éves munkavégzésnek felel meg**. (A KSH ettől eltérően, 1800 munkaórával számol, amely az Unióban az ÉME alsó, még alkalmazható határa.) A **létszámmal mért munkaerő-lekötés torzít**, hiszen a teljes munkaidőben dolgozó, illetve az alkalmi munkaerő ugyanúgy egy főnek számít.

Az eltartó-képesség munkaerő állománnyal összefüggő fontosabb jellemzőit a 15. táblázat tartalmazza, a vizsgált megyék adatait a 15. mellékletben tüntettük fel.

A munkaerő létszáma és munkaidő felhasználása a kisméretű gazdaságok nagyobb munkaerő lekötését mutatja, a családi munkaerő létszámának 72%-a ehhez a gazdaságcsoport-hoz tartozik. A családi munkaerő-felhasználás jellemzői a következőkben összegezhetők:

- A **családi munkaerő** mintegy fele (**42-53%-a**) a gazdálkodás méretétől függetlenül **55 munkanapnál kevesebbet dolgozik a gazdaságban**, tehát jövedelmének nagyobb hányada a mezőgazdaságon (a gazdaságon) kívülről származik.
- A **méret növekedésével** arányait tekintve egyre **több a teljes munkaidős „foglalkoztatáshoz” közelítő családi munkaerő**. Viszonylag tartós (165-220 munkanapnyi) munkavégzés jellemző a **közepes gazdaságok** családi **munkaerejének egyötödére**, a **nagy gazdaságokban** ez az arány **34,1%**. A két szélső gazdaságcsoport között közel négyszeres különbség figyelhető meg.
- A **teljes munkaidős**, főfoglalkozású családi munkaerő létszáma **egyik gazdaságcsoportban sem számottevő**, de a nagyobb gazdaságméret felé haladva arányuk (1-5%-ig) fokozódik.

15. táblázat

Az egyéni gazdaságok munkaerő-állományának összetétele, 2003

Megnevezés	Gazdaságok összesen		ebből:					
	létszám, fő	aránya %	kicsi		közepes		nagy	
			méretű gazdaságokban					
			száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %
Munkaerő állomány összesen	370718	100,0	251583	67,8	100750	27,2	18385	4,9
ebből: családi munkaerő	215621	100,0	155103	71,9	54147	25,1	6371	3,0
A családi munkaerő munkaidő-felhasználás szerinti megoszlása								
- 550 óra alatt	112360	52,1	82395	53,1	27257	50,3	2708	42,5
- 550-1100 óra	51430	23,9	41439	26,7	9129	16,9	862	13,5
- 1100-1650 óra	23425	10,9	17376	11,2	5421	10,0	627	9,8
- 1650-2200 óra	28407	13,2	13893	9,0	12341	22,8	2173	34,1
Összesen	215621	100,0	155103	100,0	54147	100,0	6371	100,0
ebből: teljes munkaidős	3938	1,8	1543	1,0	2051	3,8	344	5,4
Idegen munkaerő összesen	150934	100,0	95170	100,0	44303	100,0	11461	100,0
ebből: teljes munkaidős	5338	3,5	314	0,3	1990	4,5	3034	26,5
időszaki munkaerő	145596	96,5	94856	99,7	42313	95,5	8427	73,5

Forrás: a tesztüzemek adatai alapján

A következőkben a családi és az idegen munkaerő (teljesített munkaidő alapján képzett) éves munkaerő egységének megoszlását, majd pedig a munkajövedelmezőség különböző mutatóit elemezzük az ökonómiai üzemméret gazdaságcsoportjaiban (16. táblázat).

A munkaerőegység megoszlása a létszám-elemzéshez hasonlóan a kis- és a közepes méretű gazdaságok jelentősebb munkaerő lekötését jelzi. Az idegen munkaerő időszaki alkalmazása főként a kis- és a közepes gazdaságok sajátossága. A közepes méretű gazdaságok teljes munkaidős idegen munkaerőt is foglalkoztatnak, az időszakokkal közel azonos arányban. A nagy gazdaságok inkább a teljes munkaidős idegen munkaerőre tartanak igényt a munkavégzés biztonsága, minősége és nyilván a kedvezőbb eltartóképesség miatt is.

Agazdaságcsoportokeltartó-ésjövedelem-termelőképességétamunkajövedelmezőség különböző tartalmú mutatóival jellemezzük. Abból indulunk ki, hogy az egyéni gazdaságok adózás előtti eredménye bruttó összeg (bruttó jövedelem), amely magában foglalja a családi munkaerő személyi jövedelmét (munkabérét). A tesztüzemek 2003. évi adatai alapján a következő munkajövedelmezőségi mutatókat képeztük:

- **Tényleges bérköltség¹**, amely a gazdálkodó, vagy közvetlen családtagja kötelező – általában minimálbéren történő – „bejelentésének” költsége, a különféle társadalom- és egészségbiztosítási juttatások igénybevétele miatt. Feltételezhető, hogy a tényleges bérköltségnél az „adókimélés” az elsődleges tényező. Évi összege a vizsgált gazdaságcsoportokban 300-600 ezer Ft közötti, amely éves munkaerőegységre vetítve havonta átlagosan 36 ezer Ft-ot jelent. A havi „munkabér” összege követi a gazdaságméret növekedését, de a nagy méretű gazdaságokban is alig haladja meg az 50 ezer Ft-ot. Ebből következik, hogy a bruttó jövedelem ennél jóval nagyobb hányada a család személyes fogyasztását finanszírozza.
- **Munkajövedelmezőség²**, az adózás előtti eredmény és a személyi jellegű (bérköltségnél bővebb) ráfordítások együttes összegének éves munkaerőegységre vetített hányada, amely 2003-ban átlagosan 666 ezer Ft volt. A munkajövedelmezőség fajlagos értékei között a gazdaságmérettől függően jelentős eltérések vannak, amelyek egyértelműen a kis gazdaságok hátrányát igazolják. Ezekben a gazdaságokban a havi munkajövedelem (32 ezer Ft/hó/ÉME) alig nagyobb gazdaságcsoportra jellemző tényleges bérköltségnél (28,7 ezer Ft). A nagy méretű gazdaságokban ennek közel négyszerese, havi 127 ezer forint munkajövedelem érhető el.

Az egyéni gazdaságok munkaerő felhasználása és munkajövedelmezősége, 2003

Megnevezés	Egyéni gazdaságok			
	Összesen	Kicsi (2-8)	Közepes (8-40)	Nagy (40-)
Adózás előtti eredmény, ezer Ft	21310,1	2361,0	12356,3	6592,7
Személyi jellegű ráfordítások, ezer Ft	50515,5	24120,5	20243,2	6151,7
Bruttó jövedelem összesen, ezer Ft	71825,6	26481,6	32599,5	12744,5
Munkaerő állomány összesen, ÉME	90370,2	54293,9	28813,1	7363,2
megoszlása %	100,0	60,0	31,9	8,1
-családi munkaerő: összesen, ÉME	67016,2	44434,0	19709,1	2873,1
megoszlása,%	100,0	66,3	29,4	4,3
-teljes munkaidős idegen munkaerő:				
összesen, ÉME	4071,2	282,5	1459,1	2329,6
megoszlása %	100,0	6,9	35,8	57,3
- időszaki idegen munkaerő				
összesen, ÉME	17620,8	9040,5	6756,0	1824,3
megoszlása %	100,0	51,3	38,3	10,4
Tényleges bérköltség ¹ , ezer Ft/év	436,8	344,0	560,0	638,4
Tényleges bérköltség ¹ , ezer Ft/hó	36,4	28,7	46,7	53,2
Munkajövedelmezőség ² , ezer Ft/ÉME	666,7	386,2	975,0	1524,7
Családi munkajövedelem, ezer ³ Ft/ÉME	238,4	-237,4	820,6	3602,7
Összes munkaerő m. jöv.-me ⁴ , ezer Ft/ÉME	74,9	-254,1	441,8	1060,2

Forrás: a tesztüzemek adatai alapján

- **Családi munkajövedelem³:** meghatározásánál a ténylegesen elszámolt személyi jellegű ráfordításokon túl a **családi munkaerő bérigényével** is számoltunk. A bérigényt a 2003-ban érvényes minimálbér járulékokkal növelt összegével¹² (69450 Ft/fő/hó; 833400 Ft/fő/év) kalkuláltuk. Ez az adózás előtti eredménnyel szemben elszámolt – méltányosnak, a megélhetés biztonságos forrásának aligha mondható bérigény – **csaknem harmadára csökkentette a munkajövedelmezőséget. A kisgazdaságok mutatója pedig negatív előjelűvé vált**, a közepes méretűekben pedig mérsékeltebb (16%) csökkenés következett be. Meglepő azonban a nagy gazdaságok családi munkajövedelmezőségének jelentős (több mint kétszeres) növekedése, amely a gazdaságszám aránytalan megoszlásából, illetve a nagy termelőegységek nagyságrenddel kisebb – a termelés szerkezetével, a gépesítés magasabb színvonalával összefüggő – munkaidő felhasználására vezethető vissza.
- **Összes munkaerő munkajövedelmezősége: a családi és az idegen munkaerő összes bérigényét állítja szembe a gazdaságok bruttó eredményével.** A családi és a teljes munkaidős idegen munkaerő bérigényét a fentebb már

¹² A minimálbér (50000 Ft/hó) a következő tételekkel kiegészítve: 29% TB-járulék, 3% munkaadói járulék, 3500 Ft egészségügyi hozzájárulás

említett minimálbér járulékokkal növelt összegével vettük figyelembe. Az alkalmi idegen munkaerő éves munkaidejét (10 órás) munkanapokra számoltuk át. Bérköltségüket az alkalmi munkavállalói könyv alkalmazásakor előírt (1997. évi LXXIV. törvény) napi munkadíjtétellel kalkuláltuk, amely a közteherjegy értékével együtt számításunkban 1500 Ft-nak felel meg. Az összes munkaerő bérigényét figyelembe véve tovább **(harmadára) csökkent a gazdaságok átlagos munkajövedelmezősége**, éves munkaerőegységre vetítve **mindössze évi 75 ezer Ft-ra**. A kisgazdaságok munkajövedelmezősége a negatív tartományban maradt, de lényegesen nem változott. A másik két gazdaságcsoport munkajövedelmezősége a családi munkaerőt számításba vevő mutató értékéhez képest megfeleződött.

A fentiekből – az előzőekben vizsgált tényezők hatásaival egybehangzóan – kitűnik, hogy **az árutermelő egyéni gazdaságok közül is a közepes és a nagy méretűek eltartó- és jövedelemtermelő-képessége nyújt biztonságosabb megélhetést**. A náluk jóval nagyobb számú kisgazdaságok gazdálkodási eredményei bizonytalanok, és a munkajövedelmezőség elemzése szerint a családi munkaerő „önkiszákmányolásának” szinterei.

Erre utalnak az országos létminimummal, illetve a mezőgazdasági alkalmazottak átlagkeresetével, illetve a keresetek nemzetgazdasági átlagával történő – csupán példaszerű – összevetések. (Részletes összehasonlításra az adatok alaposabb elemzése, a jövedelem összetevők pontosítása után vállalkozhatunk.) Az viszont már így is biztonsággal állítható, hogy

- az árutermelő egyéni gazdaságok (tényleges bérköltséget és egyéb személyes ráfordításokat elszámoló) munkajövedelme havi 55,5 ezer Ft/fő (666,7 ezer Ft/ ÉME/év), amely csupán 40%-kal haladja meg a létminimum¹³ 2003. évi egy főre vetített összegét (476 ezer Ft/fő/év; 38,8 ezer Ft/fő/hó),
- a kisméretű gazdaságokban (2-8 EUME) a létminimumnál 20%-kal kevesebb, a közepes és a nagy gazdaságokban pedig 2-3-szor több munkajövedelem képződik,
- az árutermelő gazdaságok évi átlagos munkajövedelme (238,4 ezer Ft) közel 40%-kal marad el a mezőgazdasági alkalmazottak éves bruttó keresetétől (1071,3 ezer Ft/fő), és csupán 40%-át éri el a keresetek nemzetgazdasági átlagának,
- ezek az arányok pozitív irányba mozdulnak el az ökonómiai méret növekedésével, a közepes gazdaságok munkajövedelmezősége (975 ezer Ft) megközelíti, a nagyobb méretűekben pedig 43%-kal meg is haladja a mezőgazdasági keresetek átlagát,
- a családi munkaerő bérigényét is figyelembe vevő munkajövedelem létminimummal és bruttó átlagkeresetekkel való összevetése az előzőeknél kedvezőtlenebb arányokat mutat, amelyek azonban a gazdaságméret növekedésével javulnak.

A fentiekből is következik, hogy a gazdaságok családi munkaereje jövedelemszerzés, jövedelem kiegészítés céljából a gazdaságon kívül is vállal munkát, melynek arányait a következő táblázatban szemléltetjük (17. táblázat).

A **gazdaságon kívüli munkavégzés az árutermelő gazdaságokban 47,6%**, amely egyéb indokok mellett az eltartó-képesség, a megélhetés biztonságának (esetenként kényszerű) eszköze. A nagyobb méretű gazdaságok felé haladva egyre biztonságosabbá válik a megélhetés, a **nagy méretű gazdaságokban** a családi munkaerő alig több mint **egynegyede** vállal a gazdaságon kívül munkát.

¹³ A létminimumérték a KSH számításaiban azon háztartások tényleges, a javak – élelmiszerek, iparcikkek, szolgáltatások – teljes körére kiterjedő fogyasztásának értékösszege, amelyek fogyasztása az élelmiszer-normatívához hasonló.

A gazdasági és a gazdaságon kívüli munkavégzés arányai, 2003

Megnevezés	Egyéni gazdaságok			
	Összesen	kicsi	közepes	nagy
		ökonómiai méret (EUME) szerint		
Családi munkaerő, ezer munkaóra/év	281349	202085	70588	8675
- gazdaságban, ezer munkaóra/ év	147436	97755	43360	6321
- gazdaságon kívül, ezer munkaóra/ év	133913	104330	27228	2354
Gazdaságon kívüli munkavégzés aránya, %	47,6	51,6	38,6	27,1

Forrás: a teszttüzemek adatai alapján

3.3. Az egyéni gazdaságok helyzetének, eltartó-képességének empirikus vizsgálata

Az ökonómiai üzemméret alsó küszöbértékét (2 EUME) meghaladó, tehát **árutermelő** egyéni **gazdaságokban kérdőívek segítségével tájékozódunk** a gazdálkodás körülményeinek megítéléséről, az eltartó-képesség és a megélhetés színvonaláról, a gazdálkodók jövőbeni elképzeléseiről, terveiről.

A vizsgálat, pontosabban a feldolgozás az előző fejezetekben használt ökonómiai méret szerinti gazdaságcsoportokban történt. Az általunk szerkesztett kérdőív kitöltését a tesztüzemi rendszer működtetésében is résztvevő könyvelőirodák munkatársai vállalták. (A felmérés kérdőívét függelékként csatoljuk.) A kérdőívek többségének kitöltése személyes megkeresés, ennél jóval kisebb arányban pedig telefonos interjú alapján történt. A felmérésbe **négy megye** (Győr-Moson-Sopron, Tolna, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád) tesztüzemeit vontuk be. A megyék kiválasztását eltérő adottságaik, különböző termelési szerkezetű, illetve gazdasági színvonalú térségekhez való tartozásuk motiválta. A vizsgálat eredményei ezáltal **országosan nem reprezentatívak, a megállapítások csupán a vizsgált gazdaságokra vonatkoztathatók**. A felmérésben **359 gazdaság** vett részt, az adatvédelem szabályai szerint, az egyedi azonosítás lehetőségének kizárásával.

A gazdaságokat elsősorban gazdasági teljesítményük (jövedelemtermelő-képességük szerinti csoportosításban elemezzük, de indokolt esetben a megyék szerinti különbségekre, sajátosságokra is utalunk. A feldolgozás eredményeit a kérdőív kérdésköreinek sorrendjében tárgyaljuk.

3.3.1. A gazdaságok fontosabb jellemzői

A vizsgált gazdaságok megyék szerinti megoszlása viszonylag kiegyenlítettnek mondható, a szélsőségesen eltérő arányok tehát nem veszélyeztetik az értékelés realitását (18. táblázat).

A felmérésben választ kerestünk arra, hogy ezek a főként árutermeléssel foglalkozó gazdaságok mikor kezdték tevékenységüket, és az utóbbi évek hogyan befolyásolták a gazdaságalapítás szándékát. A válaszok alapján megállapítható, hogy a **gazdaságok háromnegyedét 1995 előtt, tehát a privatizáció, a kárpótlás éveiben alapították**, és e tekintetben a megyék között nem figyelhető meg számottevő különbség.

Az egyéni gazdálkodás átlagot meghaladó részesedéssel jellemezhető Csongrád megyében, az áruterelő gazdaságok létesítése pedig nagyobb arányban 1996-2000 között történt. Az utóbbi években (2001 után) indított gazdaságok aránya elenyésző (3%, 11 gazdaság), amely részben a gazdálkodás bizonytalan, kedvezőtlen körülményeinek tudható be, de következhet az adatszolgáltatás biztonságát, realitását garantáló kiválasztásból is.

18. táblázat

A vizsgált egyéni gazdaságok alapvető jellemzői

Megnevezés	Összes gazdaság		ebből:							
	száma	aránya, %	Győr-Moson-Sopron		Tolna		Jász-Nagykun-Szolnok		Csongrád	
			megye gazdaságaiban							
			száma	aránya, %	száma	aránya, %	száma	aránya, %	száma	aránya, %
Gazdaságok összesen	359	100,0	94	26,2	57	15,9	94	26,2	114	31,8
Alapítás éve szerint										
- 1995 előtt	268	74,7	70	74,5	47	82,5	73	77,7	78	68,4
- 1996-2000 között	80	22,3	22	23,4	9	15,8	16	17,0	33	28,9
- 2001 után	11	3,1	2	2,1	1	1,8	5	5,3	3	2,6
Település nagyság szerint										
- 999 fő alatt	76	21,2	38	40,4	19	33,3	13	13,8	6	5,3
- 1000-5000 fő	182	50,7	47	50,0	29	50,9	42	44,7	64	56,1
- 5001 fő felett	101	28,1	9	9,6	9	15,8	39	41,5	44	38,6
Méretkategória ¹ szerint										
- kicsi	115	32,0	46	48,9	12	21,1	35	37,2	22	19,3
- közepes	179	49,9	36	38,3	30	52,6	41	43,6	72	63,2
- nagy	65	18,1	12	12,8	15	26,3	18	19,1	20	17,5
Termelési irány ² szerint										
- árnövény termelés	177	49,3	50	53,2	32	56,1	57	60,6	38	33,3
- állattenyésztés	54	15,0	19	20,2	10	17,5	12	12,8	13	11,4
- ültetvény, kertészet	62	17,3	9	9,6	4	7,0	9	9,6	40	35,1
- vegyes	66	18,4	16	17,0	11	19,3	16	17,0	23	20,2
A gazdaság "státusza" ³ szerint										
Mezőgazdasági vállalkozás	180	50,1	44	46,8	44	77,2	43	45,7	49	43,0
ebből: főfoglalkozású	159	88,3	38	86,4	40	90,9	34	79,1	47	95,9
részfoglalkozású	21	11,7	6	13,6	4	9,1	9	20,9	2	4,1
Őstermelő gazdaságok	179	49,9	50	53,2	13	22,8	51	54,3	65	57,0
ebből: főfoglalkozású	119	66,5	38	76,0	7	53,8	28	54,9	46	70,8
részfoglalkozású	60	33,5	12	24,0	6	46,2	23	45,1	19	29,2

¹ Méretkategóriák: kicsi: 2-8 EUME; közepes: 8-16 EUME; nagy: 16 EUME felett

² A teszttüzemi besorolás szerint, jellemző tevékenységi kör SFH értéke szerint

³ A gazdálkodó (gazdaságvezető) jogviszonya szerint

Az egyéni gazdaságoknak alig több mint **egyötöde** (21,2%-a) gazdálkodik **1000 főnél kisebb** lélekszámú **falvakban**. A gazdaságok **fele** a legjellemzőbb – **1000-5000 fő közötti** – településekhez kötődik. A ritkább településszerkezetű megyékben (Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád) az 5000 lélekszám feletti **mezővárosok, nagyközségek környezetében** arányait tekintve **több gazdaság** található. A vizsgált gazdaságok zöme – a teszüzemek országos adataihoz hasonlóan – a kis és a közepes méretűek, **a nagy gazdaságok aránya 20% alatti**. Csongrád megye speciális termelési szerkezetéből (intenzív kertészeti termelés) adódóan a közepes méretű gazdaságok aránya itt a legmagasabb (63,2%).

A termelés irányát vizsgálva az **árúnövény termelés fölénye** (50-60%) figyelhető meg a korábban nagyüzemi, jól gépesített tömegtermeléssel jellemezhető megyékben. **Csongrád megyében** viszont az árúnövényt termelő gazdaságok 33%-át **35%-kal** egészítik ki az **ültetvényes és kertészeti termeléssel foglalkozó gazdaságok**.

Az általunk vizsgált összes egyéni gazdaság szervezeti formáját, a gazdálkodó jogi státuszát tekintve **fele-fele arányban** oszlik meg a **mezőgazdasági vállalkozások** és az **őstermelők gazdaságai** között. A mezőgazdasági **vállalkozások** (amelyek aránya Tolna megyében eléri a 77%-ot) **döntően főfoglalkozásúak**. Az őstermelők aránya megyénként jelentős eltérést mutat, de közös jellemzőjük, hogy többségük **főfoglalkozásként** foglalkozik árutermeléssel.

A **gazdálkodók** (gazdaságvezetők) mintegy **70%-a** a gazdaság alapítása előtt is **mezőgazdasági foglalkozású volt**, de legalábbis az agrárágazathoz kötődő munkahelye volt. Döntő **többségük főállású alkalmazottként dolgozott**, mintegy 20%-uk korábban a főfoglalkozás mellett kiegészítő jelleggel saját gazdaságában is foglalkozott mezőgazdasági árutermeléssel. A **gazdálkodók egyötöde más nemzetgazdasági ágban** dolgozott, majd vélhetően munkahelyének megszűnése miatt alapozta megélhetését a mezőgazdaságra. A vizsgált megyék közül a leginkább iparosodott Győr-Moson-Sopron megyében fordult elő a legtöbb olyan gazdálkodó (a gazdálkodók 22,3%-a), akinek korábban más nemzetgazdasági ághoz tartozó munkahelye volt. A mezőgazdasági termelés igen gyenge „vonzerejét” (a gazdaságalapítás nehézségeit) igazolja, hogy a munkavállalási korú **inaktívak** (arányuk országosan 40%!), a **pályakezdők**, a **munkanélküliek közül igazán kevesen váltak** (mindössze 33 fő, 9,2%) **mezőgazdasági termelőkké**. A mezőgazdasághoz korábban is kötődők magas arányát a nagy gazdaságok esetében az indokolja, hogy árutermelő, ha úgy tetszik, professzionális gazdaságokról van szó, amelyekben a mezőgazdasági ismeretek és a gyakorlat nélkülözhetetlen.

A gazdaságok használatában levő **földterület 53%-a saját tulajdonú** (amely lényegében megegyezik az országos átlaggal). A kisebb méretű gazdaságok földterületük 65,3%-át művelik saját tulajdonként. A **gazdaságméret növekedésével fokozódik a bérelt terület aránya** is, sőt a nagy gazdaságok saját tulajdonukat meghaladó bérelt területen gazdálkodnak (19. táblázat és 16. melléklet). A vizsgált gazdaságok átlagos területe 87,2 hektár, amely mögött a három méretkategóriában jelentős eltérések figyelhetők meg. A kis gazdaságok átlagosan 27 hektáron, a nagyok pedig 216 hektáron gazdálkodnak. Jász-Nagykun-Szolnok és Győr-Moson-Sopron megyében vannak a legnagyobb területű gazdaságok.

Az egyéni gazdaságok földhasználata

Megnevezés	Összes terület		ebből:					
	hektár	aránya, %	kicsi		közepes		nagy	
			méretű gazdaságok					
			területe, ha	aránya, %	területe, ha	aránya, %	területe, ha	aránya, %
A vizsgált megyék összesen								
Összes terület	31321,5	100,0	3110,6	100,0	14168,1	100,0	14042,8	100,0
- ebből: saját tulajdonú	16597,6	53,0	2031,6	65,3	8015,7	56,6	6550,3	46,6
bérelt	14294,6	45,6	960,3	30,9	5855,3	41,3	7479,0	53,3
egyéb jogcímen	429,4	1,4	118,7	3,8	297,2	2,1	13,5	0,1
Átlagos birtokméret	87,2	-	27,0	-	79,2	-	216,0	-

Forrás: kérdőíves felmérés, AKI

A vizsgált **gazdaságok területi méretének változására** az alapítás óta a szinten tartás (21,4%), valamint ennél jóval **nagyobb arányban** (71,3%) a **növekedés** volt jellemző (20. táblázat).

Az egyéni gazdaságok méretében, szerkezetében történt változások

Megnevezés	Összes terület		ebből:					
	hektár	aránya, %	kicsi		közepes		nagy	
			méretű gazdaságok					
			területe, ha	aránya, %	területe, ha	aránya, %	területe, ha	aránya, %
Gazdaságok területe összesen	359	100,0	115	32,0	179	49,9	65	18,1
Az alapítás óta a gazdaság mérete								
-csökkent	26	7,2	15	13,0	11	6,1	0	0,0
- nem változott	77	21,4	43	37,4	27	15,1	7	10,8
- nőtt	256	71,3	57	49,6	141	78,8	58	89,2
A gazdaság termelési szerkezet								
- nem változott	223	62,1	73	63,5	111	62,0	39	60,0
- egyszerűsödött	47	13,1	23	20,0	20	11,2	4	6,2
- bővült	89	24,8	19	16,5	48	26,8	22	33,8

Forrás: kérdőíves felmérés, AKI

Területcsökkenés a nagy méretű gazdaságokban egyáltalán nem volt, sőt közel 90%-uk a gazdálkodás kezdetéhez viszonyítva nagyobb területet művel. **A termelési szerkezet változtatása** ugyancsak a **nagyobb gazdaságokban intenzívebb**, közel egyharmaduk tevékenység szerkezete bővült, vagy a területi méret növelése mellett változatlan maradt. A kis méretű gazdaságok egyötöde kényszerült termelési szerkezetének egyszerűsítésére.

A méretüket csökkentő gazdaságok többsége (66,7%-a) a kedvezőtlen gazdasági feltételekre hivatkozott, minden ötödik gazdaság pedig családi okot jelölt meg. Az egyéb, meg nem nevezett területcsökkenést okozó tényezőket a gazdaságok 13%-a említett (21. táblázat).

A méretcsökkenés okai közül a válaszadók a **kedvezőtlen gazdasági feltételek hatását tartják a legerősebbnek**, míg a családi okokat és az egyéb tényezőket közel azonos befolyásoló tényezőnek tekintik. A gazdaság méretcsökkenését több válaszadó idős korával, illetve a földbérlet erősödő konkurenciájával, „drágulásával” magyarázta. A hátrányos közgazdasági tényezők között megjelölt, lényegében egymással összefüggő változatokat (alacsony jövedelmezőség, tőkehiány, értékesítési problémák) közel azonos hatásúnak ítélik.

A gazdaságok méretének növekedése főként (a gazdaságok 68,6%-ában) területnöveléssel történt, amelyben a vásárlás, a bérelt terület növelése közel azonos arányban (22-29%) játszott szerepet, de leggyakrabban a két lehetőség kombinálása (48,6%) fordult elő. Tevékenység bővítésre átlagosan minden negyedik gazdaság vállalkozott, az erre való készletelés erőssége lényegesen gyengébb volt (46,9%), mint a területnövelés szándéka (82,7%). A gazdaság méretének növelése a szöveges válaszok többsége szerint az állatlétszám gyarapításából(!), új ágazat (sertés-, és baromfitartás) indításából, valamint a piaci lehetőségek pozitív változásából adódott.

3.3.2. A családi munkaerő sajátosságai

A családi munkaerő két csoportjának (gazdaságvezetők és családtagjaik) jellemzőit külön elemezzük (22. táblázat). A gazdaságvezetők (gazdálkodók) döntő többsége (90-94%-a) férfi. Korösszetételük az ágazat egészére jellemző arányokat tükrözi. A gazdaságvezetőknek csupán 15%-a (53 fő) tartozik a viszonylag fiatal, 35 év alatti korosztályba. A „derékhatár” a 35-55 évesek alkotják, de jelentős (30%-os) az idősebbek (56 év feletti) jelenléte is. A korösszetétel legkedvezőtlenebb a kis méretű gazdaságokban (ahol a gazdálkodók 40%-a 55 év feletti), ez az arány a nagy gazdaságokban már „csak” 27,7%.

A gazdálkodók iskolai és szakirányú (mezőgazdasági) végzettségét külön vizsgáltuk. Alapfokú végzettség nélküli gazdálkodót nem találtunk, csupán alapfokú (nyolc általánosnak megfelelő) képzettsége a gazdálkodók kevesebb, mint egyötödének (18,7%-ának) van.

A méretváltozás fontosabb összetevői

Megnevezés	Vizsgált gazdaságokban az			ebből:											
	adott válaszok			kicsi				közepes				nagy			
	száma	aránya, %	adott tényező átlagos hatása, %	mértű gazdaságokban az											
				adott válaszok száma	adott válaszok aránya, %	adott tényező átlagos hatása, %	adott válaszok száma	adott válaszok aránya, %	adott tényező átlagos hatása, %	adott válaszok száma	adott válaszok aránya, %	adott tényező átlagos hatása, %			
A méretcsökkenés tényezői															
- Kedvezőtlen gazdasági feltételek	24	66,7	86,3	14	66,7	86,4	10	66,7	86,0	0	-	-	-	-	
- alacsony jövedelmezőség	20	40,8	-	12	46,2	-	8	34,8	-	0	-	-	-	-	
- tőkehiány	12	24,5	-	5	19,2	-	7	30,4	-	0	-	-	-	-	
- értékesítési problémák	17	34,7	-	9	34,6	-	8	34,8	-	0	-	-	-	-	
- Családi okok	7	19,4	45,7	4	19,0	47,5	3	20,0	43,3	0	-	-	-	-	
- Egyéb tényezők	5	13,9	42,0	3	14,3	33,3	2	13,3	55,0	0	-	-	-	-	
A méretnövekedés tényezői:															
- a gazdaság területének növelése	245	68,6	82,7	54	65,1	78,1	135	69,2	82,9	56	70,9	86,6	-	-	
- földvásárlással	73	29,6	-	18	34,6	-	46	33,8	-	9	15,3	-	-	-	
- bérelt terület növelésével	54	21,9	-	20	38,5	-	25	18,4	-	9	15,3	-	-	-	
- mindkettővel	120	48,6	-	14	26,9	-	65	47,8	-	41	69,5	-	-	-	
- mezőgazdasági alaptervekenység, feldolgozás	89	24,9	46,9	23	27,7	56,7	47	24,1	45,0	19	24,1	39,5	-	-	
- nem mezőgazdasági tevékenység indítása	5	1,4	28,0	2	2,4	35,0	2	1,0	20,0	1	1,3	30,0	-	-	
- egyéb	18	5,0	57,2	4	4,8	52,5	11	5,6	59,1	3	3,8	56,7	-	-	

Forrás: kérdőíves felmérés, 2005, AKI

A gazdaságvezetők kor-, nem és képzettség szerinti összetétele

Megnevezés	Vizsgált gazdaságokban		ebből:					
	száma, fő	aránya, %	kicsi		közepes		nagy	
			méretű gazdaságokban					
			száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %
Gazdaságvezetők összesen	359	100,0	115	32,0	179	49,9	65	18,1
- ebből: nő	32	8,9	11	9,6	17	9,5	4	6,2
férfi	327	91,1	104	90,4	162	90,5	61	93,8
Gazdaságvezetők korösszetétele								
- 35 év alatt	53	14,8	13	11,3	30	16,8	10	15,4
- 36-55 év között	201	56,0	56	48,7	108	60,3	37	56,9
- 56 év felett	105	29,2	46	40,0	41	22,9	18	27,7
Legmagasabb iskolai végzettség								
- alapfokú sincs	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
- alapfokú	67	18,7	26	22,6	36	20,1	5	7,7
- középfokú	189	52,6	70	60,9	93	52,0	26	40,0
- felsőfokú	103	28,7	19	16,5	50	27,9	34	52,3
Legmagasabb mezőgazdasági végzettség								
- nincs	19	5,3	13	11,3	6	3,4	0	0,0
- gyakorlat	109	30,4	42	36,5	51	28,5	16	24,6
- alapfok	42	11,7	14	12,2	25	14,0	3	4,6
- középfok	106	29,5	32	27,8	60	33,5	14	21,5
- felsőfok	83	23,1	14	12,2	37	20,7	32	49,2

Forrás: kérdőíves felmérés, 2005. AKI

A gazdaságméret növekedésével javul a gazdálkodók iskolai végzettség szerinti összetétele. A nagygazdaságok irányítóinak már csak 7,7%-a alapfokú végzettségű. Ebben a jellemzőben a két szélső gazdaságcsoport között háromszoros különbség figyelhető meg. Legtöbben érettségivel rendelkeznek, kivéve a nagy gazdaságokat, ahol a gazdálkodók több mint fele (52,3%-a) felsőfokú végzettségű.

A **szakirányú végzettség** összességében ennél rosszabb képet mutat. Korábbi vizsgálataink eredményeit igazolva ebben a mintában is jelentős (egyharmados) arányt képviselnek azok a gazdaságvezetők, akiknek mezőgazdasági képzettségük nincs, de (nem lebecsülendő) mezőgazdasági gyakorlattal rendelkeznek. A szakmai felkészültséget javítja az a tény, hogy a vizsgált gazdaságokban a gazdaságvezetők több mint fele közép- és felsőfokú mezőgazdasági képzettségű.

A **szakirányú képzettség** – egyes korosztályokat érintő hiányosságai ellenére – a mezőgazdasági termelést főfoglalkozásként végzők körében **javuló** tendenciát mutat. Ez többek között az utóbbi évtizedben lezajlott **generációváltás**, valamint a szakmai hozzáértést igénylő **árutermelés következménye** is. A nagy gazdaságok irányítóinak közel fele felsőfokú mezőgazdasági végzettséggel rendelkezik.

A következőkben a **családtagok foglalkoztatási jogviszony szerinti összetételét** vizsgáljuk, a gazdaságvezetők létszáma nélkül (23. táblázat). A vizsgált mintában közel 1000 fő családtag van, amely gazdaságonként, **családonként** átlagosan **2,6 főt** jelent. Valamennyi gazdaságcsoportra jellemző, hogy a **családtagok fele aktív kereső**, az inaktívak, eltartottak (zömmel gyermekek) aránya egyharmad, a nyugdíjasok pedig 15% körüli arányt képviselnek.

A aktív (munkavállalási) korú keresők **60-67%-a főfoglalkozásúként** dolgozik, legnagyobb arányban gazdaságon kívüli munkahelyen. Átlagosan valamivel több, mint **egyharmaduk** munkája **kötődik** teljes egészében **a gazdasághoz**.

A gazdaság méretétől függő eltartó-képességre utal, hogy a **kisebb gazdaságok családtagjainak 80%-a** más, döntően **nem mezőgazdasági munkahelyen** (is) dolgozik. A gazdaságon kívüli mezőgazdasági munkavégzés lehetősége nem számottevő. Legnehezebb elhelyezkedni az 1000 fő alatti településeken. A vizsgált gazdaságok (háztartások) családtagjai leginkább az 1000-5000 lelkes településeken találnak munkát (17. melléklet). A **részmunkaidős** munkavállalás a **családtagok 12-13%-ára** jellemző, helyszíne közel azonos arányban oszlik meg a saját gazdaság és más munkahelyek között. Kisegítő munkát legnagyobb arányban a nyugdíjas családtagok végeznek.

A gazdaságon kívül dolgozó családtagok összetételét a **munkavégzés helye szerint** is vizsgáltuk. A gazdaságon kívül foglalkoztatottak valamivel **több, mint fele lakóhelyén** (a gazdaság székhelyén) talált munkát. Jelentősnek mondható (38%) a település vonzáskörzetén, 30-50 kilométeres távolságon belül munkát vállalók, tehát a naponta ingázók aránya.

Családi munkaerő az egyéni gazdaságokban

Megnevezés	A családtagok		ebből:					
	száma, fő	aránya, %	kicsi		közepes		nagy	
			száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %		száma, fő
Családtagok összesen	936	100,0	266	100,0	492	100,0	178	100,0
- aktív kereső	485	51,8	136	51,1	259	52,6	90	50,6
- munkanélküli	10	1,1	3	1,1	7	1,4	0	0,0
- nyugdíjas	150	16,0	54	20,3	75	15,2	21	11,8
- egyéb inaktív	291	31,1	73	27,4	151	30,7	67	37,6
A családtagok összetétele munkavégzés és munkahely szerint								
Főfoglalkozásúként dolgozik	399	62,2	111	60,0	212	61,6	76	67,9
- a gazdaságban	150	37,6	21	18,9	96	45,3	33	43,4
- más mezőgazdasági munkahelyen	18	4,5	6	5,4	3	1,4	9	11,8
- nem mezőgazdasági munkahelyen	231	57,9	84	75,7	113	53,3	34	44,7
Részmunkaidőben dolgozik	86	13,4	25	13,5	47	13,7	14	12,5
- a gazdaságban dolgozik	31	36,0	8	32,0	14	29,8	9	64,3
- mezőgazdasági munkát másol is végez	25	29,1	7	28,0	16	34,0	2	14,3
- a gazdaságban is, nem mezőgazdasági munkahelyen is dolgozik	30	34,9	10	40,0	17	36,2	3	21,4
Kiegészítő munkát végez a gazdaságban	156	24,3	49	26,5	85	24,7	22	19,6
- nyugdíjas családtag	100	64,1	36	73,5	50	58,8	14	63,6
- egyéb eltartott	56	35,9	13	26,5	35	41,2	8	36,4

Forrás: kérdőíves felmérés, 2005. AKI

A település vonzáskörzetén kívül a családtagok 10%-a dolgozik. A települések nagyságától, lélekszámától függően szembevető különbségek vannak a munkavállalás helyét, lehetőségét illetően. A település lélekszámával fordítottan arányos a helyi munkavállalás lehetősége. A **kistelepülésekről** a mintában szereplő **családtagok 70%-a más településre jár dolgozni**. A nagyobb helységeken ennek ellenkezője figyelhető meg, a családtagok az előbbivel azonos arányban tudnak lakóhelyükön munkát vállalni. Ezek a különbségek megerősítik a korábbi tapasztalatokat a kistelepülések eltartó-képességének labilitásáról, szűküléséről. Ebben a folyamatban vizsgálatunk szerint a mezőgazdasági tevékenység sem tud előrevívó, mérséklő szerepet vállalni.

A vizsgált gazdaságokban dolgozó családtagok létszáma a minta 81-86%-ában nem változott az utóbbi öt év alatt. Növekedést átlagosan 10%-uk jelzett, de a munkaerő-lekötés bővülése a közepes, és a nagy méretű gazdaságokban ennél gyakoribb volt. Létszámcsökkenésre legnagyobb arányban a kis méretű gazdaságok kényszerültek (24. táblázat).

24. táblázat

A gazdaságok munkaerejének változása

Megnevezés	Vizsgált gazdaságok		ebből:					
			kicsi		közepes		nagy	
	száma	aránya %	méretű gazdaságok					
			száma	aránya, %	száma	aránya, %	száma	aránya, %
Családi munkaerő létszámváltozása	359	100,0	115	100,0	179	100,0	65	100,0
- növekedett	35	9,7	5	4,3	22	12,3	8	12,3
- csökkent	26	7,2	11	9,6	11	6,1	4	6,2
- nem változott	298	83,0	99	86,1	146	81,6	53	81,5
Külső munkaerő foglalkoztatása	359	100,0	115	100,0	179	100,0	65	100,0
- állandó alkalmazott	36	10,0	4	3,5	13	7,3	19	29,2
- időszakos munkavállaló	142	39,6	34	29,6	90	50,3	18	27,7
- mindkettő	29	8,1	0	0,0	9	5,0	20	30,8
- egyik sem	152	42,3	77	67,0	67	37,4	8	12,3

Forrás: kérdőíves felmérés, 2005. AKI

Az eltartó-képességre a külső munkavállalók alkalmazásának aránya is utal. **Állandó alkalmazottja** a vizsgált **gazdaságok 10%-ának** van, a nagy méretű gazdaságok esetében ez az arány megközelíti a 30%-ot. Az **időszakos munkavállalók** tényleges szükséglethez jobban igazodó (és adót kímélő) foglalkoztatása a **gazdaságok 40%-ában** fordul elő, legmagasabb arányú a közepes méretű gazdaságokban. A **nagy méretű gazdaságok** munkaerő-gazdálkodására – a családtagok mellett – az **állandó és az időszakos foglalkoztatás kombinálása** jellemző. A kisgazdaságok kétharmada (67%), a közepes méretűeknek pedig 37,4%-a egyáltalán nem foglalkoztat külső munkaerőt.

A felmérés során tájékozódunk a vizsgált gazdaságok jövőjének, továbbvitelének lehetőségeiről is (25. táblázat). Az egész mintát tekintve a gazdaságok 61%-a látja biztosítottnak a gazdaság, a gazdálkodás továbbvitelét. Ennek megítélése a gazdaságok méretétől függően jelentős eltérést mutat. A kis méretű gazdaságok többsége (62%-a) nem

lát lehetőséget (garanciát) a gazdaság távlati működtetésére. A gazdálkodók bizakodása a gazdaság méretének növekedésével erősödik, a nagy gazdaságok több mint 70%-a a gazdaság fennmaradását jelezte.

A lehetséges utódok között jelentős arányban (30-31%) a gazdaságban jelenleg is dolgozó családtagot jelölték meg, de – a nagy gazdaságok kivételével – legalább ennyien még nem tudtak nyilatkozni a gazdaságot majdan átvevő személyről. A fiatalítás miatt biztató, hogy a minta egészéből minden ötödik gazdaságvezető számít arra, hogy majd mezőgazdasági szakképzettséget szerző családtag veszi át tőle a birtokot. Az adott válaszok arányából kitűnik, hogy az ilyen jellegű váltás szándéka a nagyméretű gazdaságokban a legerősebb. A gazdaság eladásának határozott szándékát nagyon kevés gazdaságvezető említette. A válaszokból tehát egyrészt a családon belüli megoldás, másrészt a bizonytalanság rajzolódik ki legerőteljesebben.

25. táblázat

A gazdaság továbbvitelének lehetőségei

Megnevezés	Vizsgált gazdaságok		ebből:					
			kicsi		közepes		nagy	
	száma	aránya, %	méretű gazdaságok					
száma			aránya, %	száma	aránya, %	száma	aránya, %	
A gazdaság továbbvitelére biztosított-e								
- nem	140	39,0	71	61,7	51	28,5	18	27,7
- igen	219	61,0	44	38,3	128	71,5	47	72,3
A lehetséges átvevő személye								
- a gazdaságban dolgozó családtag	68	31,1	14	31,8	39	30,5	15	31,9
- máshol dolgozó családtag	29	13,2	9	20,5	14	10,9	6	12,8
- mg.-i végzettséget szerző családtag	47	21,5	5	11,4	27	21,1	15	31,9
- külső vállalkozó (adás-vétel)	1	0,5	0	0,0	0	0,0	1	2,1
- még nem ítéltető meg	66	30,1	13	29,5	45	35,2	8	17,0
- egyéb megoldás	8	3,7	3	6,8	3	2,3	2	4,3

Forrás: kérdőíves felmérés, 2005. AKI

3.3.3. A családi jövedelemforrás és felhasználás szerinti összetétele

Felmérésünkben a jövedelemmel kapcsolatos kérdéseket áttételesen, konkrét összegeket, részleteket megkerülő módon tettük fel. Választ kerestünk a gazdaságból, illetve más forrásból származó jövedelem arányára és összetételére.

A vizsgált gazdaságok 81%-ában – az ökonomiai mérettől függetlenül – a családi jövedelem két forrásból származik (26. táblázat).

26. táblázat

A család jövedelmének forrás és tevékenység szerinti szerkezete

Megnevezés	Vizsgált gazdaságokban						Méretkategóriák								
	a válaszok			jövedelem-hányad, %			kicsi			közepes			nagy		
	száma	aránya, %	jövedelem-hányad, %	válaszok száma	aránya, %	jövedelem-hányad, %	válaszok száma	aránya, %	jövedelem-hányad, %	válaszok száma	aránya, %	jövedelem-hányad, %	válaszok száma	aránya, %	jövedelem-hányad, %
A családi jövedelem															
- a gazdaságból	64	17,8	-	4	3,5	-	39	21,8	-	21	32,3	-	-	-	-
- a gazdaságok kívülről	3	0,8	-	1	0,9	-	2	1,1	-	0	0,0	-	-	-	-
- mindkét forrásból	292	81,3	-	110	95,7	-	138	77,1	-	44	67,7	-	-	-	-
- a gazdaságból			60,9			48,9						65,1			77,6
- a gazdaságok kívülről			39,1			51,1						34,9			22,4
A gazdaságból származó jövedelem															
- mezőgazdasági alaptervekenységből	351	48,2	60,7	111	49,1	60,6	176	47,7	62,6	64	48,1	55,7			
- alaptervekenységen kívüli tevékenységből	40	5,5	20,3	6	2,7	28,5	25	6,8	20,2	9	6,8	15,0			
- földalapú támogatásból	325	44,6	41,1	104	46,0	42,8	164	44,4	37,3	57	42,9	48,8			
- berleti díjból (föld, gép, egyéb)	12	1,6	11,9	5	2,2	10,6	4	1,1	16,8	3	2,3	7,7			
A gazdaságon kívüli jövedelem forrásai															
- munkabér	195	48,6	86,0	73	48,7	83,7	93	48,9	86,8	29	47,5	89,1			
- nyugdíj	129	32,2	68,4	51	34,0	69,4	57	30,0	69,4	21	34,4	63,6			
- szociális juttatás, ellátás	53	13,2	43,6	18	12,0	40,0	28	14,7	42,9	7	11,5	55,7			
- egyéb forrás	24	6,0	62,3	8	5,3	66,3	12	6,3	64,4	4	6,6	47,8			

Forrás: kérdőíves felmérés, 2005. AKI

A kettős jövedelemforrást megjelölő gazdaságok aránya a **nagyobb gazdaságok** felé haladva mérséklődik, de a megélhetést kétharmaduk még itt is két forrásra alapozza. Az is igaz, hogy ebben a gazdaságcsoportban a **legmagasabb (32,3%) a kizárólag mezőgazdasági tevékenységből élők aránya**.

A **minta átlagában** a családi jövedelmek **60:40%-os arányban** származnak a **gazdaságból**, illetve a **gazdaságon kívülről**. A gazdaságon kívüli jövedelem „jelentősége” a gazdaságmérettel fordítottan arányos. A nagy gazdaságok családi jövedelmének csak valamivel több, mint egyötöde származik külső forrásból, a kis gazdaságokat pedig az 50-50%-os megoszlás jellemzi.

A gazdaságból származó jövedelem forrásaként a válaszadók közel azonos aránya jelölte meg a **mezőgazdasági alaptevékenység realizált jövedelmét** (48,2%), illetve a különböző jogcímű **támogatásokat** (41,1%). A gazdaságból származó jövedelem (bevétel) összetételéből az is kiderül, hogy **az alaptevékenység realizált (átlagosan 60%-os részesedésű) eredményétől nem sokkal marad el a támogatások részesedése**. Sőt előfordultak olyan gazdaságok is, ahol a támogatásokból származó bevétel meghaladta a termelés jövedelmhányadát. A gazdaságok bérleti díjból, szolgáltatásból származó jövedelemrésze nem számottevő.

A gazdaságon kívüli jövedelem két legjelentősebb, leggyakoribb forrásának a munkabér, valamint a nyugdíj tekinthető. A szociális juttatások a gazdaságok 10-13%-ában járulnak hozzá a családi jövedelemhez.

A családok jövedelemhelyzetére – saját minősítésük alapján – az életszín-vonaluk megítéléséből próbáltunk következtetni (27. táblázat). A válaszokból egyértelműen kitűnik, hogy a mintában szereplő árutermelő gazdaságok többségében nincsenek alapvető megélhetési gondok. A gazdaságok legnagyobb része a megélhetést biztonságosnak tartja, viszont igen szerény megtakarításra képes. A kisméretű gazdaságok egyharmadában az alapvető szükségletek biztosíthatók a család jövedelmében, de a nagyobb kiadások már gondot jelentenek. A többi gazdaságcsoportban ilyen problémát lényegesen kevesebben említettek. A nagyobb méretű gazdaságok stabil eltartó-képességét tükrözi, hogy közel kétharmadukban lehetőség van tartalékolásra, az életminőség javítására, és jut pénz a gazdaság fejlesztésére is. Összességében ez a kép az árutermelő gazdaságok eltartó-képességét tekintve – különösen a társadalmi átlaghoz mérten – igen kedvezőnek ítéltető, hiszen a vizsgált sokaság mindössze 1%-a küzd napi megélhetési gondokkal.

A jövedelem-felhasználás terén (az utóbbi három év átlagában) legtöbben a gazdaságfejlesztés és a személyes (családi) fogyasztás javításának kombinált, arányos megvalósítását tekintették (tekintik) fontosnak. Ez a válasz, legnagyobb arányt képviselve, mindhárom gazdaságcsoportra jellemző. A nagyobb gazdaságok közel egyharmada a jövedelem-felhasználás előbbi, kombinált változata mellett igen fontosnak tekinti a gazdaság fejlesztését, miközben a kis gazdaságok ennél valamivel nagyobb hányada a gazdaság szinten tartását tudja csak megvalósítani.

27. táblázat

A vizsgált családok (gazdaságok) megélhetési színvonalának minősítése

Megnevezés	Vizsgált gazdaságokban		ebből:					
	a válaszok száma	aránya, %	kicsi		közepes		nagy	
			száma	aránya, %	száma	aránya, %	száma	aránya, %
A család megélhetési színvonala								
- a család napi megélhetési (élelmiszer, gyógyszerellátás, rezsi kifizetés) gondokkal küzd	4	1,1	3	2,6	1	0,6	0	0,0
- az alapvető szükségletek fedezete megoldott, de a nagyobb kiadások gondot jelentenek	77	21,4	41	35,7	33	18,4	3	4,6
- a család megélhetése biztonságos, de a megtakarítás mértéke szerény	156	43,5	54	47,0	80	44,7	22	33,8
- a család jövedelme fedezetet nyújt megtakarításra és az életminőség javítására is (pihenés, gyermekek taníttatása, üdültetése stb.)	75	20,9	15	13,0	41	22,9	19	29,2
- a jövedelem fedezetet nyújt a gazdaság fejlesztésére is	47	13,1	2	1,7	24	13,4	21	32,3
A jövedelem felhasználás céljai								
- a gazdaság fejlesztése	61	16,6	9	7,5	29	15,8	23	35,9
- a gazdaság fenntartása	86	23,4	48	40,0	35	19,1	3	4,7
- a személyes (családi) fogyasztás javítása	19	5,2	13	10,8	6	3,3	0	0,0
- a fenti célok arányos érvényesítése	201	54,8	50	41,7	113	61,7	38	59,4
A gazdaság fejlesztéséhez vett-e fel bankhitelt								
- igen	187	53,0	28	24,8	104	59,1	55	85,9
- nem	166	47,0	85	75,2	72	40,9	9	14,1

Forrás: kérdőíves felmérés, 2005. AKI

A gazdálkodás fejlesztéséhez az összes megkérdezett több mint fele (53%-a) bankhitelt vett igénybe. A gazdálkodás biztonságának, a hitel fedezetének erősödése jut kifejezésre abban, hogy a gazdaságméret növekedésével bővül a hitelből (is) gazdálkodók aránya. A felmérés időpontjában a kisgazdaságok 25%-ának volt hitelállománya, a nagy gazdaságokban ez az arány elérte a 86%-ot.

A **realizált jövedelem felhasználásának szándékai** között közel azonos súllyal szerepel a gazdaság fenntartása, fejlesztése, illetve a személyes fogyasztás bővítése (18. melléklet). Az első célkitűzés – tehát a **fejlesztés** – valamennyi gazdaságcsoportban valamivel erősebb a többi célkitűzésnél és **leghatározottabban** (mondhatnánk a személyes fogyasztás rovására) a **nagy méretű gazdaságokban** jelenik meg. Ezekben a válaszokban nyilván szerepet játszik a három gazdaságméret különböző fejlettségi színvonala, a megvalósítandó (megvalósítható) célok eltérő sorrendje és fontossága. A gazdaságok – vélhetően az elérhető jövedelmezőség miatt – nem túl nagy jelentőséget tulajdonítanak a későbbi gazdaságfejlesztést szolgáló tartalékolásnak, nyilván szerepet játszik ebben a mobilizálható pénzeszközök mielőbbi befektetési, üzemviteli kényszere.

Az egyéni gazdálkodás (de általában az egész magánszféra) lényeges, de eléggé homályba vesző területe a **szociális biztonság megteremtése**, az adó- és járulékfizetés fegyelme. Erre a kérdésre igyekeztünk választ kapni, amelynek értékelését a 28. táblázat tartalmazza.

A mezőgazdaságban dolgozók megélhetése, szociális helyzete, már csak a jelentős jövedelem diszparitás miatt is, kedvezőtlenebb a többi nemzetgazdasági ághoz képest. Alapvető probléma (amely természetesen egyéb területeken is jelen van), hogy a vidéken élők, köztük a mezőgazdaságból kikerülők járulékfizetés híján nem tudják megszerezni nyugellátási, társadalombiztosítási jogosultságukat.

Ennél az általánosan jellemző képnél kedvezőbbnek látszik a vizsgált árutermelő gazdaságok helyzete. Döntő többségük (82,3%-uk) biztosítani tudja a későbbi ellátások fedezetét, viszonylag kis hányaduk (10-17%) ezt csak részben tartja elérhetőnek. Legtöbben a kis és a közepes méretű gazdaságokban küzdenek ezzel a problémával. Információink szerint az őstermelők körében elterjedt, hogy a minimálbér 11%-ának befizetésével jogosultságot szereznek az egészségügyi ellátásra, nyugdíjjogosultságukat viszont nem tudják „finanszírozni”.

A **járulékfizetés alapja a gazdaságok többségében (92%-ában) a mindenkori minimálbér**. A nagy méretű gazdaságok közel egynegyede ennél magasabb összeg utáni járulékfizetést tud vállalni.

Annak ellenére, hogy a válaszadók többsége biztosítani tudja nyugdíjellátásának fedezetét, úgy vélik, hogy **időskori megélhetésüket** ezekből a befizetésekből egyáltalán nem (47,7%), vagy csak **nagyon szerény mértékben** (49,2%) **tudják megalapozni**. A nagyobb gazdaságok erre a kérdésre adott, zömmel pesszimista válaszai tehát ellentmondanak a szociális biztonság megteremtéséről alkotott előbbi véleményüknek. Vélhetően arról van szó, hogy jobb anyagi helyzetük ellenére is inkább az adó- és járulékfizetést kímélő megoldásokat részesítik előnyben. **Időskori megélhetésük háttérének inkább a gazdaságot, mint a szabad rendelkezésű vagyont tekintik.**

A legutóbbi másfél évtized feszítő problémája a nyugdíjjogosultság megszerzhetőségének bizonytalansága, az elérhető nyugdíj rendkívül alacsony összege, amely a tartós munkanélküliségre, a járulékfizetés (teljes vagy szakaszos) elmaradására vezethető

vissza. A vizsgált gazdaságok többségében (80-97%) a válaszadók nyugellátás nélkül maradó családtagot nem jeleztek. A kis és a közepes gazdaságok egyötödében, illetve egytizedében viszont számolnak ezzel a problémával.

28. táblázat

A gazdaságok által realizált jövedelem és a szociális biztonság összefüggései

Megnevezés	Vizsgált gazdaságok*		ebből:					
	száma	aránya, %	kicsi		közepes		nagy	
			méretű gazdaságok					
			száma	aránya, %	száma	aránya, %	száma	aránya, %
Biztosított-e a társadalom- és nyugdíjbiztosítás fedezete?								
- nem	18	6,6	10	16,1	8	5,4	0	0,0
- igen	223	82,3	41	66,1	124	83,2	58	96,7
- igen, de csak részben	30	11,1	11	17,7	17	11,4	2	3,3
A járulékfizetés alapja								
- a mindenkori minimálbér	231	92,4	50	98,0	135	97,1	46	76,7
- ennél magasabb összeg	19	7,6	1	2,0	4	2,9	14	23,3
Megalapozható-e az időskori megélhetés								
- egyáltalán nem	126	47,7	28	50,0	67	45,3	31	51,7
- szerény mértékben	130	49,2	28	50,0	78	52,7	24	40,0
- viszonylag biztonságosan	8	3,0	0	0,0	3	2,0	5	8,3
Van-e (lesz-e) a családban nyugdíjra nem jogosult személy?								
- igen	38	12,1	19	20,9	17	10,6	2	3,2
- nem	276	87,9	72	79,1	144	89,4	60	96,8

* Az adott kérdésre válaszoló gazdaságok számának figyelembevételével

Forrás: kérdőíves felmérés, 2005. AKI

A gazdaságok jövedelemtermelő- és eltartó-képességét a termelési-tevékenységi szerkezet bővítése biztonságosabbá, kiegyensúlyozottabbá teszi. Ennek ellenére a vizsgált **gazdaságoknak** mindössze **16%-a** (56 gazdaság) foglalkozott mezőgazdaságon kívüli tevékenységgel (29. táblázat). A tevékenység **diverzifikáció leginkább a közepes méretű gazdaságokra jellemző**. A diverzifikált gazdaságokban legnépszerűbb (78%-ukban) a mezőgazdasági (gépi-műszaki, kereskedelmi) szolgáltatás. Szolgáltatást jellemzően a nagyobb gazdaságok (92%-ban) nyújtanak, amely jó műszaki felszereltségre, kapacitásfeleslegre utal. A szolgáltatást követően a termékfeldolgozás a legelterjedtebb (a válaszadók 15%-ában), amelyre inkább a kis méretű gazdaságok vállalkoznak. Vendégfogadással, turizmussal kevesen foglalkoznak, kézművesség nem fordult elő a mintában.

A tevékenység diverzifikáció főbb területei

Megnevezés	A diverzifikált tevékenységek aránya*, %			
	az összes gazdaságban	kicsi	közepes	nagy
		méretű gazdaságcsoportokban		
Előforduló nem mezőgazdasági tevékenységek				
- terméfeldolgozás	15,3	27,3	17,1	0,0
- mezőgazdasági szolgáltatás (gépi-műszaki, kereskedelmi)	78,0	63,6	77,1	92,3
- falusi turizmus, vendégfogadás	3,4	9,1	2,9	0,0
- kézművesség	0,0	0,0	0,0	0,0
- egyéb	3,4	0,0	2,9	7,7
A fenti tevékenységek jövedelem-kiegészítésen túli előnyei				
- a családi munkaerő egyenletesebb foglalkoztatása	14,3	0,0	17,9	14,3
- a jövedelem biztonság, kiegyenlítettség javulása	38,5	42,9	39,3	33,3
- a meglévő kapacitások jobb kihasználása	47,3	57,1	42,9	52,4
- egyéb	0,0	0,0	0,0	0,0
A fenti tevékenységek valamelyikét végző gazdaságok száma	56	11	33	12

*A válaszok száma = 100%

Forrás: kérdőíves felmérés, 2005. AKI

A tevékenység-diverzifikáció előnyeit a gazdálkodók a **meglévő kapacitások jobb kihasználásában**, a jövedelem biztonság, a pénzügyi stabilitás javulásában látják. A családi **munkaerő egyenletesebb foglalkoztatását** a tevékenység bővítés véleményük szerint **nem befolyásolja lényegesen**. A tevékenység-diverzifikáció vizsgált megyék szerinti jellemzőit a 19. mellékletben közöljük, amelyek a szolgáltatások fölényét (Jász-Nagykun-Szolnok megyében szinte kizárólagosságát) mutatják.

3.3.4. Fejlesztési lehetőségek, szándékok

A fejlesztési szándékok alapján megállapítható, hogy a **gazdálkodók** válaszai **nem túl bizakodóak**. **Kétharmaduk** a gazdaság **szinten tartását** tűzte ki célul, közel egytizedük pedig a gazdálkodás szűkítését tervezi. **Minden ötödik** gazdaság **lát lehetőséget a fejlesztésre**, amely legerőteljesebben a nagy méretű gazdaságokban figyelhető meg (30. táblázat).

Az **alaptevékenység** jelenlegi **szerkezetének módosítása sem** foglalkoztatja túlzottan a gazdálkodókat. A gazdaság méretétől függetlenül a gazdálkodók háromnegyede, tehát még a nagy gazdaságok sem tervezik a termelési szerkezet átalakítását. Ebben a „mozdulatlanságban” nyilvánvalóan szerepet játszik a kialakított eszközállomány, a kiépített értékesítési csatornák konzerváló hatása, valamint a szerkezetváltás igen magas tőkeigénye is. A szerkezetbővítés szándéka a közepes méretű gazdaságokban a legerőteljesebb, minden ötödik gazdaság tervezi a szerkezet módosítását.

A gazdálkodás fejlesztésének szándékai

Megnevezés	Vizsgált gazdaságok		ebből:					
	száma	aránya, %	kicsi		közepes		nagy	
			méretű gazdaságcsoportokban					
			száma	aránya, %	száma	aránya, %	száma	aránya, %
A gazdasági méret változtatási szándéka								
- szinttartás	234	65,2	79	68,7	119	66,5	36	55,4
- csökkentés	32	8,9	16	13,9	10	5,6	6	9,2
- növelés	93	25,9	20	17,4	50	27,9	23	35,4
Az alaptevékenység szerkezetének változtatása								
- nem tervez változtatást	271	75,5	87	75,7	133	74,3	51	78,5
- szűkíti	38	10,6	22	19,1	11	6,1	5	7,7
- bővíti	50	13,9	6	5,2	35	19,6	9	13,8
A tevékenységbővítés ágazatcsoportjai								
- jól gépesíthető ágazatok	25	50,0	3	50,0	18	51,4	4	44,4
- munkaintenzív ágazatok	11	22,0	1	16,7	9	25,7	1	11,1
- mindkettő	14	28,0	2	33,3	8	22,9	4	44,4

Forrás: kérdőíves felmérés, 2005. AKI

A szerkezet bővítését tervező **gazdaságok fele a jól gépesíthető ágazatok** fejlesztését részesíti előnyben. A munkaerő-lekötést növelő élőlomunka-igényes ágazatok indítására ennél lényegesen kevesebben (22%) gondoltak, az ilyen irányú változtatás szándéka a közepes méretű gazdaságokban a leghatározottabb.

A fenti értékelés ellenére az adott válaszokból **kitűnik a munkaintenzitásban eltérő két ágazatcsoport kombinált fejlesztésének igénye** is, de elsődlegesnek biztossággal a jól gépesíthető kultúrák tekinthetők.

A fejlesztés lehetőségei között az unió agrár- és vidékfejlesztési politikája miatt is egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a mezőgazdasághoz kapcsolható, vagy mezőgazdasági termeléstől függetleníthető tevékenységek, amelyek jelentős szerepet tölthetnek be a vidéki népesség megtartásában, megélhetésében. A **gazdálkodók többsége** (85%-a) a **tevékenység diverzifikáció ösztönzését** és támogatását általában helyesnek, **előremutatónak tartja** (31. táblázat).

A tevékenység diverzifikáció megítélése

Megnevezés	Vizsgált gazdaságok		ebből:					
	száma	aránya, %	kicsi		közepes		nagy	
			méretű gazdaságcsoportokban					
			száma	aránya, %	száma	aránya, %	száma	aránya, %
Egyetért-e az unió vidékfejlesztési diverzifikációs törekvéseivel								
- igen	301	84,3	96	83,5	149	84,2	56	86,2
- nem	56	15,7	19	16,5	28	15,8	9	13,8
Gazdaságában lát-e lehetőséget a diverzifikációra								
- igen	33	9,2	10	8,7	14	7,8	9	13,8
- nem	326	90,8	105	91,3	165	92,2	56	86,2
Amennyiben nem, melyek a fontosabb korlátozó tényezők								
- információhiány		10,2		8,2		11,9		8,3
- a szakértelem hiánya		13,6		11,9		14,3		14,7
- tőkehiány		24,6		26,7		25,1		18,3
- hiányos infrastruktúra		10,9		11,1		11,2		9,2
- megfelelő kereslet hiánya		27,6		27,2		28,2		26,6
- egyéb		13,0		14,8		9,3		22,9

Forrás: kérdőíves felmérés, 2005. AKI

Arra a kérdésre viszont, hogy saját gazdaságában lát-e erre lehetőséget a gazdálkodók nagyobb hányada (90%-a) nemmel válaszolt. A kérdés általános és konkrét megítélésének különbsége a mezőgazdasági termelést elsődlegesnek tartó szemléletre, a lehetőségekkel kapcsolatos információk, kapcsolatok és nem utolsó sorban a tőkehiányra vezethetők vissza.

A diverzifikációt saját gazdaságában is vállaló „kisebbség” a következő tevékenységeket említette lehetőségként: falusi turizmus, tájfenntartás, környezetgazdálkodás, öko-gazdálkodás, őshonos állatfajták tenyésztése, energianövény termesztése.

3.3.5. A gazdaságok külső kapcsolatai

Az egyéni gazdaságok elszigetelt termelése, az ebből adódó gondok a rendszerváltás óta napirenden lévő, lassan oldódó probléma. Az okok boncolgatása nélkül, tény, hogy az általunk vizsgált kis méretű gazdaságokban – holott éppen itt lenne szükség leginkább a különféle szerveződésekre – igen **csekély szándék mutatkozik a termelői együttműködésre**. Háromnegyedük nem tagja semmilyen szerveződésnek, szövetkezésnek. A gazdaság méret növekedésével az arány jelentősen módosul, hiszen a **nagygazdaságok többsége** valamilyen **együttműködés tagjaként** gazdálkodik. Különösen magas ez az arány a zöldségtermelő Csongrád megyében, de hasonló a helyzet Győr-Moson-Sopron megyében is (20. melléklet). Az együttműködésben résztvevő gazdaságok leggyakrabban TÉSZ, BÉSZ, termelői csoport, magtár szövetkezet és különféle terméktanácsok tagjai.

A felmérésben tájékozódunk a gazdálkodók termelői **együttműködések előnyeit, hátrányait** minősítő véleményéről is (32. táblázat).

32. táblázat

A termelői együttműködések előnyei és korlátai

Megnevezés	A válaszok megoszlása, %			
	A vizsgált gazdaságokban	kicsi	közepes	nagy
		mértékű gazdaságcsoportokban		
A termelői együttműködés előnyei				
- nincs semmilyen előnye	11,0	31,0	8,2	7,8
- a közös beszerzésből adódó előnyök	18,3	16,7	17,5	20,6
- a közös értékesítésből származó előnyök	33,0	21,4	36,6	31,4
- beszerzési, értékesítési biztonság	25,4	21,4	25,1	27,5
- a termelést orientáló szaktanácsadás	10,7	7,1	11,5	10,8
- egyéb előny	1,5	2,4	1,1	2,0
Az együttműködések korlátozó tényezői				
- Nincsenek megfelelő ismeretei erről a lehetőségről	7,3	7,9	7,4	3,8
- Környezetében nem tud megfelelő szerveződésről	35,2	36,5	36,4	23,1
- Nem bízik a szövetkezésben	17,9	19,0	15,7	23,1
- Be szeretett volna lépni, de nem vették be	0,4	0,8	0,0	0,0
- Nincs szüksége rá, beszerzési-értékesítési kapcsolatokkal rendelkezik	39,2	35,7	40,5	50,0

Forrás: kérdőíves felmérés, 2005. AKI

A termelői együttműködések előnyeit a legtöbb gazdaság **a közös beszerzés és értékesítés biztonságában** és az **input, output termékek kedvezőbb árában** látja. Ezt a véleményt a kérdésre adott válaszok 76,7%-a tükrözi. A válaszok egytizede a termelést orientáló, a szakszerűséget segítő **szaktanácsadást** tekinti fontosnak. Ugyanilyen arányt képviselnek azok a válaszok, melyek szerint egyáltalán nem tapasztalják az együttműködések előnyeit. Közülük legtöbb a kisméretű gazdaság.

A felmérés során tájékozódunk az uniós pályázati lehetőségek megítéléséről, a folyamat minősítéséről is (33. táblázat). Az uniós pályázatok nyújtotta lehetőségektől a vizsgált **gazdaságok** közel **háromnegyede** a gazdálkodás feltételeinek, eredményeinek **javulását várja**. Az „óvatosabbak” (10-23%) még nem tudják megítélni a pályázatok, támogatások hatását, a szkeptikus válaszadók aránya pedig 10%-ra tehető.

Pályázatot az elmúlt öt évben a gazdaságok fele (a nagy gazdaságok 86,2%-a) nyújtott be. A válaszokból az is látszik, hogy a pályázatok döntő többsége sikeres volt.

Az uniós pályázati lehetőségek megítélése

Megnevezés	Vizsgált gazdaságok		ebből:					
	száma	aránya, %	kicsi		közepes		nagy	
			méretű gazdaságokban					
	száma	aránya, %	száma	aránya, %	száma	aránya, %	száma	aránya, %
Véleménye szerint az uniós támogatások javítják-e a gazdálkodást								
- igen	260	72,4	73	63,5	136	76,0	51	78,5
- nem	36	10,0	16	13,9	13	7,3	7	10,8
- még nem ítéltető meg	63	17,5	26	22,6	30	16,8	7	10,8
Az elmúlt öt évben nyújtott-e be pályázatot								
- igen	182	50,7	26	22,6	100	55,9	56	86,2
- nem	177	49,3	89	77,4	79	44,1	9	13,8
Amennyiben igen, sikeres volt-e								
- igen	156	84,8	17	60,7	89	89,0	50	89,3
- nem	28	15,2	11	39,3	11	11,0	6	10,7
Ha nem pályázott sorolja fel indokait								
- nem volt rá szüksége		19,4		18,8		19,5		26,7
- nem tudott a lehetőségről		6,7		5,7		7,1		13,3
- nem volt megfelelő felkészültsége a pályázatíráshoz		15,7		16,5		14,9		13,3
- nem kapott külső segítséget a pályázatíráshoz		9,9		9,1		9,7		20,0
- nem látta biztosítottnak a szükséges önerőt		28,7		28,4		31,2		6,7
- eleve reménytelennek tartotta a pályázat sikerét		11,3		13,6		8,4		13,3
- idegenkedik a pályázati eljárástól		2,6		2,8		2,6		0,0
- egyéb		5,8		5,1		6,5		6,7

Forrás: kérdőíves felmérés, 2005. AKI

A pályázatok lehetőségével nem élő gazdálkodók legnagyobb hányada **nem tudta biztosítani** a szükséges önerőt. Arányaiban jelentősnek mondhatók azok a gazdálkodók, akik a pályázattal igénybe vehető forrásokat nem tartották szükségesnek (így nyilatkozott a nagy gazdaságok 26,7%-a). Figyelmet érdemelnek azok a vélemények is, amelyek a pályázatíráshoz **szükséges ismeretek**, illetve az elérhető segítség **hiányáról**, az akadozó tájékoztatásról, a **pályázat** szokatlan, sokaknak **idegen folyamatáról** szóltak.

Összefoglalás

Bő másfél évtizeddel a mezőgazdaság gyökeres átalakulása után még mindig aktuális kérdés, hogy az agrárágazat – a kiváló termőhelyi adottságok, valamint a jelentős teljesítménycsökkenés kettősségét is figyelembe véve – milyen szerepet tölt (tölthet) be és vállalhat a vidéki népesség megtartásában, a vidék fenntartható fejlődésében. Még napjainkban sincs pontos, tényekkel igazolt válasz arra, hogy a vidéken élők közül hányan alapozzák megélhetésüket a mezőgazdasági termelésre, a lakosság mekkora hányada tekinti ezt a tevékenységet kiegészítő jövedelemforrásnak, a vidéki életforma részének, és hányan vannak azok akiknek – más lehetőség híján – az alapvető élelmiszer szükséglet megtermelésével a mezőgazdaság jelenti a megélhetés szinte egyetlen, igen szerény és többnyire kényszerűségből vállalt forrását. A mezőgazdaságban egyre meghatározóbb egyéni gazdaságok jellemzőiről, összetételéről, eltartó- és jövedelemtermelő-képességéről több pontatlan, különböző érdekek által motivált értelmezés, információ van „forgalomban”. A tisztánlátás, az agrár-, és vidékpolitikai döntések megalapozása, az uniós vidékfejlesztési források hatékony felhasználása érdekében az egyéni gazdaságok valós helyzetképének felvázolása és széleskörű megismertetése rendkívül időszerű és fontos feladat.

Ehhez kíván hozzájárulni a jelen kutatás is, amelynek célja, az összetételükben nagyon heterogén egyéni gazdaságok eltartó- és jövedelemtermelő-képességét befolyásoló tényezők vizsgálata, a gazdaság-, a birtokszerkezet és a megélhetés összefüggéseinek feltárása, elemzése.

A kutatás középpontjában tehát az egyéni gazdaságok **eltartó-képessége áll**, amelyet alapvetően két oldalról, de több szempontból közelítettünk meg. Elsőként az eltartó-képesség számszerűsíthető elemeit (gazdaságméret, termelési erőforrások, gazdálkodási cél, termelési szerkezet, gazdasági teljesítmény, realizált bruttó jövedelem) vizsgáltuk. Majd ehhez kapcsolódóan, a vizsgálat eredményei alapján kísérletet tettünk a piaci versenyben perspektivikusan résztvevő, valamint az árutermelésből kimaradó gazdaságok és a hozzájuk tartozó családi munkaerő számának becslésére, a különféle „szerepkört” betöltő gazdaságcsoportok elkülönítésére is. Az eltartó-képességet másik oldalról, az egzaktan nem mérhető, változó összetételű és erősségű, objektív és szubjektív tényezők alapján elemeztük. Ezek a tényezők **termelés körülményeit, a gazdálkodásban résztvevők szándékait, céljait, közérzetét minősítik**. Kutatásunkban egyrészt az eltartó-képesség mérésének módszertani nehézségei, másrészt az eredmények, a következtetések biztonsága, bizonyíthatósága miatt a számszerű elemzések és a kérdőíves felmérés módszerét ötvöztük. A kérdőíves felmérés-be több mint háromszáz árutermelő gazdaságot reprezentáló teszttüzemet vontunk be.

A kutatás eredményeinek összegzése előtt szükségesnek tartjuk felhívni a figyelmet a hazánkban alkalmazott **gazdaság fogalom sajátosságára**, amelynek – a mezőgazdasági termelés sokszínűségét elfedő – egysíkú értelmezése téves megállapításokhoz vezethet. A **mezőgazdasági tevékenység 99%-os lefedettségét előíró uniós kötelezettség**, olyan termelési egységek számbavételét is előírja, amelyek az elaprózott birtokszerkezet miatt (méretük, tevékenységük szerint) valójában **nem gazdaságok, csupán háztartásnak tekinthetők**. Ez utóbbi „gazdaságcsoport” szinte kizárólag önellátásra termel, de nagy számuk miatt az általuk előállított termékek, termelő kapacitások (földterület, állatállomány) számbavételétől nem lehet eltekinteni. A mezőgazdaság eltartó-képességének, megélhetésben betöltött szerepének tisztázásakor – egyik forma létjogosultságát sem vitatva – **a gazdaság és gazdaság (háztartás)**, illetve az egyes gazdaságcsoportok **között szükséges különbséget**

tenni. Tanulmányunkban ezeket a különbségeket az eltartó-képesség szempontjából elemezzük. Az eltartó-képességet befolyásoló tényezők elemzésének fontosabb megállapításai az alábbiakban foglalhatók össze:

Birtokszerkezet, gazdálkodási cél

- A nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan hazánkban is megfigyelhető a vidék fontos gazdasági és foglalkoztatási bázisát jelentő mezőgazdasági termelés szerepének folyamatos, a nemzetgazdaság átlagát tartóan meghaladó mérséklődése. Az utóbbi másfél évtizedben az ágazat relatív súlyának csökkenése miatt a **mezőgazdasághoz** különböző céllal **kötődő népesség** és a **főhivatású mezőgazdasági foglalkoztatottak létszáma** egyaránt a **felére csökkent**, lényegesen kevesebb a gazdasági szervezetek és az egyéni gazdaságok száma is.
- Az utóbbi években az is nyilvánvalóvá vált, hogy mezőgazdasági termelést folytató **egyéni gazdaságok is egyre kisebb szerepet tudnak vállalni a vidéken élők**, így saját **családtagjaik eltartásában, megélhetésében**. Az egyéni gazdaságok száma 2000-2003 között 20%-kal, az általuk használt terület 7,2%-kal mérséklődött, a családi munkaerő létszáma pedig közel 32%-kal (630 ezer fővel!) esett vissza. A vidék és a mezőgazdaság kapcsolatát és távlatait tekintve igen kedvezőtlen hatású, hogy a **családi munkaerő csökkenése** jelentős mértékben **a fiatal korosztályokat érintette**.
- A tagolt birtokszerkezet következtében a gazdaságméret igen alacsonyan meghúzott alsó küszöbértéke miatt **hazánkban** igen nagy számú – **765 ezer – termelési egység minősül statisztikai szempontból gazdaságnak**. A mezőgazdasági tevékenység Unió által előírt (99%-os) lefedettségét biztosító gazdaságszám egyrészt „felnagyítja” az agrárágazat valóságos gazdasági és foglalkoztatási súlyát, másrészt pedig elfedi a sokaság rendkívül színes összetételét. A gazdaságok méretét, a termelés célját kifejező fontosabb jellemzők alapján megállapítható, hogy **az egyéni gazdaságok döntő hányada (88-89%-a, mintegy 680 ezer gazdaság) ökonómiai értelemben nem tekinthető professzionális, piaci körülményeknek kitéhető gazdaságnak**. Szerepük főként az önellátásban, a vidéki életforma fenntartásában, a jövedelem-kiegészítésben jelentős.
- Ez a népes gazdaságcsoport a gazdálkodás célja, a családi munkaerő összetétele alapján rendkívül sokszínű, de **alapvetően két részre** osztható:
 - **nagyobbik hányaduk** (59,3%, 454 ezer gazdaság) **csak önellátásra termel**, gazdasági értelemben nem tekinthetők gazdaságnak, tevékenységük viszont az alapvető megélhetés, a jövedelmet kiegészítő önfogyasztás révén az **eltartó-képesség szerény, de nélkülözhetetlen része**,
 - a saját fogyasztáson felüli **felesleget értékesítő** (félíg önellátó) **gazdaságok** (29%, 222 ezer gazdaság) csoportja rendkívül változatos összetételű: közöttük a fokozatosan árutermelővé váló, a rendszeres jövedelem kiegészítést, illetve az alapvető megélhetést szolgáló, saját fogyasztásra termelő gazdaságok egyaránt megtalálhatók.
- A **egyéni gazdaságok másik pólusán** – az előzőeknél lényegesen szerényebb számban – a megélhetés meghatározó, vagy kizárólagos jövedelemforrását jelentő, **árutermelő gazdaságok találhatók**. Ebbe a gazdaságcsoporthoz – összeírásonként gyarapodó – 2003-ban mintegy **89 ezer gazdaság** sorolható. (A 2005. évi gazdasági összeírás szerint már 106 ezer kifejezetten piacra termelő gazdaságot regisztráltak.)

- A gazdaságcsoportok között **átfedés és különböző irányú átrendeződés** figyelhető meg. A generációváltás, a gazdaságok életképesség szerinti szelekciója miatt **fogyatkozik az önellátó és a felesleget értékesítő gazdaságok** és a hozzájuk tartozó családi munkaerő **száma**. (Az önellátó gazdaságok 60%-os aránya **2000-2005 között 9%-kal** csökkent.) A gazdaságcsoportok közül **egyedülként az árutermelők száma**, területe és munkaereje **gyarapodott** (a 2003-ban mért 11,6%-os arányuk 2005-ben 15%-ra emelkedett). A koncentráció jelei különös tekintettel az 50-100 hektár és a 100-300 hektár közötti gazdaságokban mutatkoznak.

A családi munkaerő sajátosságai

Az egyéni gazdaságokban mezőgazdasági tevékenységet végző **családi munkaerő** (1,35 millió fő) **minőségi ismérvei** (kor, képzettség, gazdasági aktivitás, jövedelemszerzés) szemléletesen rámutatnak azokra a **hiányosságokra, kedvezőtlen tendenciákra**, amelyek a gazdasági teljesítmény, az eltartó-, és versenyképesség növelését akadályozzák. Egyértelmű az is, hogy a mezőgazdaságra háruló eltartó-képesség igénye (kötelezettsége) a családi munkaerőnek csak egy részét érinti. A **családi munkaerő jelentős része** ugyanis nem mezőgazdasági kötődésű, **megélhetését főként az ágazaton kívüli munkavégzésre alapozza (alapozta)**, illetve – jórészt más ágazatban szerzett jogosultság alapján – **nyugdíjban részesül**. A családi munkaerő legfontosabb sajátosságai az alábbiakban foglalhatók össze:

- A **családi munkaerőnek 24,3%-a** (480 ezer fő) **tartozik** (vagy tartozott korábban) közvetlenül **a mezőgazdasághoz** (ÁMÖ 2000), többségük (67,9%-a) nem mezőgazdasági kötődésű. A nem mezőgazdasági foglalkozásúak, az ágazaton kívüliek aránya a csak önellátásra termelők és a felesleget értékesítők körében a legmagasabb (70-80%). Az **árutermelési cél erősödésével fokozatosan növekszik a mezőgazdasághoz közvetlenül kapcsolódók száma**.
- A egyéni gazdaságok eltartó-képességével kapcsolatban igen fontos sajátosság, hogy a **családi munkaerő** megélhetése igen erőteljesen a mezőgazdasági tevékenység különböző formában megjelenő eredményétől függ. Ezt igazolja, hogy a családi munkaerő **egyötödének** – közel 277 ezer főnek – **a mezőgazdasági termelésen kívül nincs más munkavégzésből származó jövedelme**, sőt **nyugellátásban sem részesül**. A családi munkaerő **40%-a** (542 ezer fő) többnyire szerény bevételnek számító **nyugdíjjal rendelkezik** ugyan, de a mezőgazdaságon kívül más jövedelemforrása nincs. Megállapítható tehát, hogy **a családi munkaerő 60%-a** (819 ezer fő), többnyire **szerény – jövedelem kiegészítést igénylő – megélhetés révén, igen szorosan kötődik a mezőgazdasági termeléshez**.
- A gazdálkodók és a **családi munkaerő korösszetétele** – az idősebb korosztály növekvő arányát mutatva – **egyre kedvezőtlenebb**. A **fiatalabb** (40 év alatti) **korosztály** csupán **10%-kal** képviselteti magát. A csak saját fogyasztásra termelő **önellátó és a felesleget értékesítő gazdaságokban** a családi munkaerő **egyharmada 60 éven felüli!** A korstruktúra a nagyobb területen gazdálkodó, árutermelő gazdaságok felé haladva javul (a 100 hektár feletti gazdaságokban a 38%-ot is eléri a fiatalok aránya).
- Az egyéni gazdaságok családi munkaerejének szakképzettsége és alkalmazkodó, innovatív képessége meglehetősen szerény. Szemléletesen bizonyítja ezt, hogy a **gazdaságvezetők 92%-ának (704 ezer fő!) nincs szakirányú (mezőgazdasági) végzettsége**. A szakképzettség szintje az árutermelő jelleg erősödésével javul ugyan, de a versenyképesség szempontjából „nem előnyös”, hogy az **árutermelő**

gazdaságok 80%-át (71 ezer gazdaságot!) megfelelő szakképzettséggel (közép-, vagy felsőfokú végzettséggel) nem rendelkező gazdaságvezető irányítja.

- Az eltartó-képesség egyik közvetett fokmérőjének az életkörülmények (lakáshelyzet, közmű ellátottság) minősége, színvonala tekinthető. Az **árutermelő gazdaságok** családtagjainak **életkörülményei** a vidéki népesség átlagához, valamint a csupán önellátó, és a felesleget értékesítő gazdaságokhoz mérten is jóval **kedvezőbbek**.

A termelési szerkezet jellemzői

- A **leegyszerűsödött termelési szerkezet** általában az egyéni gazdaságokra is jellemző, de tevékenységükben mérsékeltbb szakosodás, a vegyes termelési profil előnyben részesítése, a **növénytermelés és az állattenyésztés arányosabb jelenléte** figyelhető meg. A termelési szerkezetre a munka-intenzív kultúrák átlagosnál fokozottabb jelenléte jellemző. A szőlő és a gyümölcs ültetvények területének 80-90%-át egyéni gazdaságok művelik, szerepük a zöldségfélék termelésében is meghatározó.
- A várakozások ellenére a tevékenységbővítés, a **diverzifikáció mértéke alacsony**, átütő megoldást az eltartó-képesség növelésében, a foglalkoztatási gondok mérséklésében nem hozott. Jelenleg mindössze 34 ezer gazdaság (4,4%) folytat valamilyen nem mezőgazdasági tevékenységet. A vidékfejlesztés egyik jelentős területeként emlegetett **falusi turizmus**, falusi **vendéglátás**, illetve a **kézművesség** az egyéni gazdaságok **elenyésző és az utóbbi három évben csökkenő** hányadában (0,14%) figyelhető meg. A haltermeléssel, a megújuló energiatermeléssel foglalkozó vállalkozások száma szintén kevés, arányuk viszont az utóbbi három évben jelentősen növekedett.

Gazdaságtípusok és az eltartó-képesség

Az egyéni gazdaságok előzőekben áttekintett jellemzői alapján az egyes **gazdaságtípusok** további szerepét, **fejlesztési lehetőségeit, kezelésük módját** illetően az alábbi gazdaságcsoporthoz kialakulását, ártrendeződését valószínűsítjük:

- az árutermelő mezőgazdasági tevékenységet folytató 89 ezer gazdasághoz **a jövőben** fejlesztések, támogatások révén mintegy 20-21 ezer gazdaság csatlakozhat, azaz mintegy **110 ezer egyéni gazdaság és így 200-210 ezer fő családi munkaerő megélhetése kötődhet** hosszabb távon is **elsősorban a piaci versenynek kitehető mezőgazdasági termeléshez**,
- ezzel szemben szociális szempontból a **legkritikusabb helyzetben** az önellátó és a félig önellátó gazdaságcsoporthoz tartozó, fentebb már említett mintegy **122 ezer gazdaság és a hozzátartozó 220 ezer fő családi munkaerő** van, akik **megélhetése** – nyugellátás híján – szinte kizárólag az **önellátó mezőgazdasági** termelésen alapul és a **szociális ellátórendszer „gondoskodását” igényli**.
- A fenti két csoporthoz tartozó 430 ezer fön kívül a **mezőgazdasághoz még igen jelentős számú, 920 ezer fő családi munkaerő kötődik**:
 - Közülük annak a **470 ezer fős** (az önellátó és a felesleget értékesítő gazdaságokban tevékenykedő) családi munkaerőnek (**260 ezer gazdaságnak**) a **megélhetése függ közvetlenül is a mezőgazdasági tevékenységtől**, akik a **gazdaságon kívül nem dolgoznak főállásban**. Számukra kézenfekvő lehetőség marad

továbbra is a **mezőgazdasági termelés**, kiegészülve a mezőgazdasághoz kapcsolható **vidékfejlesztési tevékenységekkel** (tájfenntartás, környezetgazdálkodás). Ezek a megélhetési alternatívák azonban önmagukban nem elégségesek. A vidék gondjainak megoldásában más nemzetgazdasági ágak által teremtett munkahelyeknek is részt kell vállalniuk.

- A fennmaradó **mintegy 450 ezer fő (265 ezer gazdaság, többségükben háztartás)** csak lazán kötődik a mezőgazdasághoz, önellátásra termel, a mezőgazdasági tevékenységet hobbinak, a rekreáció, az aktív pihenés, illetve a vidéki életforma részének tekinti. **Megélhetésük egyéb jövedelemforráson alapul**, tehát a szó igazi értelmében nem nevezhetők mezőgazdasági termelőknek. Szerepük a tájfenntartásban, a kultúr-állapot megőrzésében viszont igen jelentős.

Az eltartó-képesség és a munkajövedelem összefüggése

A tanulmány külön fejezetben foglalkozik az ökonómiai üzemméret alsó küszöbét (2 EUME) meghaladó **árutermelő (teszt)üzemek munka-jövedelmezőségének** – mint az eltartó-képesség egyik fontos összetevőjének – vizsgálatával. Az elemzés eredményeinek összegzése előtt meg kell jegyeznünk, hogy hazánkban az egyéni gazdaságok zöme (88,6%-a) nem éri el az árutermelés alsó küszöbértékét (2 EUME = 612 ezer Ft SFH érték, azaz 1,5 millió Ft bruttó termelési érték). Sőt az eltartó-képességet tovább „árnyalja”, hogy **kétharmaduk** (64,9%, 495 ezer gazdaság) kimutatható gazdasági teljesítménye **0,5 EUME** (150 ezer Ft SFH érték, mintegy 400 ezer Ft bruttó termelési érték) **alatti**, amely alig haladhatja meg az önellátás színvonalát.

Az ökonómiai üzemméret feletti, tehát árutermelőnek minősülő egyéni gazdaságok, tesztüzemi adatok alapján vizsgált munkajövedelmezősége a következőkkel jellemezhető:

- A gazdaságcsoportok eltartó- és jövedelem-termelő képességét a munkajövedelmezőség különböző tartalmú mutatóival jellemezzük. Abból indulunk ki, hogy az egyéni gazdaságok adózás előtti eredménye bruttó összeg (bruttó jövedelem), amely magában foglalja a családi munkaerő személyi jövedelmét (tényleges munkabérét, és bérigényét), és fedezetet kell, hogy nyújtson az idegen munkaerő foglalkoztatásának költségeire is.
- Az **egyéni gazdaságokban** tényleges (elszámolt) bérköltség, illetve a járulékokkal növelt személyi ráfordítások alapján számolt **munkajövedelmezőség egyre kevesebb** (az előző szint harmada) lesz azáltal, **ha** a munkában résztvevő **családtagok**, majd pedig **az idegen munkaerő** kalkulált **bérigényét** is számításba vesszük.
- A munkajövedelmezőség fajlagos értékei között a gazdaságmérettől függően jelentős (a kis-, és a nagyméretű gazdaságok között négyszeres) **különbségek** vannak, amelyek egyértelműen **a kisgazdaságok hátrányát jelzik**.
- Az árutermelő egyéni gazdaságok közül a **közepes** (8-40 EUME), és a **nagy méretűek** (40 EUME feletti) eltartó- és jövedelemtermelő-képessége nyújt biztonságosabb, **konzolidáltabb megélhetést**. A közepes gazdaságok munkajövedelmezősége megközelíti, a nagyobb méretűeké pedig 43%-kal meg is haladja a mezőgazdasági keresetek éves átlagát. A **kisgazdaságok** (2-4 EUME) bérigénnyel korrigált **munkajövedelmezősége negatív előjelű**, veszteséget mutat, tehát lényegében a családi munkaerő **„önkiszákmányolásának”** tekinthetők, mivel a

bruttó jövedelem nem fedezi a jogosan felmerülő bérigényt.

- A **gazdaságon kívüli munkavégzés** az árutermelő gazdaságokban a családtagok összes munkaidő-felhasználáshoz viszonyítva **47,6%**, amely egyéb indokok mellett az eltartó-képesség, a **megélhetés biztonságának (esetenként kényszerű) eszköze**. A nagyobb méretű gazdaságok felé haladva egyre biztonságosabbá válik a megélhetés, ezekben a gazdaságokban a családi munkaerő alig több mint egynegyede vállal a gazdaságon kívül munkát.

Az empirikus vizsgálat tapasztalatai

A következőkben a 359 árutermelő gazdaság **kérdőíves felmérése alapján az eltartó-képesség „minőségi” háttérét vizsgálva az alábbi sajátosságok figyelhetők meg:**

- Az árutermelő gazdaságokat reprezentáló gazdaságok vizsgálatából a gazdaságvezetők korábbi mezőgazdasági kötődése, a szakmai hozzáértés magasabb foka, összességében a konszolidáltabb gazdálkodás jegyei mutatkoznak. A gazdaság mérete igen fontos differenciáló tényező. A **gazdaságok méretének növelése** (vásárlás és bérlet kombinálása révén) inkább a **nagyobb gazdaságokra jellemző** és itt volt gyakoribb a **termelési szerkezet bővítése** is.
- A felmérés a nemzetközi trendekhez hasonlóan hazánkban is jelzi, hogy a mezőgazdasági tevékenységet végzők jövedelme több „szektorból” származik. A **családtagok nagyobb hányada főfoglalkozású** tevékenységet végez, többségük **gazdaságon kívüli munkahelyen** dolgozik. A családtagok gazdaságon kívüli munkavállalása leginkább a kisméretű gazdaságokra jellemző.
- A gazdaság méretétől függetlenül – a családi **jövedelem a gazdaságok többségében (81%-ában) két forrásból** (a gazdaságból és a gazdaságon kívülről) **származik**. A két jövedelemforrás aránya a nagyobb gazdaságok felé haladva mérséklődik, de a megélhetést kétharmaduk még itt is két forrásra alapozza.
- A **minta átlagában** a családi jövedelmek **60:40%-os arányban** származnak a **gazdaságból**, illetve a **gazdaságon kívülről**. A gazdaságon kívüli jövedelem „jelentősége” a gazdaságmérettel fordítottan arányos. A nagy gazdaságok családi jövedelmének valamivel több, mint egyötöde származik külső forrásból, a kis gazdaságokat pedig az 50-50%-os megoszlás jellemzi.
- A gazdaságból származó jövedelem forrásaként a gazdaságok közel azonos aránya jelölte meg a **mezőgazdasági alaptevékenység realizált jövedelmét**, illetve a különböző jogcímű **támogatásokat**. A gazdaságból származó jövedelem (bevétel) összetételéből az is kiderül, hogy **az alaptevékenység realizált (átlagosan 60%-os részesedésű) eredményétől nem sokkal marad el a támogatások részesedése**. Sőt előfordultak olyan gazdaságok is, ahol a támogatásokból származó bevétel meghaladta a termelés jövedelemhányadát. A gazdaságok bérleti díjből, szolgáltatásból származó jövedelemrésze nem számottevő.
- Az árutermelő **gazdaságok többségében nincsenek alapvető megélhetési gondok**. A gazdaságok legnagyobb részében a válaszadók életvitelüket biztonságosnak tartják, viszont **igen szerény megtakarításra képesek**. A **kisméretű gazdaságok** egyharmadában az alapvető szükségletek biztosíthatók a család jövedelméből, de a **nagyobb kiadások már gondot jelentenek**. A többi gazdaságcsoportban ilyen problémát lényegesen kevesebben említettek. A nagyobb méretű gazdaságok stabil eltartó-képességét tükrözi, hogy közel kétharmadukban lehetőség van tartalékolásra, az életminőség javítására, és megoldható a gazdaság fejlesztése is.

- A **szociális biztonság** megteremtésével kapcsolatban a gazdaságok többsége úgy nyilatkozott, hogy biztosítani tudja a későbbi ellátások fedezetét, viszonylag kis hányaduk (10-17%) ezt csak részben tartja elérhetőnek. Legtöbben a kis és a közepes méretű gazdaságokban küzdenek ezzel a problémával. Információink szerint a gazdaságok egyharmadát irányító **őstermelők** körében elég elterjedt, hogy a minimálbér 11%-ának befizetésével **jogosultságot szereznek az egészségügyi ellátásra, nyugdíjjogosultságukat viszont nem tudják „finanszírozni”**.
- Az eltartó-képességre a **külső munkavállalók** alkalmazásának aránya is utal. **Állandó alkalmazottja** a vizsgált **gazdaságok 10%-ának** van, a nagy méretű gazdaságok esetében ez az arány megközelíti a 30%-ot. Az **időszaki munkavállalók** tényleges szükséglethez jobban igazodó foglalkoztatása a **gazdaságok 40%-ában** fordul elő, legjellemzőbb a közepes méretű gazdaságokban. A **nagy méretű gazdaságok** munkaerő-gazdálkodására – a családtagok mellett – az **állandó és az időszaki foglalkoztatás kombinálása** jellemző. A kisgazdaságok kétharmada (67%), a közepes méretűeknek pedig 37,4%-a egyáltalán nem foglalkoztat külső munkaerőt.
- A vizsgált **gazdaságoknak** mindössze **16%-a** (56 gazdaság) foglalkozott mezőgazdaságon kívüli tevékenységgel. A tevékenység **diverzifikáció leginkább a közepes méretű gazdaságokra jellemző**. A diverzifikált gazdaságokban legnépszerűbb a mezőgazdasági (gépi-műszaki, kereskedelmi) szolgáltatás. Szolgáltatást jellemzően a nagyobb gazdaságok (92%-ban) nyújtanak, amely jó műszaki felszereltségre, kapacitásfeleslegre utal. A szolgáltatást követően a termékfeldolgozás a legelterjedtebb (a válaszadók 15%-ában), amelyre inkább a kis méretű gazdaságok vállalkoznak.
- A **gazdálkodók többsége** (85%-a) a **tevékenység diverzifikáció ösztönzését** és támogatását elviekben helyesnek, **előremutatónak tartja**. Arra a kérdésre viszont, hogy saját gazdaságában lát-e erre lehetőséget a gazdálkodók nagyobb hányada (90%-a) nemmel válaszolt. A kérdés általános és konkrét megítélésének különbsége a mezőgazdasági termelést elsődlegesnek tartó szemléletre, a lehetőségekre vonatkozó információk, a kapcsolatok és nem utolsósorban a tőke hiányára vezethető vissza.

Az egyéni gazdaságok eltartó-képességének több oldalról megközelített elemzéséből a következő feladatok rajzolódnak ki:

- Szakmai szempontok alapján nagyon sürgető az egyéni gazdaságok erőforrásaik, gazdálkodási céljuk, a megélhetésben betöltött szerepük szerinti elkülönítése és ennek megfelelő kezelése. Ezáltal érhető el, hogy az egyéni gazdaságok eddig, főként **„spontán” átrendeződése helyett** mielőbb megvalósuljon **a gazdaságcsoportok tudatos, a gazdaság- és agrárpolitika által formált átrendezése**, a szerepkörök tisztázása, a nemzetgazdasági ágazatok vidéket (is) szolgáló, összehangolt fejlesztése.
- A versenyképes (professzionális) gazdaságok körültekintő támogatása mellett hasonló fontosságú **a vidékfejlesztési célú mezőgazdaság támogatása**, a rendelkezésre álló források arányos, a hasznosságot előtérbe helyező megosztása.
- Mivel az egyéni gazdaságok többsége nem tekinthető a megélhetés egyedüli forrásának, a népesség helyben tartásához más nemzetgazdasági ágakhoz kapcsolódó fejlesztések, munkalehetőségek szükségesek, **a vidéki népesség**

eltartó-képessége nem várható kizárólag a mezőgazdaságtól, de nélküle sem képzelhető el.

- Nagyon fontos a mezőgazdasági termeléshez köthető, vagy ahhoz egyáltalán nem kapcsolódó tevékenységek beindítása, **a diverzifikáció térnyerése**, amelyhez elengedhetetlen a **gazdálkodók felkészítése**, fogadókészsége és a tevékenység iránti kereslet viszonylag biztonságos felmérése.
- Jelentős tartalékok mobilizálhatók a **mezőgazdasági tevékenységet végzők képzettségének fejlesztésében**, a korszerű, uniós követelményeket és lehetőségeket közvetítő ismeretek megszerzésében, a szemlélet, a tudatosság formálásában.
- A jövedelemtermelő-képesség szempontjából megkerülhetetlen a **mezőgazdasági termelők érdekérvényesítő képességének gazdasági megalapozása**, amely – a jelenleg nem túl népszerű – a termelői szerveződések, szövetkezőkkel mielőbbi térnyerésével érhető el.

Summary

Sustenance of private farms and their role in subsistence

More than fifteen years have elapsed since the radical transformation of the Hungarian agriculture but it is still a current question what is – or rather, what could be – the role of agriculture in retaining the rural population and ensuring the sustainable development of rural areas in the present ambiguous situation, when the conditions of production are excellent but the output is decreasing significantly. Even at present no accurate and justified figures are available on the population engaged in subsistence farming; on the share of population doing farming for additional income, or who consider it as part of rural life. No figures are available on the number of producers for whom – by lacking other opportunities – it is the only way of subsistence. Although farming is a necessity and can only ensure a modest income it ensures the basic food demand. In the literature concerning the characteristics, structures, income generating capacity, and level of subsistence of the more and more determinant private farms various interpretations and information can be found, which are inaccurate and are controlled by various lobbies. In order to provide a clear picture and a good base for agricultural policy making and to use the rural development subsidies of the EU efficiently it is an extremely urgent task to describe the present situation and publish it in a wide scale.

We would like to serve this purpose with the present paper. The goal of the research is to analyse the factors influencing the subsistence and income generating capacity of the farms of heterogeneous structures and to survey and analyse the relationships among the structure of holding, farm structure and subsistence.

The research focuses on the level of subsistence by analysing basically from two approaches but by several aspects. First, we analysed the quantifiable elements of substance (farms size, production resources, aim of farming, production structure, production performance, gross income generated). Consequently, on the basis of the results we tried to estimate the number of labour power together with family labour of the competitive farms on a long term and of those, which are excluded from commercial production as well as to distinguish the farms of various roles. We analysed the level of subsistence from another approach on the basis of both objective and subjective factors of various composition and effect, which cannot be measured exactly. These factors **characterise the production conditions, the intentions, goals, and satisfaction of those engaged in farming**. In our research we combined the methodological difficulties of measuring the level of subsistence with quantifiable analyses in order to ensure definite and verifiable conclusions and with surveys of questionnaires. In the survey of questionnaires we included more than 300 farms representing the commercial farms in the FADN.

Before summarising the conclusions of the research we would like to call the attention to the **definition of farm** applied in Hungary. The simple interpretation of it – eliminating the diversification of agricultural production – may lead to erroneous conclusions. In order to meet the EU requirement of covering 99% of agricultural activity also farms are registered which – due to the scattered farm structure (by size and activity) – **in fact could not be considered as farms but only households**. This latter group produces only for subsistence but due to the large number of products and production capacity (land, livestock) registration cannot be neglected. In order to determine the level of subsistence – by accepting any form of subsistence – it is necessary to distinguish between farms (households) and between

the various forms of farms. In our paper we analyse these differences from the aspect of subsistence. The most important conclusions of the analysis of the factors influencing the level of subsistence are the following:

Farm structure, aim of farming

- In Hungary similar to the international tendencies the role of agriculture in providing an important base for the economy and employment is continuously decreasing at a rate exceeding permanently the average rate of the economy. During the last fifteen years due to the decreasing relative weight of the sector **the population engaged in agricultural with various aims** as well as the number of **full-time rural employees decreased to its half**. The number of economic organisations and private farms decreased too.
- During the last years it became obvious that the **private agricultural farms have a decreasing role in the subsistence of rural population and also in supporting and providing subsistence for their own families**. Between 2000-2003 the number of private farms decreased by 20%, the utilized area by 7.2% and the number of family labour by 32% (by 630 thousand persons!). By concerning the relationship between rural areas and agriculture and the perspectives it was extremely unfavourable that mainly the young generations were hit by the decreasing family labour.
- As a result of the scattered farm structure in Hungary the bottom thresholds were determined at a very low level – **765 thousand production units are defined by the statistics as farms**. The large number of farms registered required by the EU for the representativity (99%), on the one hand, „exaggerates” the real weight of agriculture in the economy and employment, and, on the other hand, it diminishes the varied structure of the multitude. On the basis of the most important indicators characterising the size and aims of farming we can say that the majority of **private farms (88-89%, that is about 680 thousand farms) cannot be defined as farms economically**, that is they are not professional and are not exposed to market conditions. Their role is significant in subsistence, maintaining the rural life style, and providing additional incomes.
- Concerning the aim of farming and the structure of family labour this large group of farms is extremely varied but **basically two categories can be distinguished**:
 - **The larger part** (59.3%, 454 thousand farms) does farming only for subsistence and economically they cannot be considered as farms, however, regarding the basic subsistence and additional income in the self supply their activities **constitute a modest but indispensable part in subsistence**,
 - The other group of farms, **which sell the surplus** exceeding the own consumption (self-suppliers) is extremely varied. In this group we can find farms, which are gradually becoming commercial farms, which provide additional incomes, or ensure basic subsistence, which produce for own consumption or provide services.
- **The other types of private farms**– the number of which is significantly lower than that of the previous – are **the commercial farms**, which determine subsistence or provide the only source of income. In 2003 there were **89 thousand farms** in this group – the number is increasing from one survey to the other (According to the Farm Structure Survey of 2005 there 106 thousand farms were registered, which produced marketable products.).

- In the categories there are overlapping and rearrangements. As a result of the alternate generations and the selection of the farms by viability **the numbers of subsistence farms and of farms, which market only the surplus as well as the number of employees (between 2000-2005 the 60% share of subsistence farms decreased by 9%) are all decreasing.** From among the groups only the number, area, and labour (in 2005 their 11.6% share increased to 15%) of commercial farms increased. Concentration can mainly be seen in farms of 50-100 and 100-300 hectares of land.

The characteristics of family labour

The **characteristics** (age, qualification, economic activity, income generation) of family labour engaged in agriculture (1.35 million persons) indicate the **deficiencies and unfavourable tendencies** significantly, which hinder the improvement of economic performance, level of subsistence and competitiveness. It is obvious that the requirement of subsistence (obligation) of agriculture concerns only one part of the family labour. **A significant part of family labour is not bound to agriculture and their subsistence is (was) mainly based on labour performed in other sectors** and – based mainly on eligibilities obtained in other sectors – is **retired on a pension**. We can summarise the most important characteristics as follows:

- **24.3% of family labour** (480 thousand persons) **is involved** (or used to be involved earlier) directly **in agriculture** (General Agricultural Census of 2000), the majority (67.9%-a) is not bound to agriculture. The shares of those not engaged in agriculture and outside of the sector is the largest in the group producing only for self-supply and sell only the surplus (70-80%). **By the strengthening of commercial farming the number of farms connected directly to agriculture is gradually increasing.**
- In connection with subsistence it is important that the subsistence of family labour strongly depends on the results of agricultural activity implemented in various forms. This is proved since **one fifth** of family labour – approx. 277 persons – **do not have any other income besides the agricultural income, moreover, they do not get a pension. 40% of family labour** (542 thousand persons) get a pension, which is only a modest income but besides agriculture they do not have any other income. Therefore, we note that **60% of family labour** (891 thousand persons) **is closely bound to agriculture by the mainly modest income generated.**
- **The age composition of family labour** and farmers – because of the increasing share of elderly persons – **is getting more and more unfavourable.** The share of **young people** (under 40) accounts for **only 10%. In the self-supplying farms** producing exclusively for own consumption **and marketing only the surplus one third of the family labour is over 60!** The age composition is more favourable in the case of commercial farms (in farms with more than 100 hectares of land the share of young people reaches 38%).
- The qualification and innovative skills of family labour in private farms is rather of low level. This is indicated by the fact that **92% of the managers** (704 thousand persons) **do not have any** (agricultural) **qualifications.** The levels of qualifications are better in the cases of commercial farm even if **80% of the commercial farms (71 thousand farms) have managers** without any appropriate (of medium- or high level) **qualification;** and this does not constitute an advantage in the competition.

- The indirect characteristics of subsistence are the quality and level of the living conditions (accommodation, public utilities). **The living conditions of the family labour of commercial farms are more favourable** than those of the average of rural population, self-supplying farms and of farms selling the surplus.

Characteristics of the production structure

- In general a simplified production structure is characteristic also for the private farms, however, in these farms specification is of low level, mixed production has priority and **crop production and livestock farming are proportionate**. In the production structure labour intensive cultures are prevailing. 80-90% of wine and fruit plantations are cultivated by private farms, their role in vegetable production is also determining.
- Contrary to expectations the activities are not extending, and **diversification is still low**; these could not assist in increasing the level of subsistence and decreasing the employment problems. At present only 34 thousand farms (4.4%) are engaged in some kind of non-agricultural activities. **Rural tourism, catering, and crafts** being significant elements of rural development. The number of these **is low and** the share of these farms **has been decreasing** for the last three years (0.14%). There are only a few companies engaged in fish production and in renewable energy production, although, their share has been increasing for the last three years.

Types of farms and the level of subsistence

We think that on the basis of the characteristics discussed above concerning the role, potential developments, and management of the various types of farms the following developments and transformations can be expected:

- In the future about 20-21 thousand more farms can join the group of 89 thousand commercial farms engaged in agriculture by developments and subsidies, that is, the survival of **110 thousand private farms and the subsistence of 200-210 thousand family labour will be ensured by competitive agriculture also** on the long-term, first of all by **competitive agriculture**,
- In contrast to this there are **122 thousand subsistence farms** mentioned above, which together with the **220 thousand family labour are in the most critical position, whose subsistence** – due to lacking pensions – is based exclusively on subsistence farming and **requires the „assistance” of the social support schemes**.
- In addition to the above group of 430 thousand persons a significant part of the population, **that is, 920 thousand family labour are bound to agriculture**.
 - From them the subsistence of the **470 thousand family labour (260 thousand farms)**, which are engaged in subsistence farming and sell only the surplus **depends directly on agriculture, as they do not have any non-agricultural full time job**. For them it is an obvious chance to do **farming besides the activities of rural development** (safeguarding the landscape and environment management). However, these alternatives of the survival are not sufficient. By creating employments the other sectors of the national economy have also to participate in solving the problems.

- The remaining **450 thousand persons (265 thousand farms** mainly households) are connected only loosely to agriculture, they produce for self supply and consider agriculture as a hobby, part of recreation or part of rural life style. **Their subsistence is based on other incomes**, and in fact, they are not agricultural producers. However, they have a significant role in safeguarding the landscape and providing good agricultural practices.

The relationship between the level of subsistence and income

A special chapter of the paper deals with the analysis of **labour income of commercial farms (of FADN)** exceeding the bottom threshold of the economic farm sizes (2 ESU) since this is an important element of the level of subsistence. Before summarising the result of the analysis we note that the majority of the Hungarian farms (88.6%) do not reach the bottom limit of commercial farms (2 ESU = HUF 612 thousand SGM value, that is, HUF 1.5 million gross production value). Moreover, the level of subsistence is differentiated since the economic result of **two third of them** (64.9%, 495 thousand farms) **is less than 0.5 ESU** (HUF 150 thousand SGM value, that is, HUF 400 thousand gross production value) this hardly exceeds the level of subsistence.

The labour profitability analysed on the basis of the FADN data of private farms over the economic size unit, that is, of commercial farms, can be characterised as follows:

- The level of subsistence and income generating capacity of the groups of farms can be characterised by various indicators of labour profitability. The starting point was that the profit before tax of private farms is a gross amount (gross income), which includes the personal incomes (wages and payment requirement) and the family labour and should also cover the employment costs of other labour.
- **In private farms labour profitability** calculated on the basis of the effective (accounted) labour costs and on the personal inputs increased by the contributions to be paid **will be decreasing** (one third of the previous level) if we take into account also the calculated **payment requirement of family labour and other labour**.
- In the specific values of labour profitability there are significant **differences** depending on the size (there is a fourfold difference between a small- and a large-scale farm) **indicating definitely the disadvantageous position of the small ones**.
- From the commercial private farms the level of subsistence and income generating capacity of the **medium (8-40 ESU) and large-scale farms (over 40 ESU)** provide a more secure and **consolidated subsistence**. The labour profitability of the medium-size farms approaches the annual averages of agricultural incomes and that of the large ones exceeds it by 43%. The labour profitability corrected by the payment requirement of the **small-scale farms (2-4 ESU) shows a negative value**, it indicates a loss, therefore, it can be considered as „**self-exploitation**” of the family labour since the gross income does not cover the payment requirement justified.

- In commercial farms the **labour performed outside of the farms** compared to the total working time is 47.6%, which is required for **the subsistence (sometimes a necessity)**. By increasing the farm size subsistence is getting more and more secure, in these farms only slightly more than one fourth of family labour works outside of the farm.

The conclusions of the empirical analyses

Based on the survey of 359 commercial farms **by questionnaires and by analysing the „quality” background of the level of subsistence we can see the following characteristics:**

- The survey of the farms representing the commercial farms shows that the managers have an agricultural background, a high degree of competence, and in the whole the characteristics of a more consolidated farm management can be seen. The size of the farm is a very important factor in the differentiation. The **increase of the farms sizes** (by combining acquisition with land lease) is mainly characteristic for **large-scale farms** and in this case the **extension of the production structure** was more frequent.
- The survey indicates – similar to the international trends – that also in Hungary the income of agricultural workers originates from several „sectors”. **The majority of family labour works full-time**, and most of them work **outside of the farm**. Family labour working outside of the farm is mainly characteristic for the small-size farms.
- Independently of the farm size – in the majority of the farms (**81%**) – **family income originates from two sources** (from the farm and from other sources). The proportion of the two incomes is in inverse ratio to the farm sizes, however, even in two third of the large ones subsistence is based on two sources.
- **In the sample on average 60% of the family incomes originates from the farm and 40% out of the farm**. The „significance” of the income from out of the farm is in inverse ratio to the farm size. In large-scale farms slightly more than one fifth of the family incomes originates from outside, while in small-scale farms the ratio of 50-50% is characteristic.
- A similar ratio of the farms indicated the farm income as an **effective income from basic agricultural activity and subsidies** of various eligibilities. The composition of the profit (income) from the farm also shows that the effective profit of the **basic activity** (60% on the average) **is not much down to the share of subsidies**. There are farms, where the income from subsidies exceeds the share of profit from production. The incomes originating from rental fees, services are not significant.
- **The majority of commercial farms do not have problems with subsistence**. In the large majority of the farms the interviewees thought that the viability of the farm was ensured, however, **they could save only a little**. **In one third of the small-scale farms** the basic needs can be covered by the family income but **large expenditures are problematic**. In the other groups problems like this were mentioned only rarely. The subsistence of large-scale farms is stable since one third of the farms can save a part of their incomes, improve the living conditions, or make developments in the farm.

- **In connection with the social security** the majority of the farm managers said that they could ensure the social security in the future; in a relatively small share of the farms (10-17%) the interviewees said that they can ensure it only partially. This is mainly a problem of the small- or medium-size farms. Based on information it a general practice of the „croppers” – which account for one third in the total number of farms – that by paying 11% of the minimal wage they **become eligible to health service but they are not able to „finance” the contribution to pension.**
- The level of subsistence can also be characterised by **the employment of other labour.** Only **10% of the farms** have permanent employees; in large-scale farms this rate is approximately 30%. **40% of the farms** employ **seasonal labour**, which can adjust better to the needs; this is most characteristic for the medium-size farms. Besides the family labour **the combined employment of permanent and seasonal workers** is characteristic for the human resource management of the large-scale farms. Two third (67%) of the small-scale farms and 37.4% of the medium-scale farms do not employ other labour than the members of the family.
- Only 16% of the farms of the survey (56 farms) were engaged in non-agricultural activities. The **diversification is mainly characteristic for the medium-size farms.** In the diversified farms agricultural (machinery-technical, commercial) services are the most popular. Mainly the large farms provide services (92%); this indicates that they are well equipped and have surplus capacity. The second most popular activity is the processing (15% of the interviewees); this is mainly characteristic for the small ones.
- The **majority of the farmers** (85%) **think that diversification** is good in theory and is **advantageous for the future.** However, by answering the question whether they can see any opportunity for diversification in their own farm the large majority (90%) of the farmers gave a negative answer. The reason of the difference between answering the general and the definite questions is that agricultural activity is considered by the farmers as the primary activity they think that mainly the proper information, contacts and last but not least the capital are all lacking in the farms.

By analysing the subsistence of private farms by various methods the following tasks can be defined:

- According to professional considerations it is an urgent task to categorise and manage the private farms by resources, aims of farming and roles in subsistence. This could help **to rearrange the farm groups in a definite way instead of the present „spontaneous” rearrangement.** This could be directed by the economy and agricultural policy and could help to define the roles and develop the sectors of the national economy in a harmonised way assisting (also) the rural areas.
- In addition to the careful support of competitive (professional) farms it is also important to provide subsidies to rural development in agriculture and distribute the resources available proportionally and give priority to profitability.
- The majority of the private farms cannot be considered as the only source of subsistence, therefore, other developments and employments connected to other sectors of the economy are also required to retain the population. **Agriculture cannot be considered as the only source of subsistence for the rural population but without agriculture subsistence is not possible.**

- It is very important to launch activities – which can be agricultural or non-agricultural – to encourage **diversification** for which it is **indispensable** to prepare **the farmers** and carry out a relatively reliable market research on the demand.
- Significant resources can be mobilised **in the fields of developing the qualification of agricultural producers**, in acquiring the information on the requirements and opportunities of the EU as well as in approaching the questions and increasing the knowledge.
- As for the income generating capacity of the farms it is indispensable to provide an **economic base for lobbying in the interest of agricultural producers**. This can only be ensured if the organisations and cooperatives – which are not too popular at present – are developed.

Kivonat

A tanulmány a mezőgazdasági tevékenységet végző egyéni gazdaságok alapvető erőforrásait, birtokszerkezetét, gazdálkodási cél szerinti összetételét, a családi munkaerő jellemzőit, a családi jövedelem forrásait elemzi az eltartó- és jövedelemtermelő képesség, valamint a vidékfejlesztés szemszögéből. A kutatás több adatforrás feldolgozása révén valós képet rajzol az egyéni gazdaságok helyzetéről, elkülönülő csoportjaikról (önellátó, felesleget értékesítő, árutermelő), majd pedig kérdőíves felmérés alapján a termelés körülményeit, a gazdálkodásban résztvevők szándékait, céljait, közérzetét, az eltartó-képesség szubjektív elemeit vizsgálja. A vizsgálatok alapján lehetőség nyílt a piaci versenyben résztvevő, úgynevezett professzionális gazdaságok, illetve az árutermelésből kimaradó termelők számának becslésére is, amely különösen rávilágít a vidéki tevékenységek – más nemzetgazdasági ágakhoz köthető – bővítésének szükségességére.

Abstract

Sustenance of private farms and their role in subsistence

The present paper analyses the fundamental resources, farm structures, and composition by aim of farming, labour force and family income sources of the agricultural private farms from the aspects of subsistence and income generation as well as of rural development. By processing the various databases the research provides a clear picture on the situation of private farms and groups of farms (self-supplying, marketing the surplus, commercial farms). Then – based on a survey of questionnaires – it analyses the production, intentions, aims, and general feeling of agricultural producers as well as the subjective elements of subsistence. On the basis of the analyses it is possible to estimate the number of competitive farms, that is, of professional farms, and the number of the producers who are not engaged in commercial production. This points out the need for extending the sphere of rural activities connected to the other sectors of the national economy.

Irodalomjegyzék

1. Burgerné Gimes Anna (2003): Földhasználati és földbirtok-politika az Európai Unióban és néhány csatlakozó országban, Közgazdasági Szemle, I. évfolyam, szeptember (819-832. o.)
2. Dorgai László (edit.), Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Székely Erika, Tóth Erzsébet (2005): Termelői szerveződések, termelői csoportok a mezőgazdaságban, Agrárgazdasági Tanulmányok, no. 4. AKI.
3. European Commission (1998): Agriculture Statistical Yearbook 1998, Eurostat
4. European Commission (2001): Agriculture Statistical Yearbook 2001, Eurostat
5. European Commission (2001): The agricultural situation in the European Union, 1999 Report
6. European Commission (2002): Agriculture Statistical Yearbook Data 1992-2001
7. European Commission (2004): Agricultural Statistics 2/2004
8. Fehér Alajos (1994): A tulajdon és birtokviszonyok átalakulása, fejlődése és a XXI. századi problémákkal való összefüggése, AGRO 21 Füzetek 2. szám
9. Fehér Alajos (2005): A vidékgazdaság és a mezőgazdaság. AGROINFORM Kiadó, Budapest
10. Fűrjész István (2005): Életképesség és mérhetőkonyság az EU agrárrendszerében, Agrártudományi Közlemények, 2005/16. Különszám
11. Hamza Eszter, Tóth Erzsébet (szerk.) (2005): Az agrárszakképzés és szaktanácsadás stratégiáját befolyásoló tényezők információs háttere. Kutatási jelentés, AKI.
12. Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Székely Erika, Tóth Erzsébet (szerk.) (2002): Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU-csatlakozásra. Agrárgazdasági Tanulmányok, no. 4. AKII
13. Kapronczai István (2004): Felkészültek-e a mezőgazdasági termelők a változó követelményekre? A FALU, 3. szám
14. Keszthelyi Szilárd, Kovács Gábor (2004): A teszüzemek 2003. évi eredményei. AKI Agrárgazdasági Információk 2. szám
15. Laczka Sándorné, Szabó Péter (2000): A gazdaság fogalma Magyarországon és az EU mezőgazdasági statisztikájában. Statisztikai Szemle 2000. 4. szám
16. Laki László (2004): A vidék és a falvak a „mezőgazdaság” után. Társadalomkutatás, MTA Politikatudományi Intézet, Budapest
17. Madarász Imre: A vidék funkciói az Európai Unióban. A FALU, 4. szám
18. Magyarország mezőgazdasága – Gazdaságtipológia, 2000-2003. KSH, Budapest, 2004.
19. Magyarország mezőgazdasága, 2005 (Gazdaságszerkezeti Összeírás) Előzetes adatok. KSH, Budapest, 2006.
20. Mezőgazdasági termelés 2004 KSH, Budapest, 2005.

21. Oros Iván (2002): A birtokszerkezet Magyarországon, Statisztikai Szemle, 80. évfolyam, 2002. 7. szám.
22. Potori Norbert edit. (2004): A főbb mezőgazdasági ágazatok élet- és versenyképességének követelményei. Agrárgazdasági Tanulmányok No. 8. AKI
23. Szűcs István (1998): A föld ára és bére. AGROINFORM Kiadó, Budapest
24. 15+10 Rómától Athénig Statisztikai Elemzés, KSH 2003.
25. Takács József (2005): A magyar mezőgazdaság főbb jellemzői a 2003. évi gazdaságszerkezeti összeírás alapján I-II., Statisztikai Szemle 2005. 8-9. szám
26. Tóth Erzsébet (1998): A foglalkoztatás térségi feszültségei – megoldási esélyek és lehetőségek. Agrárgazdasági Tanulmányok, no. 2. AKII.
27. Tóth Erzsébet (edit.) (2000): A mezőgazdasági foglalkoztatás és alternatív lehetőségei. Agrárgazdasági Tanulmányok, no. 13. AKII.
28. Jean-Pierre Berthier (2004): Difficulties in estimating farm household income: The French example. Proceedings of the OECD/PACIOLI Workshop on Information Needs for the Analysis of Farm Household Income Issues, p. 48-50. The Hague: LEI.
29. Berkeley Hill (2004): Using data for policymaking on indicators of wellbeing. Proceedings of the OECD/PACIOLI Workshop on Information Needs for the Analysis of Farm Household Income Issues. p. 85-89. The Hague: LEI.
30. Werner Kleinhanß (2004): Use of micro data for policy analysis of the CAP. Proceedings of the OECD/PACIOLI Workshop on Information Needs for the Analysis of Farm Household Income Issues, p. 61-73. The Hague: LEI.
31. Catherine Moreddu (2004): Farm household income: towards better informed policies. Proceedings of the OECD/PACIOLI Workshop on Information Needs for the Analysis of Farm Household Income Issues, p. 101-108. The Hague: LEI.
32. Varga Gyula et al. (1999): Mezőgazdaságunk üzemi rendszere, kezelésének tennivalói a következmények és az EU tapasztalatainak tükrében. Agrárgazdasági Tanulmányok no. 8. AKII.
33. Vrolijk, H.C.J., Poppe, K.J., Bont, C.J.A.M. de, Koole, B., Jager, J.H., & Wisman, J.H. (2004): Evolution of farm incomes in the European Union. Agri (Ext. r. no. 141 EN). Brussel: European Parliament / DG Research.)

Táblázatok jegyzéke

1. A mezőgazdasági tevékenységet végzők és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya	12
2. A mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok száma és területi megoszlása (2000, 2003)	14
3. Az egyéni gazdaságok száma és termőterülete birtokméret szerint.....	15
4. Az egyéni gazdaságok főbb jellemzői gazdálkodás célja szerint (2000-2003).....	18
5. Az egyéni gazdaságok gazdasági cél szerinti birtokszerkezete (2000-2003)	19
6. A mezőgazdasági tevékenységű gazdaságok száma a gazdálkodás típusa szerint	21
7. Az egyéni gazdaságok jövedelemtermelő képesség szerinti összetétele, 2003	22
8. A családi munkaerő létszámváltozása a gazdaságok birtokméret és termelési cél szerinti csoportjaiban, 2000 - 2003.....	25
9. A családi munkaerő korösszetételének változása 2000-2003 között a gazdaságok birtokméret szerinti csoportjaiban	28
10. A gazdaságvezetők legmagasabb mezőgazdasági végzettség szerinti megoszlása gazdaságcsoportonként, 2003	29
11. A családi munkaerő gazdaságon kívüli jövedelemszerző tevékenység szerinti megoszlása gazdaságcsoportonként, 2003	33
12. A nem mezőgazdasági tevékenységet is végző egyéni gazdaságok száma és aránya tevékenységtípusok szerint (2000, 2003).....	35
13. A különböző termelési célú egyéni gazdaságok és a vidéki népesség lakásainak megoszlása komfortosság szerint, 2001	36
14. A vizsgált egyéni gazdaságok ökonómiai méret szerinti birtokszerkezete, 2003	43
15. Az egyéni gazdaságok munkaerő-állományának összetétele, 2003.....	44
16. Az egyéni gazdaságok munkaerő felhasználása és munkajövedelmezősége, 2003	46
17. A gazdasági és a gazdaságon kívüli munkavégzés arányai, 2003.....	48
18. A vizsgált egyéni gazdaságok alapvető jellemzői.....	49
19. Az egyéni gazdaságok földhasználata.....	51
20. Az egyéni gazdaságok méretében, szerkezetében történt változások	51
21. A méretváltozás fontosabb összetevői	53
22. A gazdaságvezetők kor-, nem és képzettség szerinti összetétele	54
23. Családi munkaerő az egyéni gazdaságokban	56
24. A gazdaságok munkaerejének változása	57
25. A gazdaság továbbvitelének lehetőségei.....	58
26. A család jövedelmének forrás és tevékenység szerinti szerkezete.....	59
27. A vizsgált családok (gazdaságok) megélhetési színvonalának minősítése	61
28. A gazdaságok által realizált jövedelem és a szociális biztonság összefüggései.....	63
29. A tevékenység diverzifikáció főbb területei.....	64
30. A gazdálkodás fejlesztésének szándékai	65

31. A tevékenység diverzifikáció megítélése	66
32. A termelői együttműködések előnyei és korlátai	67
33. Az uniós pályázati lehetőségek megítélése	68

Ábrák jegyzéke

1. Az egyéni gazdaságok birtokszerkezetének jellemzői, 2003	14
2. Az egyéni gazdaságok számának és területének változása birtokkategóriák szerint (2000-2003 között)	17
3. A családi munkaerő megoszlása gazdálkodási cél szerint az egyes birtokméret kategóriákban, 2003	24
4. Az egyéni gazdaságok családi munkaerejének megoszlása a termelési cél szerinti gazdaságcsoportokban, 2003	26
5. A családi munkaerő korösszetétele gazdálkodási cél szerint, 2003	27
6. A családi munkaerő korösszetétele birtokméret szerint, 2003	27
7. A közép- és felsőfokú mezőgazdasági végzettséggel rendelkező egyéni gazdálkodók aránya, 2003	30
8. A családi munkaerő gazdasági aktivitása a gazdálkodási cél és a birtokméret szerinti gazdaságcsoportokban, 2003	31
9. A foglalkoztatottak aránya a családi munkaerőből, 2003	32
10. Családi gazdaságok életminőségének és jövedelmének indikátorai	42

MELLÉKLETEK

Mellékletek jegyzéke

1. A mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó népesség megoszlása régióként	95
2. Az egyéni gazdaságok főbb adatai méretkategóriák és régiók szerint, 2003	96
3. A családi munkaerő száma a gazdaságok birtokméret és termelési cél szerinti csoportjaiban (2000, 2003).....	98
4. A családi munkaerő korösszetétele birtokkategóriák és gazdálkodási cél szerint, 2003.....	99
5. Az egyéni gazdaságokban dolgozók korösszetétele megyénként és régióként, 2003	100
6. A gazdaságvezetők legmagasabb mezőgazdasági végzettsége birtokkategóriák és termelési cél szerint, 2003	101
7. Az egyéni gazdálkodók mezőgazdasági végzettség szerinti megoszlása megyénként és régióként, 2003	102
8. A családi munkaerő gazdasági aktivitása birtokkategóriák és termelési cél szerint, 2003	103
9. Az egyéni gazdaságokban dolgozók gazdasági aktivitás szerinti megoszlása megyénként, régióként, 2003	104
10. A családi munkaerő gazdaságon kívüli jövedelemszerző tevékenysége birtokkategóriák és termelési cél szerint, 2003	105
11. Az egyéni gazdaságokban dolgozók gazdaságon kívüli jövedelemszerző tevékenység szerinti megoszlása megyénként, régióként, 2003	106
12. A nem mezőgazdasági tevékenységet is folytató egyéni gazdaságok száma és aránya megyék és régiók szerint (2000, 2003)	107
13. Az összes és az egyéni gazdaságok lakásainak megoszlása komfortosság szerint, 2000	108
14. A vizsgált egyéni gazdaságok ökonómiai méret szerinti birtokszerkezete 2003	109
15. A munkaerő összetétele a vizsgált megyék egyéni gazdaságaiban, 2003	110
16. Az egyéni gazdaságok földhasználata a vizsgált megyékben	112
17. A gazdaságon kívül (is) dolgozó családtagok munkahely szerinti jellemzői.....	113
18. A realizált jövedelem felhasználásának arányai.....	114
19. A tevékenység diverzifikáció főbb területei	115
20. A gazdaságok külső kapcsolatai, szerveződése.....	117

A mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó népesség megoszlása régióinként

Régiók	Mezőgazdasággal foglalkozó népesség aránya, %			A változás mértéke, 1991=100%
	1991	2000	2003	
Közép-Magyarország	8,3	7,6	7,4	44,6
Közép-Dunántúl	11,4	9,6	9,3	40,4
Nyugat-Dunántúl	11,7	12,0	10,9	46,3
Dél-Dunántúl	12,6	13,4	13,5	53,0
Dunántúl	35,7	35,0	33,6	46,8
Észak-Magyarország	15,5	15,0	14,3	45,6
Észak-Alföld	20,8	22,7	22,9	54,7
Dél-Alföld	19,8	19,7	21,7	54,5
Alföld és Észak	56,1	57,4	58,9	52,1
Ország összesen	100,0	100,0	100,0	49,6

Forrás: Egyéni gazdaságok munkaerő-felhasználása 2000, KSH, 2001. Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003. KSH, 2004.

Az egyéni gazdaságok főbb adatai méretkategóriák és régiók szerint, 2003

Megnevezés	Egyéni gazdaságok méretkategóriái							Összesen
	0-2	2-4	4-8	8-16	16-40	40-100	100 -	
	EUME szerint							
Közép-Magyarország								
Gazdaságok száma, db	55324,0	2578,3	1500,5	821,8	415,1	119,0	20,3	60778,9
- aránya, %	91,0	4,2	2,5	1,4	0,7	0,2	0,0	100,0
Mezőgazdasági terület, ha	35160,0	16274,6	20671,1	23396,9	28052,5	18571,4	5422,8	147549,3
- aránya, %	23,8	11,0	14,0	15,9	19,0	12,6	3,7	100,0
Közép-Dunántúl								
Gazdaságok száma, db	64967,3	2501,4	1422,9	798,9	524,7	167,7	19,9	70402,8
- aránya, %	92,3	3,6	2,0	1,1	0,7	0,2	0,0	100,0
Mezőgazdasági terület, ha	34383,1	19201,3	24001,8	32696,5	43563,6	29837,5	5254,0	188937,8
- aránya, %	18,2	10,2	12,7	17,3	23,1	15,8	2,8	100,0
Nyugat-Dunántúl								
Gazdaságok száma, db	75194,0	3526,7	1860,4	989,0	587,2	170,7	28,3	82356,2
- aránya, %	91,3	4,3	2,3	1,2	0,7	0,2	0,0	100,0
Mezőgazdasági terület, ha	43574,3	24586,5	28845,9	32618,9	45011,1	27791,1	4779,7	207207,6
- aránya, %	21,0	11,9	13,9	15,7	21,7	13,4	2,3	100,0
Dél-Dunántúl								
Gazdaságok száma, db	88885,2	4197,6	2435,1	1313,6	718,2	237,6	15,7	97802,9
- aránya, %	90,9	4,3	2,5	1,3	0,7	0,2	0,0	100,0
Mezőgazdasági terület, ha	46765,7	26597,7	35538,0	44726,9	57111,6	39495,0	2725,0	252959,9
- aránya, %	18,5	10,5	14,0	17,7	22,6	15,6	1,1	100,0

2. melléklet folytatása

Megnevezés	Egyéni gazdaságok méretkategóriái							Összesen
	0-2	2-4	4-8	8-16	16-40	40-100	100 -	
	EUME szerint							
Észak-Magyarország								
Gazdaságok száma, db	99556,6	3687,6	1721,9	808,9	481,9	121,1	17,1	106395,2
- aránya, %	93,6	3,5	1,6	0,8	0,5	0,1	0,0	100,0
Mezőgazdasági terület, ha	62229,5	28858,6	30614,1	34687,0	45388,9	21803,0	3485,2	227066,3
- aránya, %	27,4	12,7	13,5	15,3	20,0	9,6	1,5	100,0
Észak-Alföld								
Gazdaságok száma, db	154901,1	11551,1	6246,3	3047,7	1497,6	378,4	41,0	177663,1
- aránya, %	87,2	6,5	3,5	1,7	0,8	0,2	0,0	100,0
Mezőgazdasági terület, ha	118833,6	78372,7	93847,2	94851,6	102662,4	55375,3	6421,1	550363,8
- aránya, %	21,6	14,2	17,1	17,2	18,7	10,1	1,2	100,0
Dél-Alföld								
Gazdaságok száma, db	139709,6	14995,9	8877,8	4190,3	1950,3	495,6	46,1	170265,7
- aránya, %	82,1	8,8	5,2	2,5	1,1	0,3	0,0	100,0
Mezőgazdasági terület, ha	126646,5	92599,2	109537,2	107518,8	103689,6	66461,6	8316,7	614769,6
- aránya, %	20,6	15,1	17,8	17,5	16,9	10,8	1,4	100,0
Összes gazdaság								
Gazdaságok száma, db	678537,7	43038,6	24064,9	11970,3	6174,9	1690,1	188,3	765664,8
- aránya, %	88,6	5,6	3,1	1,6	0,8	0,2	0,0	100,0
Mezőgazdasági terület, ha	467592,6	286490,6	343055,4	370496,5	425479,7	259335,0	36404,6	2188854,3
- aránya, %	21,4	13,1	15,7	16,9	19,4	11,8	1,7	100,0

Forrás: Magyarország mezőgazdasága – Gazdaságtipológia, 2000, 2003. KSH. 2004.

A családi munkaerő száma a gazdaságok birtokméret és termelési cél szerinti csoportjaiban (2000, 2003)

Birtokméret	A családi munkaerő létszáma a(z)				
	összes	csak saját fogyasz-tásra termelő	felesleget értékesítő	főként értékesítés- re termelő	szolgáltatást végző
2000					
0 ha	59085	42917	12060	3553	555
1 ha alatt	1311372	935008	318781	55907	1676
1,1-5,0 ha	394212	141582	205868	45908	854
5,1-10,0 ha	97788	19838	59087	18519	344
10,1-50,0 ha	101977	11881	57145	32183	768
50,1-100,0 ha	11912	723	5135	5927	127
100,1 ha felett	6333	371	2021	3863	78
Összes gazdaság	1982679	1152320	660097	165860	4402
2003					
0 ha	80807	61289	15169	4161	188
1 ha alatt	857898	617611	183067	57001	219
1,1-5,0 ha	247166	63761	133004	50304	97
5,1-10,0 ha	70155	6700	43273	20101	81
10,1-50,0 ha	75845	3549	39768	32396	132
50,1-100,0 ha	11679	161	3994	7494	30
100,1 ha felett	7633	106	1715	5790	22
Összes gazdaság	1351183	753177	419990	177247	769

Forrás: Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000 és Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003, KSH adatgyűjtés

4. melléklet

A családi munkaerő korösszetétele birtokkategóriák és gazdálkodási cél szerint, 2003

Megnevezés	0, nem használ	1 ha alatt	1,1-5,0 ha	5,1-10,0 ha	10,1-50,0 ha	50,1- 100,0 ha	100,1 ha felett	Összesen
Saját fogyasztásra termelő gazdaságok								
A családi munkaerő, fő	61289	617611	63761	6700	3549	161	106	753177
A családi munkaerő megoszlása %	8,1	82,0	8,5	0,9	0,5	0,0	0,0	100,0
- 14-19 éves, %	1,1	1,9	2,0	2,7	3,0	3,2	2,9	1,9
- 20-29 éves, %	5,0	6,1	6,3	6,4	5,9	10,1	18,1	6,0
- 30-39 éves, %	12,8	10,8	10,3	10,5	9,2	7,0	7,6	10,9
- 40 év alatti, %	18,9	18,8	18,6	19,6	18,1	20,3	28,6	18,8
- 40-49 éves, %	23,3	19,7	20,6	22,5	23,1	27,8	21,0	20,1
- 50-59 éves, %	22,9	22,6	23,4	20,4	27,0	22,2	41,9	22,7
- 40-59 éves, %	46,2	42,3	44,0	42,9	50,1	50,0	62,9	42,8
- 60-64 éves, %	10,7	11,5	12,1	8,9	9,5	15,8	3,8	11,5
- 65-X éves, %	24,1	27,4	25,3	28,5	22,4	13,9	4,8	27,0
- 60 év felett, %	34,8	38,9	37,4	37,4	31,9	29,7	8,6	38,5
Saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítő gazdaságok								
A családi munkaerő, fő	15169	183067	133004	43273	39768	3994	1715	419990
A családi munkaerő megoszlása %	3,6	43,6	31,7	10,3	9,5	1,0	0,4	100,0
- 14-19 éves, %	1,9	2,9	3,2	3,6	3,8	5,0	5,5	3,1
- 20-29 éves, %	7,3	7,6	8,2	8,9	11,2	14,3	15,9	8,4
- 30-39 éves, %	14,7	12,6	11,7	11,4	12,5	14,4	14,2	12,3
- 40 év alatti, %	23,9	23,1	23,1	23,9	27,5	33,7	35,6	23,8
- 40-49 éves, %	23,3	20,8	20,8	21,4	22,4	24,0	25,8	21,2
- 50-59 éves, %	22,3	22,2	23,9	24,0	25,3	25,6	24,9	23,3
- 40-59 éves, %	45,6	43,0	44,7	45,4	47,7	49,6	50,7	44,5
- 60-64 éves, %	10,8	10,9	11,4	11,2	9,8	7,5	6,1	10,9
- 65-X éves, %	19,7	23,0	20,9	19,5	15,0	9,1	7,6	20,9
- 60 év felett, %	30,5	33,9	32,3	30,7	24,8	16,6	13,7	31,8
Elsősorban értékesítésre termelő gazdaságok								
A családi munkaerő, fő	4161	57001	50304	20101	32396	7494	5790	177247
A családi munkaerő megoszlása %	2,3	32,2	28,4	11,3	18,3	4,2	3,3	100,0
- 14-19 éves, %	3,5	3,7	4,3	4,4	4,5	5,2	6,0	4,2
- 20-29 éves, %	11,5	10,2	11,6	11,1	12,8	16,3	18,0	11,7
- 30-39 éves, %	18,6	15,5	14,5	13,9	14,5	14,9	14,2	14,8
- 40 év alatti, %	33,6	29,4	30,4	29,4	31,8	36,4	38,2	30,7
- 40-49 éves, %	25,6	23,2	23,4	23,9	24,9	25,5	24,8	23,8
- 50-59 éves, %	23,2	23,8	24,4	24,6	24,7	23,9	23,2	24,2
- 40-59 éves, %	48,8	47,0	47,8	48,5	49,6	49,4	48,0	48,0
- 60-64 éves, %	8,5	7,8	8,9	8,5	7,6	6,5	6,0	8,1
- 65-X éves, %	9,2	15,8	12,9	13,6	11,1	7,7	7,8	13,1
- 60 év felett, %	17,7	23,6	21,8	22,1	18,7	14,2	13,8	21,2

Forrás: Gazdaság szerkezeti Összeírás 2003, KSH adatgyűjtés

Az egyéni gazdaságokban dolgozók korösszetétele megyénként és régióként, 2003

Megyék, régiók	A családi munkaerő* korösszetétele							
	14-19	20-29	30-39	-40	40-49	50-59	60-64	65-
	éves							
Budapest	2,3	8,7	9,8	20,8	13,8	25,0	17,1	23,2
Pest megye	2,0	6,1	10,4	18,5	20,1	25,0	12,2	24,1
Közép-Magyarország	2,0	6,3	10,4	18,7	19,7	25,0	12,6	24,1
Fejér megye	2,0	6,9	11,3	20,2	20,6	24,6	11,3	23,3
Komárom-Esztergom megye	2,5	6,6	11,2	20,3	20,2	23,9	12,2	23,4
Veszprém megye	2,4	9,0	10,5	21,9	20,8	23,9	11,4	22,0
Közép-Dunántúl	2,3	7,6	11,0	20,9	20,6	24,2	11,5	22,8
Győr-Moson-Sopron megye	2,3	7,4	10,2	19,9	20,6	24,8	11,1	23,7
Vas megye	1,5	5,6	9,8	16,9	21,6	24,0	11,5	26,0
Zala megye	2,7	7,7	10,4	20,8	21,3	22,1	10,4	25,5
Nyugat-Dunántúl	2,3	7,1	10,2	19,6	21,1	23,4	10,9	25,1
Baranya megye	2,0	6,9	12,1	21,0	23,1	23,3	10,6	22,0
Somogy megye	3,1	8,7	13,0	24,8	20,9	22,1	9,7	22,6
Tolna megye	2,1	6,5	11,5	20,1	20,1	25,3	11,6	22,9
Dél-Dunántúl	2,4	7,5	12,3	22,2	21,4	23,3	10,5	22,5
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	1,8	5,9	12,5	20,2	21,9	23,2	11,1	23,5
Heves megye	3,0	8,9	11,2	23,1	19,0	23,3	11,0	23,5
Nógrád megye	3,4	7,6	10,4	21,4	19,5	21,8	11,9	25,4
Észak-Magyarország	2,4	7,1	11,7	21,2	20,6	22,9	11,3	23,9
Hajdú-Bihar megye	2,1	6,1	12,7	20,9	21,2	22,9	11,5	23,4
Jász-Nagykun-Szolnok megye	1,7	5,5	9,8	17,0	21,2	23,6	12,7	25,6
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	3,8	9,9	14,5	28,2	22,5	21,3	8,4	19,6
Észak-Alföld	2,9	8,0	13,1	24,0	21,9	22,2	10,1	21,9
Bács-Kiskun megye	3,3	8,5	12,2	24,0	20,7	22,4	10,3	22,6
Békés megye	2,4	6,8	11,4	20,6	20,3	23,1	11,2	24,7
Csongrád	2,5	7,7	12,3	22,5	20,0	22,1	10,8	24,6
Dél-Alföld	2,9	7,8	12,0	22,7	20,4	22,5	10,7	23,7
Ország összesen	2,6	7,5	11,8	21,9	20,9	23,1	10,9	23,2

* Gazdaságvezetővel együtt

Forrás: Magyarország Mezőgazdasága, 2003. Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003, KSH 2004.

A gazdaságvezetők legmagasabb mezőgazdasági végzettsége birtokkategóriák és termelési cél szerint, 2003

Megnevezés	0, nem használ	1 ha alatt	1,1- 5,0 ha	5,1- 10,0 ha	10,1- 50,0 ha	50,1- 100,0 ha	100,1 ha felett	Össze- sen
Saját fogyasztásra termelő gazdaságok								
Gazdaságvezetők, fő	44555	367891	35721	3796	2014	94	72	454143
A gazdaságvezetők megoszlása %	9,8	81,0	7,9	0,8	0,4	0,0	0,0	100,0
Legmagasabb mezőgazdasági iskolai végzettsége %								
- alapfokú sincs	94,4	93,1	87,8	81,7	75,6	71,7	75,3	92,7
- alapfokú	2,3	3,0	5,8	6,9	6,3	6,5	0,0	3,2
- alapfokú és az alatti	96,7	96,1	93,6	88,6	82,0	78,3	75,3	95,8
- középfokú	2,6	3,0	5,3	7,6	10,8	6,5	17,8	3,2
- felsőfokú	0,7	0,9	1,1	3,8	7,3	15,2	6,8	0,9
- középfok feletti	3,3	3,9	6,4	11,4	18,0	21,7	24,7	4,2
Saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítő gazdaságok								
Gazdaságvezetők, fő	10045	101096	67991	21286	18835	1725	710	221688
A gazdaságvezetők megoszlása %	4,5	45,6	30,7	9,6	8,5	0,8	0,3	100,0
Legmagasabb mezőgazdasági iskolai végzettsége, %								
- alapfokú sincs	86,0	89,2	83,3	76,2	63,7	48,7	42,2	83,4
- alapfokú	6,3	4,6	7,2	10,4	12,9	15,0	15,5	6,9
- alapfokú és az alatti	92,4	93,8	90,5	86,6	76,5	63,7	57,8	90,2
- középfokú	6,5	4,7	7,5	10,2	16,7	24,0	26,5	7,4
- felsőfokú	1,1	1,5	1,9	3,2	6,8	12,4	15,7	2,4
- középfok feletti	7,6	6,2	9,5	13,4	23,5	36,3	42,2	9,8
Elsősorban értékesítésre termelő gazdaságok								
Gazdaságvezetők, fő	2475	30243	24938	10069	15612	3260	2399	88996
A gazdaságvezetők megoszlása %	2,8	34,0	28,0	11,3	17,5	3,7	2,7	100,0
Legmagasabb mezőgazdasági iskolai végzettsége, %								
- alapfokú sincs	75,0	84,7	78,2	69,2	54,1	38,4	30,3	72,3
- alapfokú	8,7	5,2	7,3	10,0	11,8	13,0	11,1	8,0
- alapfokú és az alatti	83,7	89,8	85,5	79,2	65,9	51,4	41,3	80,3
- középfokú	11,2	6,9	9,5	13,1	19,8	28,9	28,2	12,1
- felsőfokú	5,1	3,3	5,0	7,7	14,3	19,7	30,4	7,6
- középfok feletti	16,3	10,2	14,5	20,8	34,1	48,6	58,7	19,7

Forrás: Gazdaság szerkezeti Összeírás 2003, KSH adatgyűjtés

**Az egyéni gazdálkodók mezőgazdasági végzettség szerinti megoszlása
megyenként és régióként, 2003**

Megyék, régiók	A gazdaságvezetők legmagasabb mezőgazdasági végzettsége						
	nincs	gyakorlati tapasztalat	alapfokú	alapfokú és alatti	közép-fokú	felsőfokú	középfok feletti
Budapest	27,1	54,1	1,8	83,0	4,9	12,1	17,0
Pest megye	11,8	79,8	2,6	94,2	4,2	1,6	5,8
Közép-Magyarország	12,8	78,2	2,6	93,5	4,2	2,3	6,5
Fejér megye	0,3	86,6	4,5	91,5	6,4	2,1	8,5
Komárom-Esztergom megye	9,7	75,4	5,3	90,4	7,4	2,2	9,6
Veszprém megye	15,0	72,1	4,5	91,6	5,9	2,5	8,4
Közép-Dunántúl	7,4	79,2	4,7	91,3	6,5	2,2	8,7
Győr-Moson-Sopron megye	0,6	84,6	5,5	90,7	6,5	2,7	9,3
Vas megye	0,8	83,7	6,4	90,9	6,8	2,3	9,1
Zala megye	4,2	85,8	3,8	93,8	4,4	1,7	6,2
Nyugat-Dunántúl	2,2	84,9	5,0	92,1	5,7	2,2	7,9
Baranya megye	16,4	69,9	5,4	91,7	6,3	1,9	8,3
Somogy megye	13,6	73,6	5,6	92,8	5,4	1,8	7,2
Tolna megye	0,4	82,9	5,1	88,4	8,4	3,1	11,6
Dél-Dunántúl	10,9	75,0	5,4	91,3	6,5	2,2	8,7
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	14,2	76,9	3,1	94,2	3,8	2,0	5,8
Heves megye	14,9	73,5	3,6	92,0	5,2	2,8	8,0
Nógrád megye	16,6	74,9	3,0	94,5	3,9	1,6	5,5
Észak-Magyarország	14,8	75,6	3,2	93,7	4,2	2,1	6,3
Hajdú-Bihar megye	1,1	87,1	5,1	93,2	4,9	1,9	6,8
Jász-Nagykun-Szolnok megye	1,3	84,5	5,4	91,3	6,3	2,4	8,7
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	7,2	82,1	5,1	94,5	3,8	1,7	5,5
Észak-Alföld	4,0	84,3	5,1	93,4	4,7	1,9	6,6
Bács-Kiskun megye	10,0	76,9	5,5	92,4	5,6	2,0	7,6
Békés megye	13,4	68,2	7,2	88,9	8,7	2,4	11,1
Csongrád	5,1	82,0	5,1	92,3	5,7	2,0	7,7
Dél-Alföld	9,8	75,6	5,9	91,3	6,5	2,1	8,7
Ország összesen	8,5	79,1	4,8	92,4	5,5	2,1	7,6

Forrás: Magyarország Mezőgazdasága, 2003. Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003, KSH 2004.

8. melléklet

A családi munkaerő gazdasági aktivitása birtokkategóriák és termelési cél szerint, 2003

Megnevezés	0, nem használ	1 ha alatt	1,1-5,0 ha	5,1-10,0 ha	10,1-50,0 ha	50,1-100,0 ha	100,1 ha felett	Összesen
Saját fogyasztásra termelő gazdaságok								
A családi munkaerő, fő	61289	617611	63761	6700	3549	161	106	753177
A családi munkaerő megoszlása %	8,1	82,0	8,5	0,9	0,5	0,0	0,0	100,0
- foglalkoztatott	44,2	42,0	44,1	40,8	48,0	42,0	59,0	42,4
- munkanélküli	5,1	4,3	3,7	3,8	3,5	3,8	3,8	4,3
- nyugdíjas	42,9	46,3	43,8	44,7	37,3	42,7	14,3	45,7
- egyéb inaktív	7,8	7,4	8,4	10,7	11,2	11,5	22,9	7,6
Saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítő gazdaságok								
A családi munkaerő, fő	15169	183067	133004	43273	39768	3994	1715	419990
A családi munkaerő megoszlása %	3,6	43,6	31,7	10,3	9,5	1,0	0,4	100,0
- foglalkoztatott	45,5	48,2	48,4	48,7	50,6	51,4	51,9	48,5
- munkanélküli	5,0	4,0	3,9	3,6	3,4	2,9	1,7	3,9
- nyugdíjas	37,4	38,7	37,2	34,9	29,2	20,6	17,2	36,6
- egyéb inaktív	12,1	9,1	10,6	12,7	16,8	25,2	29,1	11,0
Elsősorban értékesítésre termelő gazdaságok								
A családi munkaerő, fő	4161	57001	50304	20101	32396	7494	5790	177247
A családi munkaerő megoszlása %	2,3	32,2	28,4	11,3	18,3	4,2	3,3	100,0
- foglalkoztatott	54,5	56,1	58,0	57,3	57,9	57,4	55,6	57,1
- munkanélküli	3,4	3,5	3,3	2,7	2,6	2,2	1,7	3,1
- nyugdíjas	23,0	28,3	25,4	24,8	21,2	16,9	15,2	24,7
- egyéb inaktív	19,0	12,2	13,4	15,2	18,3	23,5	27,5	15,1

Forrás: Gazdaság szerkezeti Összeírás 2003, KSH adatgyűjtés

**Az egyéni gazdaságokban dolgozók gazdasági aktivitás szerinti megoszlása
megyénként, régióként, 2003**

Megyék, régiók	A családi munkaerő* gazdasági aktivitása			
	foglalkoztatott	nyugdíjas	munkanélküli	egyéb inaktív
Budapest	53,9	34,5	1,6	10,0
Pest megye	47,5	41,2	2,1	9,1
Közép-Magyarország	48,0	40,8	2,1	9,2
Fejér megye	47,8	39,3	3,8	9,1
Komárom-Esztergom megye	48,4	42,7	2,0	6,9
Veszprém megye	50,5	37,4	2,7	9,4
Közép-Dunántúl	48,9	39,3	3,0	8,7
Győr-Moson-Sopron megye	48,8	39,2	1,6	10,4
Vas megye	50,3	41,6	2,2	6,0
Zala megye	47,5	39,8	3,6	9,2
Nyugat-Dunántúl	48,6	40,1	2,6	8,7
Baranya megye	38,8	44,6	5,7	10,9
Somogy megye	39,4	42,5	6,7	11,4
Tolna megye	39,2	46,0	4,0	10,8
Dél-Dunántúl	39,2	44,1	5,7	11,1
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	40,3	45,2	5,7	8,7
Heves megye	42,9	43,6	2,5	10,9
Nógrád megye	38,9	46,4	4,8	10,0
Észak-Magyarország	40,8	45,0	4,6	9,6
Hajdú-Bihar megye	53,1	34,7	4,1	8,1
Jász-Nagykun-Szolnok megye	45,6	42,9	3,6	7,9
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	56,7	29,5	4,7	9,1
Észak-Alföld	53,6	33,5	4,3	8,6
Bács-Kiskun megye	46,1	38,2	4,0	11,7
Békés megye	37,0	47,4	4,8	10,8
Csongrád	45,6	41,6	3,1	9,8
Dél-Alföld	43,4	41,6	4,0	11,0
Ország összesen	46,2	40,1	4,0	9,7

* Gazdaságvezetővel együtt

Forrás: Magyarország Mezőgazdasága, 2003. Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003, KSH 2004.

10. melléklet
A családi munkaerő gazdaságon kívüli jövedelemszerző tevékenysége birtokkategóriák és termelési cél szerint, 2003

Megnevezés	0, nem használ	1 ha alatt	1,1-5,0 ha	5,1-10,0 ha	10,1-50,0 ha	50,1-100,0 ha	100,1 ha felett	Összesen
A családi munkaerő, fő	61289	617611	63761	6700	3549	161	106	753177
A családi munkaerő megoszlása %	8,1	82,0	8,5	0,9	0,5	0,0	0,0	100,0
A gazdaságon kívül jövedelemszerző tevékenysége (%):								
- nincs	59,5	61,3	60,8	63,8	57,8	66,9	45,7	61,1
- van, főfoglalkozásban	38,0	36,9	37,2	34,5	39,9	31,9	53,3	37,0
- van, nem főfoglalkozásban	1,3	1,1	1,1	1,1	1,4	0,0	1,0	1,1
- vegyes	1,2	0,7	0,9	0,5	1,0	1,3	0,0	0,8
Saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítő gazdaságok								
A családi munkaerő, fő	15169	183067	133004	43273	39768	3994	1715	419990
A családi munkaerő megoszlása %	3,6	43,6	31,7	10,3	9,5	1,0	0,4	100,0
A gazdaságon kívül jövedelemszerző tevékenysége (%):								
- nincs	60,5	59,4	61,8	63,7	64,7	68,6	71,8	61,3
- van, főfoglalkozásban	36,3	38,2	35,8	33,9	33,1	28,4	25,8	36,3
- van, nem főfoglalkozásban	1,2	1,3	1,4	1,4	1,2	2,1	1,1	1,3
- vegyes	2,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,3	1,1
Elsősorban értékesítésre termelő gazdaságok								
A családi munkaerő, fő	4161	57001	50304	20101	32396	7494	5790	177247
A családi munkaerő megoszlása %	2,3	32,2	28,4	11,3	18,3	4,2	3,3	100,0
A gazdaságon kívül jövedelemszerző tevékenysége (%):								
- nincs	58,3	52,1	54,8	60,3	61,1	66,7	69,8	56,8
- van, főfoglalkozásban	37,7	45,1	42,5	37,0	36,3	31,2	26,9	40,5
- van, nem főfoglalkozásban	1,8	1,8	1,7	1,7	1,5	1,2	1,8	1,7
- vegyes	2,2	0,9	1,0	0,9	1,1	0,9	1,5	1,0

Forrás: Gazdaság szerkezeti Összeírás 2003, KSH adatgyűjtés

Az egyéni gazdaságokban dolgozók gazdaságon kívüli jövedelemszerző tevékenység szerinti megoszlása megyénként, régióként, 2003

Megyék, régiók	A családi munkaerő* gazdaságon kívüli jövedelemszerző tevékenysége			
	nincs	van, főfoglalkozásban	van, nem főfoglalkozásban	vegyes
Budapest	51,7	42,8	2,8	2,7
Pest megye	56,8	40,4	1,4	1,4
Közép-Magyarország	56,5	40,6	1,5	1,5
Fejér megye	56,2	42,2	1,1	0,5
Komárom-Esztergom megye	53,4	45,0	0,9	0,7
Veszprém megye	51,7	44,8	1,4	2,1
Közép-Dunántúl	54,0	43,8	1,1	1,1
Győr-Moson-Sopron megye	54,0	44,4	1,0	0,7
Vas megye	51,9	46,2	1,2	0,7
Zala megye	54,0	45,1	0,6	0,3
Nyugat-Dunántúl	53,5	45,2	0,9	0,5
Baranya megye	63,7	35,3	0,5	0,4
Somogy megye	62,5	36,3	0,5	0,7
Tolna megye	63,1	36,0	0,4	0,5
Dél-Dunántúl	63,0	35,9	0,5	0,5
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	60,7	37,2	1,2	0,8
Heves megye	60,1	38,5	0,9	0,4
Nógrád megye	62,6	36,5	0,5	0,4
Észak-Magyarország	60,9	37,5	1,0	0,6
Hajdú-Bihar megye	63,0	34,9	1,1	1,0
Jász-Nagykun-Szolnok megye	61,3	34,8	2,5	1,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	62,2	34,6	2,3	0,9
Észak-Alföld	62,3	34,8	1,9	1,0
Bács-Kiskun megye	62,1	34,9	1,6	1,4
Békés megye	67,1	30,5	1,6	0,8
Csongrád	67,9	30,4	0,8	0,9
Dél-Alföld	64,9	32,6	1,4	1,1
Ország összesen	60,6	37,2	1,3	0,9

* Gazdaságvezetővel együtt

Forrás: Magyarország Mezőgazdasága, 2003. Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003, KSH 2004.

**A nem mezőgazdasági tevékenységet is folytató egyéni gazdaságok
száma és aránya megyék és régiók szerint (2000, 2003)**

Megye, régió	A nem mezőgazdasági tevékenységet is végző gazdaságok				A változás mértéke 2000=100%	A nem mezőgazdasági tevékenységet is végző gazdaságok aránya az összes egyéni gazdaságból %	
	száma	megoszlása (%)	száma	megoszlása (%)		2000	2003
Budapest	521	1,2	315	0,9	60,5	11,8	7,9
Pest megye	3123	7,3	783	2,3	25,1	4,1	1,4
Közép-Magyarország	3644	8,5	1098	3,3	30,1	4,5	1,8
Fejér megye	1810	4,2	1030	3,1	56,9	4,4	3,3
Komárom-Esztergom megye	342	0,8	507	1,5	148,2	1,8	3,4
Veszprém megye	4903	11,4	3127	9,3	63,8	16,9	12,9
Közép-Dunántúl	7055	16,4	4664	13,8	66,1	7,9	6,6
Győr-Moson-Sopron megye	2062	4,8	1551	4,6	75,2	5,7	6,1
Vas megye	3362	7,8	1015	3,0	30,2	12,0	4,6
Zala megye	1152	2,7	1643	4,9	142,6	3,1	4,7
Nyugat-Dunántúl	6576	15,3	4209	12,5	64,0	6,5	5,1
Baranya megye	3139	7,3	1583	4,7	50,4	8,3	5,0
Somogy megye	504	1,2	1189	3,5	235,9	1,0	3,0
Tolna megye	2663	6,2	854	2,5	32,1	8,1	3,2
Dél-Dunántúl	6306	14,7	3626	10,8	57,5	5,1	3,7
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	3378	7,9	2404	7,1	71,2	4,7	4,2
Heves megye	1684	3,9	1329	3,9	78,9	4,6	4,7
Nógrád megye	1590	3,7	859	2,6	54,0	6,0	4,3
Észak-Magyarország	6652	15,5	4592	13,6	69,0	4,9	4,3
Hajdú-Bihar megye	2379	5,5	970	2,9	40,8	3,3	1,6
Jász-Nagykun-Szolnok megye	1334	3,1	1539	4,6	115,4	2,7	4,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	599	1,4	3469	10,3	579,1	0,6	4,2
Észak-Alföld	4312	10,0	5978	17,7	138,6	2,0	3,4
Bács-Kiskun megye	6558	15,2	6019	17,9	91,8	6,9	7,5
Békés megye	825	1,9	2448	7,3	296,7	1,3	4,9
Csongrád	1081	2,5	1045	3,1	96,7	2,1	2,6
Dél-Alföld	8464	19,7	9512	28,2	112,4	4,0	5,6
Ország összesen	43009	100,0	33679	100,0	78,3	4,5	4,4

Forrás: Magyarország mezőgazdasága, 2003 Gazdaságszerkezeti Összeírás KSH, 2004.

**Az összes és az egyéni gazdaságok lakásainak megoszlása
komfortosság szerint, 2000**

Régiók	Összkomfortos és komfortos	Félkomfortos	Komfort nélküli*
	lakások aránya		
	Az összes vidéki lakásból		
Pest megye	79,9	4,9	15,2
Közép-Dunántúl	86,3	3,9	9,8
Nyugat-Dunántúl	86,2	4,0	9,7
Dél-Dunántúl	80,3	4,8	14,9
Észak-Magyarország	76,2	5,3	18,5
Észak-Alföld	75,5	5,7	18,8
Dél-Alföld	76,5	7,7	15,8
<i>Vidék összesen</i>	<i>79,6</i>	<i>5,4</i>	<i>15,0</i>
	Az egyéni gazdaságok lakásaiból		
Pest megye	78,2	6,3	15,6
Közép-Dunántúl	82,6	5,7	11,7
Nyugat-Dunántúl	83,2	6,0	10,7
Dél-Dunántúl	75,0	6,8	18,2
Észak-Magyarország	75,1	7,2	17,7
Észak-Alföld	75,1	7,2	17,7
Dél-Alföld	72,9	10,2	16,8
<i>Vidék összesen</i>	<i>76,4</i>	<i>7,4</i>	<i>16,1</i>
	Az értékesítésre termelő egyéni gazdaságok lakásaiból		
Pest megye	87,5	3,3	9,2
Közép-Dunántúl	92,7	2,2	5,1
Nyugat-Dunántúl	92,9	2,8	4,3
Dél-Dunántúl	90,5	2,9	6,7
Észak-Magyarország	90,2	3,7	6,2
Észak-Alföld	86,5	4,9	8,7
Dél-Alföld	86,1	6,7	7,1
<i>Vidék összesen</i>	<i>88,6</i>	<i>4,6</i>	<i>6,9</i>

* A szükség- és egyéb lakással együtt

Forrás: Az egyéni agrárgazdaságok és népességük 7 kötet, KSH, 2004

A vizsgált egyéni gazdaságok ökonómiai méret szerinti birtokszerkezete 2003

Megnevezés	Az egyéni gazdaságok birtokszerkezete					
	a gazdaság száma			az összes területe		
	szerint					
	kicsi	közepes	nagy	kicsi	közepes	nagy
	mértékű gazdaságokban, %					
Győr-Moson-Sopron megye						
Az egyéni gazdaságok összesen	63,8	32,0	4,2	30,9	46,7	22,3
Birtokszerkezet						
5 ha alatt	16,9	2,2	32,5	2,1	-	0,1
5,1-10 ha	5,7	14,5	-	3,1	2,3	-
10,1-50 ha	77,4	49,8	-	94,8	36,5	-
50,1-100 ha	-	27,2	3,1	-	41,8	1,9
100,1 ha felett	-	6,3	64,4	-	19,3	97,9
Átlagos birtokméret, ha	-	-	-	14,7	44,3	160,6
Tolna megye						
Az egyéni gazdaságok összesen	79,6	14,3	6,1	36,4	36,4	27,1
Birtokszerkezet						
5 ha alatt	16,9	-	-	5,8	-	-
5,1-10 ha	5,9	-	8,0	3,9	-	0,6
10,1-50 ha	77,2	36,9	35,5	90,3	16,9	12,0
50,1-100 ha	-	34,8	8,0	-	33,4	3,2
100,1 ha felett	-	28,4	48,5	-	49,7	84,3
Átlagos birtokméret, ha	-	-	-	13,3	74,0	129,2
Jász-Nagykun-Szolnok megye						
Az egyéni gazdaságok összesen	79,7	17,4	3,0	32,6	44,4	23,0
Birtokszerkezet						
5 ha alatt	11,6	1,8	-	1,2	-	-
5,1-10 ha	43,3	-	-	36,0	-	-
10,1-50 ha	44,2	40,8	27,3	58,2	20,6	5,0
50,1-100 ha	0,9	39,9	-	4,6	36,8	-
100,1 ha felett	-	17,4	72,7	-	42,6	95,0
Átlagos birtokméret, ha	-	-	-	10,8	67,2	203,8
Csongrád megye						
Az egyéni gazdaságok összesen	81,1	17,6	1,3	52,7	34,0	13,3
Birtokszerkezet						
5 ha alatt	26,0	27,8	-	5,9	2,5	-
5,1-10 ha	50,1	9,8	-	39,6	2,9	-
10,1-50 ha	24,0	45,8	30,2	54,4	41,4	7,8
50,1-100 ha	-	10,8	13,6	-	26,2	6,3
100,1 ha felett	-	5,9	56,2	-	26,9	85,9
Átlagos birtokméret, ha	-	-	-	9,5	28,3	148,6

Forrás: a teszttüzemek adatai alapján, AKI, évszám

A munkaerő összetétele a vizsgált megyék egyéni gazdaságaiban, 2003

Megnevezés	Gazdaságok összesen		ebből:					
	lét- szám, fő	aránya, %	kicsi		közepes		nagy	
			méretű gazdaságokban					
			száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %
Győr-Moson-Sopron megye								
Munkaerő állomány összesen	9612	100,0	5185	100,0	3457	100,0	970	100,0
ebből: családi munkaerő	8460	88,0	5185	100,0	2798	80,9	476	49,1
A családi munkaerő munkaidő felhasználás szerinti összetétele								
- 550 óra alatt	2034	24,0	1393	26,9	482	17,2	159	33,3
- 550-1100 óra	1715	20,3	1271	24,5	410	14,7	33	7,0
- 1100-1650 óra	1541	18,2	1121	21,6	394	14,1	25	5,3
- 1650-2200 óra	3170	37,5	1400	27,0	1511	54,0	259	54,4
Összesen	8460	100,0	5185	100,0	2798	100,0	476	100,0
ebből: teljes munkaidős	164	1,9	nincs	-	164	5,9	nincs	-
Idegen munkaerő összesen	1060	100,0	-	-	605	100,0	455	100,0
ebből: teljes munkaidős	296	27,9	nincs	-	33	5,5	262	57,6
időszaki munkaerő	765	72,1	nincs	-	572	94,5	193	42,4
Tolna megye								
Munkaerő állomány összesen	14320	100,0	11006	100,0	1643	100,0	1672	100,0
ebből: családi munkaerő	5223	36,5	3452	31,4	1206	73,4	566	33,8
A családi munkaerő munkaidő felhasználás szerinti összetétele								
- 550 óra alatt	2976	57,0	2070	60,0	602	49,9	304	53,8
- 550-1100 óra	1503	28,8	1217	35,3	176	14,6	110	19,4
- 1100-1650 óra	275	5,3	123	3,6	140	11,6	13	2,2
- 1650-2200 óra	469	9,0	42	1,2	289	24,0	139	24,5
Összesen	5223	100,0	3452	100,0	1206	100,0	566	100,0
ebből: teljes munkaidős	11	0,2	nincs	-	11	0,9	nincs	-
Idegen munkaerő összesen	9012	100,0	7554	100,0	404	100,0	1054	100,0
ebből: teljes munkaidős	508	5,6	nincs	-	89	22,2	419	39,8
időszaki munkaerő	8503	94,4	7554	100,0	314	77,8	635	60,2

15. melléklet folytatása

Megnevezés	Gazdaságok összesen		ebből:					
	lét- szám, fő	aránya, %	kicsi		közepes		nagy	
			méretű gazdaságokban					
			száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %
Jász-Nagykun Szolnok megye								
Munkaerő állomány összesen	23996	100,0	17189	100,0	5260	100,0	1547	100,0
ebből: családi munkaerő	16528	68,9	12365	71,9	3572	67,9	591	38,2
A családi munkaerő munkaidő felhasználás szerinti összetétele								
- 550 óra alatt	10917	66,1	7883	63,8	2649	74,1	386	65,3
- 550-1100 óra	1845	11,2	1457	11,8	352	9,9	36	6,1
- 1100-1650 óra	2363	14,3	2199	17,8	141	3,9	24	4,0
- 1650-2200 óra	1402	8,5	826	6,7	431	12,1	145	24,6
Összesen	16528	100,0	12365	100,0	3572	100,0	591	100,0
ebből: teljes munkaidős	nincs	-	nincs	-	nincs	-	nincs	-
Idegen munkaerő összesen	7257	100,0	4714	100,0	1627	100,0	916	100,0
ebből: teljes munkaidős	425	5,9	83	1,8	56	3,4	286	31,3
időszakos munkaerő	6831	94,1	4631	98,2	1571	96,6	629	68,7
Csongrád megye								
Munkaerő állomány összesen	41951	100,0	27037	100,0	12677	100,0	2237	100,0
ebből: családi munkaerő	26106	62,2	20095	74,3	5622	44,3	389	17,4
A családi munkaerő munkaidő felhasználás szerinti összetétele								
- 550 óra alatt	12821	49,1	9902	49,3	2758	49,1	161	41,4
- 550-1100 óra	6874	26,3	5747	28,6	1072	19,1	56	14,5
- 1100-1650 óra	2264	8,7	2171	10,8	75	1,3	19	4,8
- 1650-2200 óra	4146	15,9	2276	11,3	1717	30,5	153	39,4
Összesen	26106	100,0	20095	100,0	5622	100,0	389	100,0
ebből: teljes munkaidős	nincs	-	nincs	-	nincs	-	nincs	-
Idegen munkaerő összesen	15609	100,0	6942	100,0	6884	100,0	1783	100,0
ebből: teljes munkaidős	425	2,7	nincs	-	158	2,3	267	15,0
időszakos munkaerő	15184	97,3	6942	100,0	6726	97,7	1516	85,0

Forrás: a teszüzemek adatai alapján, AKI

Az egyéni gazdaságok földhasználata a vizsgált megyékben

Megnevezés	Összes terület		ebből:					
	hektár	aránya, %	kicsi		közepes		nagy	
			méretű gazdaságok					
			területe, ha	aránya, %	területe, ha	aránya, %	területe, ha	aránya, %
Győr-Moson-Sopron								
A gazdaságok összes területe	6580,9	100,0	1735,0	100,0	2848,8	100,0	1997,1	100,0
- ebből: saját tulajdonú	3042,1	46,2	959,5	55,3	1394,7	49,0	688,0	34,4
bérelt	3423,8	52,0	740,1	42,7	1374,6	48,3	1309,1	65,6
egyéb jogcímen	115,0	1,7	35,5	2,0	79,5	2,8	0,0	0,0
Átlagos birtokméret	70,0	-	37,7	-	79,1	-	166,4	-
Tolna								
A gazdaságok összes területe	5790,7	100,0	183,1	100,0	2111,1	100,0	3496,5	100,0
- ebből: saját tulajdonú	3411,1	58,9	173,5	94,8	1505,9	71,3	1731,7	49,5
bérelt	2348,5	40,6	9,6	5,2	574,2	27,2	1764,7	50,5
egyéb jogcímen	31,0	0,5	0,0	0,0	31,0	1,5	0,0	0,0
Átlagos birtokméret	101,6	-	15,3	-	70,4	-	233,1	-
Jász-Nagykun-Szolnok								
A gazdaságok összes területe	12295,3	100,0	902,7	100,0	6069,3	100,0	5323,4	100,0
- ebből: saját tulajdonú	6383,1	51,9	636,3	70,5	2917,5	48,1	2829,3	53,1
bérelt	5815,1	47,3	198,2	22,0	3132,9	51,6	2484,1	46,7
egyéb jogcímen	97,1	0,8	68,2	7,6	18,9	0,3	10,0	0,2
Átlagos birtokméret	130,8	-	25,8	-	148,0	-	295,7	-
Csongrád								
A gazdaságok összes területe	6654,7	100,0	289,8	100,0	3139,0	100,0	3225,9	100,0
- ebből: saját tulajdonú	3761,3	56,5	262,3	90,5	2197,6	70,0	1301,3	40,3
bérelt	2707,1	40,7	12,5	4,3	773,6	24,6	1921,1	59,6
egyéb jogcímen	186,3	2,8	15,0	5,2	167,8	5,3	3,5	0,1
Átlagos birtokméret	58,4	-	13,2	-	43,6	-	161,3	-

Forrás: kérdőíves felmérés, 2005 AKI

A gazdaságon kívül (is) dolgozó családtagok munkahely szerinti jellemzői

Megnevezés	Vizsgált gazdaságokban		ebből:					
	száma, fő	aránya, %	kicsi		közepes		nagy	
			mértékű gazdaságokban					
	száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %
999 fő alatti településeken								
Gazdaságon kívül (is) dolgozók	58	100,0	22	100,0	25	100,0	11	100,0
- más mezőgazdasági munkahelyen	3	5,2	2	9,1	0	0,0	1	9,1
- nem mezőgazdasági munkahelyen	55	94,8	20	90,9	25	100,0	10	90,9
Munkahely szerinti összetételük*	57	100,0	21	100,0	25	100,0	11	100,0
- helyben	17	29,8	5	23,8	8	32,0	4	36,4
- a település vonzáskörzetén belül más településen	34	59,6	15	71,4	13	52,0	6	54,5
- a település vonzáskörzetén kívül dolgozik	6	10,5	1	4,8	4	16,0	1	9,1
1000-5000 fő közötti településeken								
Gazdaságon kívül (is) dolgozók	158	100,0	57	100,0	88	100,0	13	100,0
- más mezőgazdasági munkahelyen	25	15,8	9	15,8	12	13,6	4	30,8
- nem mezőgazdasági munkahelyen	133	84,2	48	84,2	76	86,4	9	69,2
Munkahely szerinti összetételük*	143	100,0	53	100,0	78	100,0	12	100,0
- helyben	73	51,0	34	64,2	34	43,6	5	41,7
- a település vonzáskörzetén belül más településen	51	35,7	15	28,3	32	41,0	4	33,3
- a település vonzáskörzetén kívül dolgozik	19	13,3	4	7,5	12	15,4	3	25,0
5000 főnél nagyobb településeken								
Gazdaságon kívül (is) dolgozók	88	100,0	28	100,0	36	100,0	24	100,0
- más mezőgazdasági munkahelyen	15	17,0	2	7,1	7	19,4	6	25,0
- nem mezőgazdasági munkahelyen	73	83,0	26	92,9	29	80,6	18	75,0
Munkahely szerinti összetételük*	79	100,0	26	100,0	30	100,0	23	100,0
- helyben	55	69,6	17	65,4	20	66,7	18	78,3
- a település vonzáskörzetén belül más településen	21	26,6	9	34,6	8	26,7	4	17,4
- a település vonzáskörzetén kívül dolgozik	3	3,8	0	0,0	2	6,7	1	4,3

* Több gazdaság nem válaszolt erre a kérdésre ebből adódik az eltérés a dolgozók létszámában.

A realizált jövedelem felhasználásának arányai

Megnevezés	Mértékkategóriák													
	Vizsgált gazdaságokban				kicsi				közepes				nagy	
	a válaszok		adott tényező átlagos hatása, %	válaszok		adott tényező átlagos hatása, %	válaszok		adott tényező átlagos hatása, %	válaszok		adott tényező átlagos hatása, %		
	száma	aránya, %		száma	aránya, %		száma	aránya, %		száma	aránya, %			
A realizált jövedelem felhasználásának iránya és aránya														
- a gazdaság fenntartására, illetve fejlesztésére	355	41,9	59,1	113	43,8	51,5	177	40,6	60,5	65	42,2	68,7		
- személyes fogyasztásra	347	40,9	36,1	110	42,6	46,0	174	39,9	34,0	63	40,9	24,9		
- későbbi gazdaságfejlesztést célzó tartalékolásra	136	16,0	16,5	30	11,6	18,7	80	18,3	15,1	26	16,9	18,0		
- egyéb célra	10	1,2	13,5	5	1,9	12,0	5	1,1	15,0	0	0,0	-		

Forrás: kérdőíves felmérés, 2005. AKI

A tevékenység diverzifikáció főbb területei

Megnevezés	A diverzifikált tevékenységek aránya, %			
	az összes gazdaságban	kicsi	közepes	nagy
		méretű gazdaságcsoportokban		
Győr-Moson-Sopron				
Előforduló nem mezőgazdasági tevékenységek				
- termékfeldolgozás	10,0	25,0	0,0	0,0
- mezőgazdasági szolgáltatás (gépi-műszaki, kereskedelmi)	80,0	75,0	75,0	100,0
- falusi turizmus, vendégfogadás	10,0	0,0	25,0	0,0
- kézművesség	0,0	0,0	0,0	0,0
- egyéb	0,0	0,0	0,0	0,0
A fenti tevékenységek jövedelem-kiegészítésen túli előnyei				
- a családi munkaerő egyenletesebb foglalkoztatása	18,8	0,0	25,0	25,0
- a jövedelem biztonság, kiegyenlítetttség javulása	31,3	25,0	37,5	25,0
- a meglévő kapacitások jobb kihasználása	50,0	75,0	37,5	50,0
- egyéb	0,0	0,0	0,0	0,0
Tolna				
Előforduló nem mezőgazdasági tevékenységek				
- termékfeldolgozás	0,0	0,0	0,0	0,0
- mezőgazdasági szolgáltatás (gépi-műszaki, kereskedelmi)	75,0	0,0	85,7	75,0
- falusi turizmus, vendégfogadás	8,3	100,0	0,0	0,0
- kézművesség	0,0	0,0	0,0	0,0
- egyéb	16,7	0,0	14,3	25,0
A fenti tevékenységek jövedelem-kiegészítésen túli előnyei				
- a családi munkaerő egyenletesebb foglalkoztatása	22,7	0,0	20,0	33,3
- a jövedelem biztonság, kiegyenlítetttség javulása	27,3	0,0	33,3	16,7
- a meglévő kapacitások jobb kihasználása	50,0	100,0	46,7	50,0
- egyéb	0,0	0,0	0,0	0,0

19. melléklet folytatása

Megnevezés	A diverzifikált tevékenységek aránya, %			
	az összes gazdaságban	kicsi	közepes	nagy
		méretű gazdaságcsoportokban		
Jász-Nagykun-Szolnok				
Előforduló nem mezőgazdasági tevékenységek				
- termékfeldolgozás	9,1	25,0	8,3	0,0
- mezőgazdasági szolgáltatás (gépi-műszaki, kereskedelmi)	90,9	75,0	91,7	100,0
- falusi turizmus, vendégfogadás	0,0	0,0	0,0	0,0
- kézművesség	0,0	0,0	0,0	0,0
- egyéb	0,0	0,0	0,0	0,0
A fenti tevékenységek jövedelem-kiegészítésen túli előnyei				
- a családi munkaerő egyenletesebb foglalkoztatása	3,0	0,0	6,3	0,0
- a jövedelem biztonság, kiegyenlítetttség javulása	45,5	57,1	43,8	40,0
- a meglévő kapacitások jobb kihasználása	51,5	42,9	50,0	60,0
- egyéb	0,0	0,0	0,0	0,0
Csongrád				
Előforduló nem mezőgazdasági tevékenységek				
- termékfeldolgozás	40,0	50,0	41,7	0,0
- mezőgazdasági szolgáltatás (gépi-műszaki, kereskedelmi)	60,0	50,0	58,3	100,0
- falusi turizmus, vendégfogadás	0,0	0,0	0,0	0,0
- kézművesség	0,0	0,0	0,0	0,0
- egyéb	0,0	0,0	0,0	0,0
A fenti tevékenységek jövedelem-kiegészítésen túli előnyei				
- a családi munkaerő egyenletesebb foglalkoztatása	20,0	0,0	23,5	0,0
- a jövedelem biztonság, kiegyenlítetttség javulása	45,0	50,0	41,2	100,0
- a meglévő kapacitások jobb kihasználása	35,0	50,0	35,3	0,0
- egyéb	0,0	0,0	0,0	0,0

Forrás: kérdőíves felmérés, 2005. AKI

A gazdaságok külső kapcsolatai, szerveződése

Megnevezés	Vizsgált gazdaságok		ebből:					
	száma	aránya, %	kicsi		közepes		nagy	
			méretű gazdaságokban					
	száma	aránya, %	száma	aránya, %	száma	aránya, %	száma	aránya, %
Megyék összesen								
A gazdaság tagja-e valamilyen termelői együttműködésnek								
- igen	171	47,6	28	24,3	94	52,5	49	75,4
- nem	188	52,4	87	75,7	85	47,5	16	24,6
Győr-Moson-Sopron								
A gazdaság tagja-e valamilyen termelői együttműködésnek								
- igen	34	36,2	10	21,7	14	38,9	10	83,3
- nem	60	63,8	36	78,3	22	61,1	2	16,7
Tolna								
A gazdaság tagja-e valamilyen termelői együttműködésnek								
- igen	32	56,1	7	58,3	15	50,0	10	66,7
- nem	25	43,9	5	41,7	15	50,0	5	33,3
Jász-Nagykun-Szolnok								
A gazdaság tagja-e valamilyen termelői együttműködésnek								
- igen	42	44,7	8	22,9	21	51,2	13	72,2
- nem	52	55,3	27	77,1	20	48,8	5	27,8
Csongrád								
A gazdaság tagja-e valamilyen termelői együttműködésnek								
- igen	63	55,3	3	13,6	44	61,1	16	80,0
- nem	51	44,7	19	86,4	28	38,9	4	20,0

FÜGGELÉK

Agrárgazdasági Kutató Intézet

Vidékfejlesztési Igazgatóság, Vidékpolitikai Osztály

1093 Budapest, IX. Zsil u. 3-5.

✉ 1355 Bp.55.Pf 5.

☎ 476-3075

fax: 217-0034

e-mail: tothe@akii.hu

ADATOK ÉS INFORMÁCIÓK

az egyéni gazdaságok helyzetéről, jövedelemtermelő- és eltartó-képességéről

A kért adatok és információk kutatási célokat szolgálnak. Felhasználásuk, elemzésük a gazdálkodó megnevezése nélkül, az előírt adatvédelmi kötelezettségek betartásával történik.

Az adatszolgáltatás önkéntes!

A kitöltésre vonatkozó információk

A kérdések megválaszolása a -ba írt x-szel (illetve a üresen hagyásával), a helyesnek ítélt válasz számjelenek beírásával, illetve rövid szöveges magyarázattal történik. Az egymást nem kizáró válaszok esetében – értelemszerűen – több válasz is adható.

1. A gazdaság főbb jellemzői

- 1.1. A gazdaság alapításának éve:.....
- 1.2. A gazdaság székhely településének
- lélekszáma: fő - megyéje:.....
- 1.3. A gazdaság mérete¹
- kis (1) -közepes (2) -nagy (3)
- 1.4. A gazdaság termelési irány² szerinti besorolása
- 1.5. A gazdaság „státusza” (a gazdaságvezető jogviszonya szerint)
- főfoglalkozású³ vállalkozás (1) - főfoglalkozású östermelő (2)
- részfoglalkozású⁴ vállalkozás (3) - részfoglalkozású östermelő (4)
- 1.6. A gazdaság vezetője a jelenlegi gazdaság alapítása előtt közvetlenül
- mezőgazdasági tevékenységet folytatott (1)
 o főállásban alkalmazottként (1.1)
 o főállásban egyéni termelőként (1.2)
 o főfoglalkozás mellett kiegészítő jelleggel (1.3)
- más nemzetgazdasági ágban dolgozott (2)
- inaktív, fiatal pályakezdő vagy munkanélküli volt (3)
- 1.7. A gazdaság összes területének mérete:ha
Ebből saját tulajdonú:ha
 bérelt:ha
 egyéb jogcímen (pl. szivességi földhasználat):ha
- 1.8. Az alapítás óta a gazdaság mérete (terület, állatlétszám)
- csökkent (1) - nem változott (2) - nőtt (3)

¹ A könyvelőiroda tölti ki az EUME kategóriák alapján!

² Szántóföldi (áru-) növénytermelő (1); Kertészet /zöldség/ (2); Ültetvény (3); Állattenyésztés I. /tömegtakarmányt fogyasztók/ (4); Állattenyésztés II. /abrtakarmány fogyasztó/ (5); Vegyes (6)

³ Főfoglalkozású vállalkozónak, illetve östermelőnek tekinthető az a személy, akinek munkavégzése teljes egészében a gazdaságban történik, más kereső foglalkozása nincs.

⁴ Részfoglalkozású vállalkozónak, illetve östermelőnek tekinthető az a személy, akinek munkavégzése csak részben (a munkaidő adott hányadával) kötődik a gazdasághoz, és más kereső tevékenységet is folytat.

1.9. A gazdaság méretcsökkenésében szerepet játszó tényezők :

- Kedvezőtlen gazdasági feltételek (1) %
- Többek között: tartósan alacsony jövedelmezőség
- tőkehiány
- termékértékesítési problémák
- Családi okok (2) %
- Egyéb tényezők (3) %

(A három kiemelt tényezőcsoport %-os aránya együttesen 100%. Ezt a mértéket egy tényezőcsoport is elérheti. A gazdasági okok megjelölését a négyzetbe írt X-szel jelezzék.)

1.10. A gazdasági méret növekedésében szerepet játszó tényezők:

- a gazdálkodás területének növelése (1) %
 - o földvásárlással
 - o a bérelt terület növelésével
 - o mindkettővel
- a mezőgazdasági alaptervekenység- vagy arra épülő szerkezetbővítés (2) %
- nem mezőgazdasági tevékenység indítása, társítása (3) %
- egyéb (4), éspedig:..... %

(A kérdésre több válasz is adható, az egyes tényezők fontosságának %-os megjelölésével. A tényezők %-os aránya összesen =100%. Egy tényező 100%-ot is elérhet. A területnövelés adott formáját (% nélkül) X-szel jelezze.)

1.11. A gazdaság termelési szerkezete az utóbbi 5 évben

- nem változott (1) - egyszerűsödött (2) - bővült (3)

1.12. Az előző kérdésre adott válasz alapján sorolja fel azokat a fontosabb ágazatokat, tevékenységeket, amelyekkel a termelés, illetve a tevékenység szerkezetét

szűkítette: bővítette:

.....

.....

.....

2. A családi munkaerő sajátosságai

- 2.1. A gazdaságvezető neme: férfi (1) nő (2)
- 2.2. A gazdaságvezető kora:..... év
- 2.3. A gazdaságvezető iskolai végzettsége, szakképzettsége
Legmagasabb iskolai végzettség:
 - alapfokú sincs (1) - alapfokú (2) - középfokú (3) - felsőfokú (4)
Legmagasabb mezőgazdasági végzettség⁶
 - nincs (1) - gyakorlat (2) - alapfok (3) - középfok(4) - felsőfok (5)
- 2.4. A gazdaságvezetővel egy háztartásban⁷ élő családtagok⁸ száma összesen: fő
 Ebből: - aktív korú⁹ fő - nyugdíjasfő
 - munkanélkülifő - egyéb inaktív¹⁰fő
- 2.5. Az aktív korú családtagok összetétele a munkavégzés jellege és helye szerint:
Főfoglalkozásúként (teljes munkaidőben) dolgozik
 o a gazdaságban fő
 o más mezőgazdasági munkahelyen fő
 o nem mezőgazdasági munkahelyen fő
Részmunkaidőben¹¹
 o mezőgazdasági tevékenységet a gazdaságban is végez fő
 o munkaidő megosztással a gazdaságban, illetve nem
 mezőgazdasági munkahelyen egyaránt végez fő
- 2.6. Az egyéni gazdaságban kisegítő jelleggel, rendszeresen dolgozó
 o nyugdíjas családtag fő
 o egyéb eltartott fő
- 2.7. A gazdaságon kívül (kívül is) dolgozó családtagok közül
 o helyben dolgozik fő
 o a település vonzáskörzetén¹² belül más településre ingázik fő
 o a település vonzáskörzetén kívül talált munkát fő

⁵ A család a gazdaságvezetővel egy háztartásban élő családtagok együttesen

⁶ Az aranykalászos gazdátanfolyam középfokú, az ezüstkalászos gazdátanfolyam alapfokú végzettséget jelent

⁷ Háztartás: azoknak az együtt lakó személyeknek a csoportja, akik közös lakásban laknak, és a létfenntartási költségeket részben vagy egészben közösen viselik.

⁸ A gazdaságvezető nélkül.

⁹ 14 éves kortól a hatályos nyugdíjkorhatár eléréséig terjedő korosztály

¹⁰ Kiskorúak, egyéb eltartottak

¹¹ Rendszeresen, legalább napi 4-6 órában végzett tevékenység

¹² 30-50 km-es távolságon belül

- 2.8. A gazdaságban dolgozó családi munkaerő létszáma az utóbbi öt évben (ennél rövidebb idő esetén az alapítás óta)
- növekedett (1) - csökkent (2) - nem változott (3)
- 2.9. A gazdaságnak a családtagokon kívül van-e
- állandó alkalmazottja (1) - időszakos munkavállalója¹³ (2)
- mindkettő (3) - egyik sem (4)
- 2.10. A gazdaság majdani továbbvitelét biztosítottnak látja-e?
- igen (1) - nem (2)
- 2.11. Amennyiben igen, az alábbi lehetőségek közül melyiket ítéli legvalószínűbbnek?
- o a gazdaságban jelenleg is dolgozó családtag veszi át (1)
- o jelenleg máshol dolgozó családtag gazdálkodik tovább (2)
- o mezőgazdasági végzettséget szerző családtag veszi át (3)
- o külső vállalkozóval (adás-vétel, bérbeadás) oldható meg (4)
- o még nem megítélhető módon (5)
- o egyéb megoldással (6), éspedig
- (A kérdésre egy válasz adható.)

3. Jövedelemtermelő-képesség, jövedelem felhasználás

- 3.1. A család jövedelmének¹⁴ hány százaléka származik
- a gazdaságból %
- a gazdaságon kívülről %
- (A realizált jövedelem együttesen, illetve az egyik tevékenység önmagában is lehet 100%)
- 3.2. A gazdaságból származó jövedelem hány százaléka származik
- mezőgazdasági alaptevékenységből
(növénytermelés, állattenyésztés, kertészet) %
- alaptevékenységen kívüli tevékenységből (mezőgazdasági, gépi szolgáltatás, termék-feldolgozás, falusi turizmus, kereskedelem) %
- földalapú támogatásból %
- bérleti díjból (föld, gép, egyéb) %
- (A realizált jövedelem együttesen = 100%)

¹³ Aki munkacsúcsok idején, illetve az év egy szakaszában munkát végez a gazdaságban.

¹⁴ A realizált árbevétel és a termelési költségek különbözete, valamint a család egyéb forrásokból (munkabér, szociális juttatás, támogatás, stb.) származó bevétele. **A jövedelemre vonatkozó kérdések az utóbbi 3 év átlagára vonatkoznak!**

3.3. A család gazdaságon kívüli jövedelmének hány százaléka származik

- munkabérből %
- nyugdíjból %
- szociális ellátásból, juttatásból %
- egyéb forrásból, éspedig %

(A realizált jövedelem együttesen = 100%)

3.4. Kérjük, az alábbiak szerint minősítse a család megélhetésének színvonalát!

- a család napi megélhetési (élelmiszer, gyógyszerellátás, rezsi kifizetés) gondokkal küzd (1)
- az alapvető szükségletek fedezete megoldott, de a nagyobb kiadások gondot jelentenek (2)
- a család megélhetése biztonságos, de a megtakarítás mértéke szerény (3)
- a család jövedelme fedezetet nyújt megtakarításra és az életminőség javítására is (pihenés, gyermekek taníttatása, üdültetése stb.) (4)
- a jövedelem fedezetet nyújt a gazdaság fejlesztésére is (5)

(A kérdésre egy válasz adható.)

3.5. A jövedelem-felhasználás során a gazdálkodás utolsó 3 évének átlagában jellemzően melyik célt részesítette előnyben?

- a gazdaság fejlesztését (1)
- a gazdaság fenntartását (2)
- a személyes (családi) fogyasztás javítását (3)
- a fenti célok arányos érvényesítését (4)

3.6. Az utóbbi három évben a gazdaság realizált jövedelmét milyen arányban fordította?

- a gazdaság fenntartására, illetve fejlesztésére %
- személyes fogyasztásra %
- későbbi gazdaságfejlesztést célzó tartalékolásra %
- egyéb célra, éspedig %

(A realizált jövedelem együttesen = 100%)

3.7. Az elmúlt 3 évben a gazdaság fejlesztéséhez vett-e fel bankhitelt?

- igen (1) - nem (2)

- 3.8. A gazdaságból származó jövedelem fedezetet nyújt-e a gazdaságban főfoglalkozásuként dolgozó (más munkahellyel nem rendelkező) családtagok (gazdaságvezetővel együtt) társadalom- és nyugdíjbiztosítási járulékaiknak befizetésére?
- igen, valamennyi érintett esetében (1)
- igen, de csak az érintettek egy részénél (2)
- nem (3)
- 3.9. Milyen összeg képezi a fenti járulékfizetés alapját
- a mindenkori minimálbér¹⁵(1) - ennél magasabb összeg (2)
- 3.10. Véleménye szerint a fenti befizetések milyen mértékben alapozzák meg a családtagok időskori megélhetését?
- egyáltalán nem (1) - szerény mértékben (2)
- viszonylag biztonságosan (3)
- 3.11. A gazdaságban dolgozók közül van-e (a korhatár elérésekor lesz-e) olyan családtag, aki szolgálati idő (vagy járulékfizetés) hiányában nem jogosult nyugellátásra?
- igen (1) - nem (2)
- becslése szerint hány fő? fő
- 3.12. A gazdaság a mezőgazdasági termelésen (növénytermelés, állattenyésztés) túl milyen alaptevékenységen kívüli tevékenységgel foglalkozik?
- o termékfeldolgozás (1)
- o mezőgazdasági szolgáltatás (gépi-műszaki, kereskedelmi) (2)
- o falusi turizmus, vendégfogadás (3)
- o kézművesség (4)
- o egyéb (5), éspedig
- (A kérdésre több válasz is adható.)
- 3.13. A fenti tevékenységek jövedelem-kiegészítésen túli előnyei
- o a családi munkaerő egyenletesebb foglalkoztatása (1)
- o a jövedelem biztonság, kiegyenlítetttség javulása (2)
- o a meglévő kapacitások jobb kihasználása (3)
- o egyéb (4), éspedig
- (Kérdésre a megfelelő négyzetbe írt X-szel, több válasz is adható.)
- 3.14. A gazdaság az utóbbi öt évben számolt-e fel alaptevékenységen kívüli tevékenységet?
- igen (1) - nem (2)

¹⁵ 2005-ben 57000 Ft/ hó

4. Fejlesztési lehetőségek és szándékok

- 4.1. Mérlegelve a környezetében lévő egyéb lehetőségeket, távlatilag is a megélhetés fő forrásának tekinti-e az egyéni gazdálkodást?
- igen (1) - nem (2)
- 4.2. Amennyiben igen, a megélhetés szempontjából hosszú távon az alábbi tevékenységek közül melyiket (melyeket) tartja viszonylag biztonságosnak?
- o a mezőgazdasági alaptevékenységet (1)
 - o a mezőgazdasági termeléshez kötődő termékfeldolgozást, szolgáltatást (2)
 - o egyéb, nem mezőgazdasági tevékenységet (3)
 - o a fentiek kombinálását (4)
- 4.3. A gazdaság méretének milyen változtatását tervezi?
- szinten tartását (1) - csökkentését (2) - növelését (3)
- 4.4. Milyen változtatást tervez a gazdaság alaptevékenységének szerkezetében?
- nem tervez változtatást (1) - szűkíti (2) - bővíti (3)
- 4.5. Az alaptevékenység bővítése (szerkezet-átalakítása) esetében melyik ágazatcsoportot részesíti előnyben?
- jól gépesíthető ágazatokat (1) - munka-intenzív ágazatokat (2)
- mindkettőt (3)
- 4.6. Gazdaságában reális fejlesztési irányynak tekinti-e a nem mezőgazdasági tevékenységek¹⁶ indítását, bővítését?
- igen (1) - nem (2)
- 4.7. Amennyiben igen, kérjük, sorolja fel a számításba vehető tevékenységeket:
-
-
-
-
-
-
-

¹⁶ Termék-feldolgozás, tájfenntartás, környezetgazdálkodás, falusi turizmus, kézműipar, szolgáltatás

4.8. Amennyiben nem, kérjük, jelölje meg a legfontosabb korlátozó tényezőket (több válasz is adható):

- információhiány (1)
- a szakértelem hiánya (2)
- tőkehiány (3)
- alacsony színvonalú infrastruktúra (4)
- megfelelő kereslet hiánya (5)
- egyéb (6), éspedig

A fenti tényezők fontosságuk csökkenő sorrendjében:

4.9. Általában egyetért-e azzal az uniós törekvéssel, hogy a vidék fejlesztésében a mezőgazdasági termelés mellett egyre fontosabb szerepet játszanak a nem mezőgazdasági, illetve a mezőgazdasághoz, csak lazán kötődő tevékenységek¹⁷?

- igen (1)
- nem (2)

5. A gazdaság külső kapcsolatai

5.1. A gazdaság jelenleg tagja-e valamilyen termelői együttműködésnek, szerveződésnek?

- igen (1)
- nem (2)

5.2. Ha igen, kérjük, nevezze meg az együttműködés formáját/formáit (TÉSZ, BÉSZ, termelői csoport, egyéb):.....

.....

5.3. Termelői együttműködés tagjaként van-e, és milyen előnye a tagságnak?

- o nincs semmilyen előnye (1)
- o a közös beszerzésből adódó előnyök (2)
- o a közös értékesítésből származó előnyök (3)
- o beszerzési, értékesítési biztonság (4)
- o a termelést orientáló szaktanácsadás (5)
- o egyéb előny (6), éspedig

(A kérdésre több válasz is adható.)

¹⁷ Termék-feldolgozás, tájfenntartás, környezetgazdálkodás, falusi turizmus, kézműipar, szolgáltatás

A sorozatban eddig megjelent tanulmányok**1997**

1997. 1. Dorgai László, Horváth Imre, Kissné Bársony Erzsébet, Tóth Erzsébet:
Az Európai Unió regionális politikája és hatása az új tagországokra
1997. 2. Glattfelder Béla, Ráki Zoltán, Guba Mária, Janowszky Zsolt:
Piacvédelmi lehetőségeink az Európai Unióhoz való csatlakozásunkig
1997. 3. Janowszky Zsolt:
A vetőmagtermelés helyzete és a piaci egyensúlyt befolyásoló főbb tényező
1997. 4. Alvincz József, Szabó Márton, Wagner Hartmut:
Változások az élelmiszeripari és kereskedelmi vállalatok világában
1997. 5. Gábor Judit:
Az importvédelem nemzetközi tapasztalata

1998

1998. 1. Wagner Hartmut:
A magyar agrár- és élelmiszeripari export piaci és termékszerkezete 1991-1996
1998. 2. Alvincz József, Borszéki Éva, Harza Lajos, Tanka Endre:
Az agrártámogatási rendszer EU és GATT-konform továbbfejlesztése
(Az AGENDA 2000)
1998. 3. Ángyán József, Dorgai László, Halász Tibor, Janowszky János, Makovényi Ferenc, Ónodi Gábor, Podmaniczky László, Szenci Győző, Szepesi András, Veöreös György:
Az országos területrendezési terv agrárvonatkozásainak megalapozása
1998. 4. Kissné Bársony Erzsébet:
A keletnémet mezőgazdaság átalakulásának főbb tapasztalatai
1998. 5. Balogh Ádám, Harza Lajos:
A vagyon-, a tulajdon-, és a tőkeviszonyok változása a mezőgazdaságban
1998. 6. Lévai Péter, Szijjártó András:
Mezőgazdasági programok a cigányság körében
1998. 7. Vissyné Takács Mara:
A fontosabb iparinövény ágazatok helyzete és feladatai az EU szabályozás tükrében
1998. 8. Tóth Erzsébet:
A foglalkoztatás térségi feszültségei – megoldási esélyek és lehetőségek
1998. 9. Dorgai László, Hinora Ferenc, Tassy Sándor:
Területfejlesztés – vidékfejlesztés

1998. 10. Szőke Gyula:
A közraktárak lehetséges szerepe a magyar gabonapiaci politikában
1998. 11. Csillag István:
A gabonavertikum működése, növekedési tendenciái és a változás irányai
1998. 12. Szabó Márton:
A hazai élelmiszerfogyasztás szerkezetének változásai a 90-es években és a várható jövőbeli tendenciák
1998. 13. Guba Mária, Ráki Zoltán:
Az Európai Unió marhahús-termelésének közös piacsabályai és várható hatásuk a magyar marhahús-ágazatra
1998. 14. Alvincz József, Szűcs István:
Az élelmiszergazdaság szerkezete
1998. 15. Tanka Endre:
Agrár-finanszírozás a fejlett piacgazdaságokban (Adalékok és tanulságok)
1998. 16. Szűcs István, Udovecz Gábor (szerk):
Az agrárgazdaság jelenlegi helyzete és várható versenyésélyei
1998. 17. Kukovics Sándor:
A tulajdoni, a vállalati és a termelési szerkezet, valamint a foglalkoztatási viszonyok átalakulása a magyar mezőgazdaságban
1998. 18. Erdész Ferencné:
Az almaágazat helyzete és fejlesztési lehetőségei a csatlakozási felkészülésben
1998. 19. Kartali János:
Magyarország és az EU közötti agrár-külkereskedelem a kilencvenes években

1999

1999. 1. Gábor Judit, Stauder Márta:
A kereskedelmi láncok és az élelmiszertermelők kapcsolatának változásai
1999. 2. Kürthy Gyöngyi, Szűcs István:
Az Európai Unióhoz való csatlakozás ágazati felkészülésének fejlesztési forrásigénye
1999. 3. Harza Lajos, Tanka Endre:
A vidékfejlesztés megújuló intézményi háttere
1999. 4. Wagner Hartmut:
Az exportfinanszírozás és exporthitel-biztosítás helyzete és szerepe a magyar agrárexportban
1999. 5. Guba Mária, Ráki Zoltán:
Az Európai Unióhoz való csatlakozás felkészülési tennivalói és fejlesztési-forrás igénye a baromfiágazatban

1999. 6. Orbánné Nagy Mária:
Az állati eredetű termékek külkereskedelmének lehetőségei és korlátai az EU-csatlakozásig
1999. 7. Vissyné Takács Mara:
A dohány ágazat vertikális integrációja Magyarországon és az EU-ban
1999. 8. Dorgai László, Stauder Márta, Tóth Erzsébet, Varga Gyula:
Mezőgazdaságunk üzemi rendszere, kezelésének tennivalói a követelmények és az EU tapasztalatainak tükrében
1999. 9. Szabó Márton:
Vertikális koordináció és integráció az EU és Magyarország tejgazdaságában
1999. 10. Juhász Anikó:
Vertikális koordináció és integráció a zöldség-gyümölcs szektorban
1999. 11. Ráki Zoltán, Guba Mária:
Az AGENDA 2000-ben előirányozott szabályozás várható hatása a szarvasmarha-ágazatban
1999. 12. Dorgai László, Miskó Krisztina:
A vidékfejlesztés finanszírozása az Európai Unióban
1999. 13. Burgerné Gimes Anna, Kovács Csaba, Tóth Krisztina:
A mezőgazdasági üzemek gazdasági helyzete
1999. 14. Alvincz József, Harza Lajos, Illés Róbert, Szűcs István, Tanka Endre:
Változások a gazdálkodás földviszonyaiban - Egy mikrofelvétel tanulságai
1999. 15. Kartali János, Juhász Anikó, Gábor Judit, Stauder Márta, Wagner Hartmut, Szabó Márton, Orbánné Nagy Mária, Vissyné Takács Mara:
A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar EU-érettségének piaci és kereskedelmi vonatkozásai

2000

2000. 1. Udovecz Gábor (szerk.):
Jövedelemhiány és versenyképyszer a magyar mezőgazdaságban
2000. 2. Kissné Bársony Erzsébet:
Az ökgazdálkodás szabályozási rendszerének EU-konform továbbfejlesztése az AGENDA 2000 tükrében
2000. 3. Tanka Endre:
A földhasznóbérlet korszerűsítési igényei és lehetőségei
2000. 4. Guba Mária, Janowszky Zsolt, Ráki Zoltán:
A magyar juhászat hatékonyság-növelési esélyei és a szabályozás EU-konform továbbfejlesztése
2000. 5. Gábor Judit, Wagner Hartmut:
Élelmiszergazdaságunk rövid távú piaci kilátásai

2000. 6. Laczkó András, Szőke Gyula:
Az Agenda 2000 hatása az EU és a magyar gabonapiaci szabályozásra
2000. 7. Kartali János:
A magyar agrárkülpiaconra ható világgazdasági tényezők (válságok, liberalizáció, nemzetközi egyezmények) alakulása
2000. 8. Stauder Márta:
Az élelmiszerek disztribúciós rendszerének fejlődése, különös tekintettel a kereskedelmi logisztikára
2000. 9. Popp József (szerk.):
Főbb mezőgazdasági ágazataink fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU-csatlakozásra
2000. 10. Popp József (szerk.):
Főbb agrárgazdasági ágazataink szabályozásának EU-konform továbbfejlesztése
2000. 11. Tóth Erzsébet:
Az átalakult mezőgazdasági szövetkezetek gazdálkodásának főbb jellemzői (1989-1998)
2000. 12. Szabó Márton:
Külföldi érdekeltségű vállalatok a magyar élelmiszeriparban és hatásuk az EU-csatlakozásra
2000. 13. Tóth Erzsébet (szerk.):
A mezőgazdasági foglalkoztatás és alternatív lehetőségei
2000. 14. Erdész Ferencné, Radóczné Kocsis Teréz:
A zöldség-gyümölcs és a szőlő-bor ágazatok hatékonyságának növelése és szabályozásának EU-konform továbbfejlesztése
2000. 15. Alvincz József, Varga Tibor:
A családi gazdaságok helyzete és versenyképességük javításának lehetőségei

2001

2001. 1. Gábor Judit, Juhász Anikó, Kartali János, Kürthy Gyöngyi, Orbánné Nagy Mária:
A WTO egyezmény hatása a magyar agrárpolitika jelenére, jövőjére és teendőire
2001. 2. Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Tóth Erzsébet:
Az agrárfoglalkoztatás jellemzői, különös tekintettel a nők munkerő-piaci helyzetére (1990-2000)
2001. 3. Stauder Márta, Wagner Hartmut:
A takarmány termékpálya problémái
2001. 4. Juhász Anikó, Szabó Márton:
Az EU és Magyarország közötti agrárkereskedelem liberalizációjának hatásai

2001. 5. Erdész Ferencné, Laczkó András, Popp József (szerk.), Potori Norbert, Radócné Kocsis Teréz:
Az agrárszabályozási rendszer értékelése és továbbfejlesztése 2002-re
2001. 6. Kürthy Gyöngyi, Popp József (szerk.), Potori Norbert:
Az OECD tagországok mezőgazdaságának támogatottsága az új metodika alapján – különös tekintettel Magyarországra
2001. 7. Alvincz József (szerk.), Antal Katalin, Harza Lajos, Mészáros Sándor, Péter Krisztina, Spítálszky Márta, Varga Tibor:
A mezőgazdaság jövedelemhelyzete és az arra ható tényezők
2001. 8. Nyárs Levente:
A méhészeti ágazat helyzete és fejlesztési lehetőségei

2002

2002. 1. Orbánné Nagy Mária:
A magyar élelmiszergazdaság termelői és fogyasztói árai az Európai Unió árainak tükrében
2002. 2. Gábor Judit, Stauder Márta:
Az agrártermékek kereskedelmének új irányzatai, különös tekintettel az elektronikus kereskedelemre
2002. 3. Mészáros Sándor:
A magyar csatlakozás agrárgazdasági hatásainak összehasonlítása az EU modellszámításaival
2002. 4. Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Székely Erika, Tóth Erzsébet (szerk.):
Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU-csatlakozásra
2002. 5. Radócné Kocsis Teréz:
Az Európai Unió új közös borspiaci rendtartásának termelési potenciált befolyásoló elemei és azok várható hatása a hazai termelőalapok változására
2002. 6. Dorgai László, Gábor Judit, Juhász Anikó, Kartali János, Kürthy Gyöngyi, Orbánné Nagy Mária, Stauder Márta, Szabó Márton, Wagner Hartmut:
A WTO tárgyalások magyar agrárgazdaságot érintő 2001. évi fejleményei
2002. 7. Nyárs Levente – Papp Gergely:
Az állati eredetű termékek feldolgozásának versenyhelyzete
2002. 8. Popp József:
Az USA agrárpolitikájának gyakorlata napjainkig
2002. 9. Juhász Anikó, Kartali János (szerk.), Wagner Hartmut:
A magyar agrár-külkereskedelem a rendszerváltás után

2003

2003. 1. Varga Tibor:
A támogatások költség-haszon szemléletű elemzésének lehetőségei
2003. 2. Dorgai László, Keszthelyi Szilárd, Miskó Krisztina:
Gazdaságilag életképes üzemek az Európai Unió modernizációs támogatásainak alkalmazása szempontjából
2003. 3. Alvincz József, Guba Mária:
Az egyéni mezőgazdasági termelők jövedelmének adóztatása
2003. 4. Hamza Eszter:
Agrárfoglalkoztatás hátrányos helyzetű térségekben – uniós lehetőségek gyakorlati alkalmazása
2003. 5. Orbánné Nagy Mária:
Az élelmiszerfogyasztás és a fogyasztói árak konvergenciája Magyarország és az EU között
2003. 6. Stauder Márta:
Az agrár- és élelmiszertermékek belföldi kereskedelme a kilencvenes években és napjainkban
2003. 7. Mizik Tamás:
Magyarország és az Európai Unió adórendszere – különös tekintettel a mezőgazdaságra
2003. 8. Popp József:
Az agrárpolitikák mozgásteret a nemzetközi kereskedelem liberalizálásának tükrében

2004

2004. 1. Kartali János (szerk.):
A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-csatlakozás küszöbén (I. kötet: Növényi termékek)
2004. 2. Kartali János (szerk.):
A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-csatlakozás küszöbén (II. kötet: Állati termékek)
2004. 3. Antal Katalin, Guba Mária, Kovács Henrietta:
Mezőgazdaság helyzete az agrártörvény hatálybalépését követő időszakban
2004. 4. Nyárs Levente, Papp Gergely, Vőneki Éva:
A főbb hazai állattenyésztési ágazatok kilátásai az Európai Unióban
2004. 5. Popp József, Potori Norbert, Udovecz Gábor:
A Közös Agrárpolitika alkalmazása Magyarországon

2004. 6. Dorgai László (szerk.):
A magyarországi birtokstruktúra, a birtokrendezési stratégia megalapozása
2004. 7. Potori Norbert, Udovecz Gábor (szerk.):
Az EU-csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdaságban 2006-ig
2004. 8. Potori Norbert (szerk.):
A főbb mezőgazdasági ágazatok élet- és versenyképességének követelményei

2005

2005. 1. Antal Katalin, Guba Mária, Hodina Péter, Lámfalusi Ibolya, Rontóné Nagy Zsuzsanna:
A külföldi tőke szerepe és a gazdálkodás eredményességére gyakorolt hatása a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban
2005. 2. Kartali János, Kürti Andrea, Orbánné Nagy Mária, Wagner Hartmut:
A globális gazdasági és demográfiai változások hatása az agrár-külkereskedelemre
2005. 3. Juhász Anikó (szerk.):
Piaci erőviszonyok alakulása a belföldi élelmiszerpiac szereplői között
2005. 4. Dorgai László (szerk.):
Termelői szerveződések, termelői csoportok a mezőgazdaságban
2005. 5. Popp József (szerk.), Potori Norbert (szerk.), Stauder Márta, Wagner Hartmut:
A takarmánytermelés és -felhasználás elemzése, különös tekintettel az abraktakarmány-keverékek gyártására
2005. 6. Kapronczai István (szerk.), Korondiné Dobolyi Emese, Kovács Henrietta, Kürti Andrea, Varga Edina, Vágó Szabolcs:
A mezőgazdasági termelők alkalmazkodóképességének jellemzői (Gazdálkodói válaszok időszerű kérdésekre)

2006

2006. 1. Bánáti Diána (szerk.), Popp József (szerk.):
Élelmiszer-biztonság a nemzetközi kereskedelem tükrében
2006. 2. Hamza Eszter, Tóth Erzsébet:
Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe

A kiadványok korlátozott példányszámban megrendelhetők a következő telefonszámon: Kamarásné Hegedűs Nóra: 06-1-476-3064